

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2020, roč. 20

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčíšinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Lucia Šteflová, Mária Kaletová, Veronika Drábová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2020.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
Peter Kónya: Zámutov v 16. a 17. storočí	7
Lucia Šteflová: Knížná kultúra v evanjelických cirkevných zboroch v druhej polovici 19. storočia	24
Ioana Dana Blajec – Cosmin Patca: Zámok Ciutelec – historicko-sociálne a architektonické aspekty	34
Patrik Derfiňák: Šarišská župná sporiteľňa (1909-1935)	56
Róbert Barta: 1917 – štvrtý rok veľkej vojny. Politické pomery a vojnová diplomacia	97
MATERIÁLY	115
Vavrinec Žeňuch: Od misie ku škole – dejiny pôsobenia jezuitov v Užhorode do povstania Juraja I. Rákócziho.....	117
Mária Kaletová: K obyvateľstvu Levoče v druhej polovici 19. storočia.....	128
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	135

OBSAH

ARTICLES	5
Peter Kónya: <i>Zámotov</i> in the 16 th and 17th century.....	7
Lucia Šteflová: Book culture in the evangelical churches in the second half of the 19th century.....	24
Ioana Dana Blajec – Cosmin Patca: The Ciutelec castle – historical – social and architectural aspects.....	34
Patrik Derfiňák: Šaris County Savings Bank (1909-1935).....	56
Róbert Barta: 1917 - the fourth year of the Great War. Political conditions and war diplomacy	97
MATERIAL	115
Vavrinec Žeňuch: From mission to school – the history of Jesuit activity in Uzhgorod until George I. Rákóczi´ s uprising.....	117
Mária Kaletová: To the Levoča´s population at the second half of 19th century.....	128
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	135

ŠTÚDIE
ARTICLES

ZÁMUTOV V 16. A 17. STOROČÍ

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Zámutov in the 16th and 17th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 20, no. 1, p. 6-22.

The article is devoted to the development of an interesting village in eastern Slovakia in the 16th and 17th centuries. The space in which they were located was, on the one hand, a less fertile area, but of strategic importance. Ownership rations were fairly stable during the reporting. The population was engaged in agricultura, which to lesser extent was complemented by craft production. There was a strong dominance the peasant population. The autor has captured several specifics in the administration and religious sphere.

Key words: Zámutov, history, 16th century, 17th century.

Obec v 16. storočí

Príchod raného novoveku v Uhorsku je spojený s tragickou bitkou pri Moháči a nasledujúcimi politickými udalosťami. Boje o uhorskú korunu medzi stúpenkami kráľov Jána (Zápoľského) a Ferdinanda I. sa v druhej štvrtine storočia dotkli aj Zemplínskej stolice, či už priamo, bezprostredným tureckým pustošením, alebo nepriamo, prostredníctvom zemepánov tunajších obcí, ktorí sa na nich aktívne zúčastnili. Majiteľmi hradov Čičva, Vranov a Skrabské boli vtedy približne jedno storočie magnáti Báthoryovci. Ich panstvo trvalo počas celého 16. a siahalo aj do začiatku 17. storočia. Báthoryovci patrili k najbohatším a najvýznamnejším magnátskym rodom v Uhorsku. Moc tohto rozvetveného veľmožského rodu sa neobmedzovala iba na kráľovské Uhorsko, ale zasahovala aj do Sedmohradska, kde sa viacerí príslušníci rodiny stali kniežatami a jeden, Štefan Báthory, bol v roku 1576 zvolený aj za poľského kráľa. Viacerí členovia rodu vlastnili početné hrady a panstvá na území celého Kráľovského Uhorska. Podľa uvádzanej listiny o rozdelení rozgoniovských majetkov sa ich majiteľmi stali Štefan, Andrej a Juraj Báthory. Štefan Báthory z Ecsedu patrili ešte pred moháčskou katastrofou k najvplyvnejším osobnostiam v krajine. Bol županom viacerých stolíc a zastával aj najvyššiu funkciu v krajine, úrad palatína (prvý muž po kráľovi a jeho zástupca). Panstvo Čičva získal Andrej II. Báthory od Rozgonyiovcov, vďaka ženbe s dcérou Štefana Rozgonyiho Katarínou. Po jeho smrti zdedil rozsiahle majetky ecsedskej vetvy Báthoryovcov jeho syn Juraj, ktorý preniesol svoje sídlo na hrad Čičva.¹

¹ NAGY, Iván. *Magyarország családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I. Pest 1851.

Báthoryovci, ako majitelia panstva Čičva alebo Vranov, boli v 16. storočí takisto vlastníkmi Zámutova. Príslušníci rodiny, resp. Juraj Báthory je uvedený ako jediný vlastník obce v súpisoch z konca prvej polovice 16. storočia, konkrétne z roku 1548.² Posledným majiteľom panstva z rodu Báthoryovcov sa stal jeho syn Štefan V., župan Šomoďskej, Sabolčskej a Satmárskej stolice. Jeho manželkou bola Eufrozína Drugethová, dcéra Františka Drugetha. Štefan Báthory je ako majiteľ Zámutova uvádzaný v dicálnych súpisoch od začiatku 70. rokov až do konca storočia (do r. 1599).³ Po vymretí ecsedských Báthoryovcov sa tak panstvo Čičva dostalo do vlastníctva Drugethovcov a s nimi spriaznených rodov, Nádasdyovcov a Nyáryovcov.⁴

V zápase medzi dvoma kráľmi Štefan Báthory podporoval kráľa Ferdinanda Habsburského, keďže so Zápoľským súperil ešte pred moháčskou katastrofou. Sám sa zúčastnil jednej krvavej bitky s tureckým vojskom, z ktorej sa mu podarilo šťastne vyviaznuť. Počas vnútorných bojov sa postavil na stranu Ferdinanda Habsburského a patril medzi jeho najvplyvnejších prívržencov. Takisto Andrej II. Báthory bojoval v nešťastnej bitke pri Moháči a v nasledujúcich bojoch sa zaradil do tábora Ferdinanda I. Zastával úrad satmárskeho župana a habsburský panovník mu za preukázané služby zveril úrad taverníka (hlavný hospodársky správca kráľovstva a najvyšší sudca slobodných kráľovských miest). Takisto Juraj II. Báthory spočiatku podporoval Ferdinanda I., po roku 1552 však prešiel do tábora syna Jána Zápoľského Jána Žigmunda a spolu s jeho prívržencami obliehal pevnosť Veľký Varadín, za čo bol obvinený zo zrady. Napokon sa mu podarilo dohodnúť s cisárskym veliteľom a vyhol sa odsúdeniu. Vtedy preniesol svoje sídlo na hrad Čičva. Ženbou s Annou Báthoryovou, vdovou po Antonovi Drugethovi a následne Gašparovi Drágfim, získal vtedy hrad Erdőd a ďalšie rozsiahle majetky.⁵

Počet obyvateľov obce Zámutov v priebehu celého 16. storočia kolísal, v jeho polovici a najmä v posledných desaťročiach výrazne poklesol. Ich úbytok možno sledovať na údajoch z druhej polovice storočia. Prvé údaje o počte obyvateľov aj zo Zámutova pochádzajú z konca prvej polovice storočia. V roku 1548 boli v obci štyri obývané sedliacke porty.⁶ Ďalší daňový súpis z toho istého roku obsahuje však údaje aj o ďalších obyvateľoch, ako boli sedliaci. Podľa neho celá obec patrila Báthoryovcom a existovali v nej štyri sedliacke porty, šesť želiarskych domácností a dve domácnosti sluhov, ktorí akiste pracovali na zemepanskej pôde. Ďalších sedem usadlostí bolo v tom čase opustených.⁷ V druhej polovici storočia počet port

² MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

³ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁴ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Zemplén megye..

⁵ ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej stolice*. Bratislava 2002, s. 158.

⁶ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁷ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

a s ním aj poddanských alebo aspoň sedliackych obyvateľov mierne stúpali. V roku 1565 bolo v Zámutove spísané štyri a pol sedliackych port a popri nich ďalších sedem želiarskych usadlostí a šesť opustených sedliackych usadlostí.⁸ Avšak už o päť rokov boli v obci evidované opäť štyri sedliacke porty.⁹ Ten istý počet sedliackych vykazuje aj súpis nedoplatkov dane z prvého polroka roku 1573¹⁰, no v druhom polroku toho istého roka sa už opäť objavuje štyri a pol porty.¹¹ V nasledujúcich rokoch, až do konca decenia (1574, 1575, 1576 a 1578) kolísala počet sedliackych port medzi štyrmi a štyrmi a pol.¹² V nasledujúcom desaťročí výrazne stúpol počet sedliackeho obyvateľstva obce, čo zachytil súpis z roku 1582, evidujúci už šesť sedliackych port.¹³ K ďalšiemu prudkému poklesu obyvateľstva Zámutova došlo až na sklonku storočia, v druhej polovici 90. rokov, zrejme v dôsledku vtedy prebiehajúcej vyčerpávajúcej pätnásťročnej vojny s Turkami. Akiste z toho dôvodu zaregistroval dicálny súpis z r. 1596 už iba tri a pol sedliackej porty v obci.¹⁴ Počet obyvateľov obce klesal zrejme až do konca storočia, na čo jasne poukazuje pokles počtu obývaných domov v rokoch 1598 – 1600.¹⁵ Vzhľadom na to, že za jednu portou bolo spravidla viacero domácností, bol po celé 16. storočie počet obyvateľov (vrátane sedliakov) obce akiste vyšší ako stav port. Presnejšie údaje o skutočnom počte poddanských obyvateľov Zámutova pochádzajú z konca 16. storočia. V roku 1598 stálo v obci 38 obývaných poddanských domov.¹⁶ Už o rok mladší súpis domov, z roku 1599, však vykazuje pokles na 35 domov¹⁷ a v poslednom roku storočia, r. 1600, stálo v Zámutove už iba 32 obývaných poddanských domov.¹⁸

Pokles počtu port v Zámutove v polovici a v posledných rokoch 16. storočia nemusí byť priamo úmerný poklesu počtu obyvateľov obce. Podobne ako v predchádzajúcom období bolo za jednu portou často umiestnených viacero poddanských domov. Daňové súpisy zrejme nie vždy neregistrovali želiarov a ďalšie kategórie obyvateľstva oslobodeného od dane. Výraznejší úbytok počtu obyvateľov obce v priebehu 16. storočia mohol mať viacero príčin. Mohol byť dôsledkom nejakej, najskôr morovej epidémie, skôr však pustošenia vojsk v období vnútorných bojov a protitureckých vojen (najmä zápas kráľa Jána Zápoľského s Ferdinandom Habs-

⁸ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁹ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹⁰ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

¹¹ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

¹² MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹³ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹⁴ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹⁵ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹⁶ DÁVID, Zoltán. *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest 2001, s. 608.

¹⁷ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

¹⁸ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

burským). Prudký pokles počtu obývaných usadlostí na konci storočia iste spôsobili takisto udalosti pätnásťročnej vojny, počas ktorej na území Zemplínskej stolice zimovali zle platené žoldnierske vojská.

Od polovice 16. storočia sa zachovali prvé záznamy, zachycujúce bližšie údaje o hospodárskych pomeroch v dedine a dokonca aj mená jej obyvateľov. V urbárii panstva Čičva z roku 1550 je uvedených dvadsať poddanských domácností.¹⁹ Iba o niekoľko rokov mladší, desiatkový súpis z r. 1569 uvádza už 27 poddanských domácností v obci, z ktorých osem patrilo sedliakom a 19 želiarom.²⁰ Je zaujímavé, že podľa údajov rovnakého súpisu z roku 1577 žilo v Zámutove 34 sedliackych a tri želiarske poddanské domácnosti. Mená hláv ich rodín, uvedené v súpise sú najstaršími zachovanými menami obyvateľov Zámutova: Štefan Konečný, Štefan Šiška, Juraj Gyula, Juraj Mudra, Mikuláš Matľanský, Šimon Poľak, Andrej Karčmar, Juraj Vagrin, Juraj Hanik, Urban Mudra, Andrej Rusnak, Blažej Malik, Michal Holdigaň, Michal Csonka, Ján Brecko, Jakub Čorňak, Juraj Kovácsi, Peter Chudak, Peter Kral, Juraj Hlavaty, Michal Kovácsi, Michal Hyra, Juraj Mičak, Ján Mato, František Sigmond, Matej Deťman, Peter Kočar, Andrej Gajdoš, Michal Poľak, Anton Gašpero, Juraj Fakľa, Jakub Hormanik, Jakub Kopa, Michal Varga a želiari Ján Kral, Štefan Dálik a Michal Baja.²¹

V týchto súpisoch boli uvedené rovnako aj najstaršie údaje o poddanských dávkach obyvateľov obce. Poddaní si naďalej plnili povinnosti tak ku svojim zemepánom, ako aj voči štátu a cirkvi. Panstvu odovzdávala každá domácnosť časť úrody raže, jačmeňa a ovsu. Dávky z raže odovzdávali jednotlivé poddanské domácnosti na kopy (kapecie) a snopy (manipuly, jednu kopy tvorilo 52 snopov), dávky z jačmeňa a ovsu na snopy. V roku 1550 spolu dvadsať zámutovských sedliackych usadlostí odovzdalo svojmu zemepánovi, pánovi vranovského panstva Štefanovi Báthorymu 18 kôp pšenice, 10 kôp jačmeňa a 7 kôp ovsu.²²

V roku 1589 platili poddaní obyvatelia Zámutova panstvu peňažný census za celú obec vo výške 9 zlatých na deň sv. Juraja a 9 zlatých na deň sv. Michala. Rovnako poberali páni Vranovského panstva od celej obce ročne jedného vola, pol gbelu hrachu, pol gbelu šošovice, pol gbelu ľanového semena, deväť gbelov chmeľu a štrnásť kýt konope. Za sud panského vína platili poddaní spoločne 16 zlatých a za užívanie panskej lúky, kde vysievali aj hrach, odovzdával každý poddaný po štyri vajcia. Každý sedliak v obci bol povinný panstvu odvieť každý rok štyri sliepky a štyri husi, jednu pintu masla a 25 hláv kapusty.²³ Namiesto prác na pan-

¹⁹ ŠA Prešov, DH 576: Urbár panstva Čičva z r. 1550.

²⁰ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1569/3: Desiatkový súpis z r. 1569.

²¹ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1577.

²² ŠA Prešov, DH 576: Urbár panstva Čičva z r. 1550.

²³ *Adalékok Zemplén vármegyé történetéhez VI.* Ed. Dongó Gyárfás, G. 1904, s. 312.

skom vinohrade pri Vranove boli povinní zámutovskí sedliaci platiť po 6 denárov a želiari po tri denáre ročne.²⁴

Cirkvi odvádzali poddaní najmä naturálne dávky, no takisto peňažné poplatky. V roku 1577 odovzdali poddaní obyvatelia Zámutova cirkevnej vrchnosti 36 kôp raže, 3 a pol kopy jačmeňa, 12 kôp ovsa, 77 denárov z titulu „kresťanskej“ dávky a 50 denárov katedraicum.²⁵ Popri dávkach v obilí a predpísaných poplatkoch odvádzali poddaní cirkvi takisto jahňatá, čo si na sklonku storočia vyrovnávali peňažnými sumami. V roku 1595 odovzdali piati zámutovskí sedliaci panstvu z titulu dávok z jahniat 20 zlatých a 8 denárov.²⁶

Tieto údaje zároveň dokumentujú skladbu poľnohospodárstva ako rozhodne dominantnej hospodárskej aktivity obyvateľov obce. Okrem tradičného pestovania obilia (pšenica, resp. raž, jačmeň a ovos) mali sedliaci na svojich poliach v chotári alebo skôr záhradách v dedine akiste aj hrach, šošovicu, chmeľ, ľan, konope a kapustu. Chovali hovädzí dobytok a hydinu (sliepky a husi), zrejme aj svine a kone. V chotári bol v tom období určite aj rozsiahly les.

Uvedené súpisy z druhej polovice storočia uvádzajú pomerne vysoký, no značne kolísavý počet želiarskych domácností. Kým v roku 1569 bolo v obci prítomných až dvadsať želiarskych rodín, k roku 1577 klesol ich počet na štyri. Keďže želiari boli poddanými, ktorí nemali v držbe sedliacku usadlosť s pôdou v chotári, bývali v cudzom, spravidla zemepánovom dome a živili sa prácou na zemepanskej pôde, možno predpokladať existenciu zemepanského hospodárstva v Zámutove. Tento panský majer bol zrejme najrozsiahlejší v polovici 16. storočia, keď bolo v obci najviac želiarov a v priebehu nasledujúcich desaťročí sa značne zmenšil. Popri želiarskych domácnostiach pracovali na majeri takisto miestni sedliaci, resp. si túto prácu vykupovali platením mimoriadnych poplatkov, tzv. árendy. K panskému hospodárstvu v chotári Zámutova patrili okrem polí aj lúky a les, o ktoré sa staral panský hájnik.²⁷

Nesporne najvýznamnejšou udalosťou v duchovnom vývine v ranom novoveku v západnej a strednej Európe bola reformácia, ktorá začala v Nemecku v r. 1517. Do Uhorska prenikla už v prvej polovici 20. rokov, no z viacerých príčin sa všeobecne rozšírila až niekoľko rokov po moháčskej bitke. K novému učeniu sa najprv hlásili nemeckí mešťania slobodných kráľovských a banských miest, neskôr sa s ním stotožnila aj šľachta a jej poddaní. Masy vidieckeho obyvateľstva sa stávali prívržencami ideí reformácie a vznikajúcich nových cirkví predovšetkým z iniciatívy svojich zemepánov. Takisto miestni zemepáni boli prívržencami a ne-

²⁴ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VI.*, s. 309.

²⁵ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1577.

²⁶ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1595/9: Desiatkový súpis z r. 1595.

²⁷ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VI.*, s. 309.

skôr i šíriteľmi a podporovateľmi nových náboženských ideí. Aj keď Báthoryovci patrili spravidla ku katolíkom, prostredníctvom svojich manželiek sa aj oni zaradili k podporovateľom reformácie. Významnou ochrankyňou reformátorov a štedrou podporovateľkou ich stúpencov bola už Anna Báthoryová, manželka Juraja Báthoryho. Rovnako nová zemepánka na Čičvianskom a Vranovskom panstve Eufrozína Drugethová, manželka posledného Báthoryho z ecsedskej vetvy Štefana Báthoryho, poskytovala prívržencom reformácie ochranu i významnú materiálnu podporu. Postavila aj nový kamenný chrám pre vranovských protestantov. Pravdepodobne s týmito dvoma menami je spojené aj prijatie reformácie v pôsobnosti vranovskej a okolitých farností.

Reformácia sa tak v Zámutove rozšírila rozhodne už v polovici 16. storočia, aj keď prví reformační kazatelia sú doložení až na začiatku nasledujúceho storočia, v roku 1619. Obec bola v tom čase už iste niekoľko desaťročí fíliou lutherskej (evanjelickej) farnosti v Soli.²⁸ V miestnom kostole²⁹ kázali v druhej polovici storočia lutherskí kazatelia zo solianskej farnosti a takisto deti zo Zámutova navštevovali zrejme soliansku evanjelickú farskú školu.³⁰

Od polovice 16. storočia sa na väčšine územia Zemplínskej stolice začala šíriť švajčiarska reformácia a už o dve desaťročia sa na tomto teritóriu ustálili územné štruktúry reformovanej cirkvi. Kazatelia v cirkevných zboroch okolia Vranova (na panstvách Vranov a Skrabské) ostali však verní lutherskému smeru reformácie, čo rešpektovali aj ich zemepáni Báthoryovci, vtedy už prívrženci reformovanej cirkvi. Najlepším dôkazom takejto nezvyčajnej náboženskej tolerancie tej doby je cirkevná únia v Zemplínskom reformovanom senioráte, vzťahujúca sa pravdepodobne aj na Zámutov.

Akiste práve Štefan Báthory bol hlavným iniciátorom únie medzi reformovanými a evanjelikmi v Zemplínskej stolici, uzavretej v máji r. 1597 na synode v Sátoraljaújhelyi. Na tejto synode zemplínskeho seniorátu jej účastníci v prítomnosti štyroch seniorov (zemplínskeho, abovského, boršodského a užského) poverili vranovského (slovenského) kazateľa správou a dozeraním všetkých slovenských cirkevných zborov v okolí mestečka Vranov a obce Skrabské, teda na území týchto dvoch panstiev. Z titulu týchto právomocí mal vranovský slovenský kazateľ postavenie konseniora, ktoré však nijako nemalo narúšať či ohrozovať pozície synody alebo zemplínskeho seniora. Prvým konseniorom bol Andrej Mednenszky a od-

²⁸ ZOVÁNYI, Jenő. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Budapest : Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928, s. 132.

²⁹ Podľa ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej stolice*, s. 623; stál v obci kostol už v 15. storočí.

³⁰ *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Ed. Dienes, Dénes. Budapest 2001, s. 313.

vtedy tento úrad až do ukončenia únie vždy zastával vranovský slovenský kazateľ (kaplan).³¹

Dôvody uzavretia synody nie sú dodnes celkom jasné. Z dobových správ vyplýva iba skutočnosť, že tamojší evanjelici mali z niečoho obavy. Možno sa iba domnievať, či sa obávali ďalšieho prenikania helvétskej cirkvi na ich územie, alebo slabosti možnej vlastnej cirkevnosprávnej jednotky.³² Do okruhu evanjelických farností pod správou konseniora vo Vranove patrili takmer dve desiatky cirkevných zborov, ležiacich severne a južne od mestečka. Podľa údajov kanonických vizitácií nimi boli: Hlinné (s fíliami Jastrabie a Merník), Skrabské (fílie Čierne a Michalok), Žipov (fílie Kvakovce a Slovenská Kajňa), Sol (fília Zámuto), Čaklov (fílie Vehec a Komárovice). K nim s najväčšou pravdepodobnosťou patrili aj Veľká Domaša, Dobrá, Sačurov a Sečovská Polianka.³³ Samozrejme, treba k nim prirátať aj Vranov s fíliami Vranovské Dlhé, Čemerné, Sedliská, Benkovce a Hencovce.³⁴

Na právnom postavení Zámutova a jeho obyvateľov v 16. storočí nedošlo oproti koncu stredoveku k žiadnym zmenám. Naďalej bol poddanskou obcou, obývanou prevažne poddanými sedliakmi a želiarmi s ich rodinnými príslušníkmi. Administratívnu a súdnu právomoc mal v rukách zemepán, ktorým bolo Vranovské panstvo a jeho majtelia. Obec disponovala iba obmedzenou samosprávou, ktorá vykonávala príkazy zemepána, organizovala odvádzanie poddanských dávok a práce na panskom majeri.

Obecnú samosprávu reprezentoval richtár, ustanovený do funkcie panstvom. Za výkon úradu bola usadlosť richtára oslobodená od niektorých poddanských povinností aj cirkevných dávok.³⁵ Prvými známymi zámutovskými richtármi boli Matej Močanský, doložený r. 1569,³⁶ a Štefan Konečný, uvedený v desiatkovom súpise z r. 1577, podľa ktorého neodovzdával žiadny desiatok.³⁷ V 16. storočí boli všetky domy v Zámutove postavené z dreva. Výnimkou nebol vtedy ani evanjelický a. v. farský kostol. Drevený kostol v Zámutove bol postavený ešte v predreformačnom období, v roku 1519.³⁸ Ďalšími kamennými budovami mohli byť panské správčovské objekty na majeri alebo fara, nie sú však doložené v dobových dokumentoch.

³¹ DIENES, Dénes. Református-evangélikus únió Zemplén vármegyében a 16.-17. században. In *Nezameniteľné je dedičstvo otcov... ACEP X*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 173.

³² Správy o ich únii sa však nezachovali.

³³ DIENES, DÉNES. Református-evangélikus únió Zemplén vármegyében a 16.-17. században, s. 172.

³⁴ DIENES, Református-evangélikus únió Zemplén vármegyében a 16.-17. században, s. 172.

³⁵ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1577.

³⁶ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1569/3: Desiatkový súpis z r. 1569.

³⁷ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1577.

³⁸ Archív Košického rímskokatolíckeho arcibiskupstva, AA Cass, KV, sign. 593, s. 23 – 24: Kanonická vizitácia Solianskej rímskokatolíckej farnosti z r. 1749.

Obec v 17. storočí

V nasledujúcom období, ktoré predstavuje celé 17. storočie a prvé desaťročie 18. storočia, prebehli dôležité historické udalosti a procesy, ktoré potom predznamovali ďalší vývoj krajiny a ich dôsledky sa prejavovali ešte aj počas nasledujúcich storočí. Základný obsah celej tejto epochy tvorilo niekoľko mimoriadne dôležitých celospoločenských procesov, resp. udalostí prvoradého významu. Jedným a vlastne prvým z nich bola reformácia, víťazne postupujúca celým Uhorskom už v priebehu 16. a v prvých rokoch 17. storočia a potom za ňou nasledujúca rekatolizácia. Podobne ako to predchádzajúce, takisto i celé 17. storočie bolo naplnené protitureckými bojmi. Tie sa začali už pätnásťročnou vojnou na prelome storočí (1592 – 1606) a skončili sa oslobodzovacou vojnou, tzv. druhou pätnásťročnou vojnou, v rokoch 1683 – 1699. Ustavičné boje a prítomnosť vojska pritom ťažko postihli tak oblasti obsadené osmanskou mocou, ako aj územia v hlbokom habsburskom zázemí. Vysoké finančné nároky štátu, určené na vydržiavanie armády, spolu s priamym pustošením vojsk sa už čoskoro stali jednou z popredných príčin celého radu protihabsburských povstaní, zaberajúcich obdobie dlhšie ako celé storočie, a to od roku 1604 až do roku 1711.

Už v prvých rokoch nového storočia nastali výrazné zmeny vo vlastníckych pomeroch panstva Čičva. Po smrti posledného príslušníka ecsedskej línie Báthoryovcov Štefana V. sa panstvo dostalo do majetku mocného magnátskeho rodu Drugethovcov a zakrátko do držby viacerých spriaznených rodín, ako Nyáryovcov, Nádasdyovcov, Pothurnayovcov, Divényiovcov či Zichyovcov. Na začiatku storočia patrili Zámutov grófovi Štefanovi Báthorymu, ktorý je doložený ako jediný vlastník obce v rokoch 1603, 1604 a 1605.³⁹ Už v roku 1608 bol majiteľom celej dediny Pavol Nyáry.⁴⁰ O dva roky neskôr, v r. 1610 sa potom Pavol Nyáry delil o vlastníctvo obce s Františkom Nádasdym.⁴¹ V roku 1620 sa však uvádza ako jediný vlastník Zámutova opäť Štefan Nyáry.⁴² Od r. 1630 patrila potom obec grófovi Jánovi Drugethovi z Humenného a Štefanovi Nyárymu.⁴³ V nasledujúcom období došlo k ďalším zmenám vo vlastníckych pomeroch obce. Na prelome storočí boli jej najväčšími vlastníckymi grófkami Zichyová a Peter Divényi.⁴⁴ V roku 1703 vlastnil časť obce Ladislav Pothurnay⁴⁵ a rovnako grófkou Zuzana Bercsényi, manželka grófa Petra Zichyho.⁴⁶

³⁹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴⁰ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴¹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

⁴² MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴³ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴⁴ MNL OL Budapest, UC (Urbarialia et Conscriptioes), 7:11.

⁴⁵ MNL OL Budapest, UC (Urbarialia et Conscriptioes), 110:36.

⁴⁶ MNL OL Budapest, UC (Urbarialia et Conscriptioes), 4:25.

Počet obyvateľov, resp. obývaných a zdaňovaných usadlostí v obci od začiatku storočia postupne klesal až na polovicu, od druhej tretiny storočia sa však stabilizoval a do 70. rokov opäť stúpol na dvojnásobok. V roku 1601 stálo v Zámútove 26 poddanských domov⁴⁷, čo bolo asi o tretinu menej ako v r. 1598. No už do roku 1604 ich počet klesol na 15, teda asi o 40 %.⁴⁸ V tom isto čase, v r. 1605 zaznamenal v Zámútove daňový súpis deväť obývaných sedliackych usadlostí a popri nich jednu vyhorenú a päť opustených usadlostí.⁴⁹ V roku 1608 a takisto v r. 1610 bola obec zdanená od dvoch sedliackych port.⁵⁰ V roku 1613 boli v Zámútove zaznamenané 2 sedliacke a pol želiarskej porty.⁵¹ Na sklonku druhého desaťročia, v r. 1618 bola obec zdanená od jednej sedliackej a jednej želiarskej porty.⁵² Rovnako tomu bolo aj v r. 1620. Do roku 1630 stúpol počet port v obci na jeden a pol sedliackej a rovnako jeden a pol želiarskej porty.⁵³ Ten istý stav zachytil takisto aj súpis z nasledujúceho roku.⁵⁴ V roku 1635 zdanili Zámútv od jednej sedliackej a jednej želiarskej porty.⁵⁵ Do roku 1647 boli zaznamenané už dve sedliacke porty.⁵⁶ Do roku 1670 vzrástol ich počet na štyri sedliacke porty⁵⁷ a ten istý stav evidoval aj súpis z r. 1673.⁵⁸

Samozrejme, paralelne s poklesom zdaňovaných port došlo v priebehu storočia rovnako i poklesu obývaných usadlostí. V roku existovalo v Zámútove 23 sedliackych a 16 želiarskych poddanských domácností.⁵⁹ V poslednej štvrtine storočia, no najmä po povstaní Imricha Thökölyho, nastal nový, pomerne masívny úbytok obyvateľstva. V roku 1688 bývalo v obci iba desať sedliackych poddanských domácností, ktoré boli schopné odviesť cirkevné dávky (z jahniat).⁶⁰ Do konca storočia sa však pomery stabilizovali a v roku 1596 bývalo už v Zámútove trinásť sedliackych a päť želiarskych poddanských domácností.⁶¹

Práve tieto súpisy zo 17. storočia obsahujú kompletne zoznamy obyvateľov, resp. hláv rodín poddaných obyvateľov obce. V roku 1607 to boli: sedliaci Anton Moča-

⁴⁷ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴⁸ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁴⁹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁰ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵¹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

⁵² MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

⁵³ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁴ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁵ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁶ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁷ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁸ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁵⁹ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1607.

⁶⁰ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1688.

⁶¹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

renko, Marcin Čulkovo, Ján Vagrin, Demjan Hirčo, Tomáš Hamis, Juraj Novák, Blažej Csulok, Ján Vagrin, Urban Černak, Štofko Polyak, Valent Hric, Michal Šačko, Tomáš Červenický, Tomáš Szabó, Peter Juhász, Michal Fernec, Blažej Ferenc, Andrej Dočman, Michal Doicman, Csergely Dočman, Vaľa Bobo, Anton Koval, Ambruš Koňačín a želiari Tomáš Breckov, Pavol Kovács, Anton Kovačov, Anton Švinický, Ján Tapkila, Demjan Juhász, Štofán Bielik, Lukáš Hamiš, Štofán Matovič, Mikuláš Kozma, Juraj Hrabóczi, Martin Szabó, Ďuro Černak, Macko Pichoi, Michal Gajdoš a Valent Hlavaty.⁶²

Na sklonku storočia, v roku 1696 obývali Zámutovej sedliaci Ján Csorba, Juraj Demčák, Martin Demčák, Michal Vagrin, Ďuro Ignacik, Juraj Zahorecky, Gregor Zajac, Ján Močarenky, Juraj Močarenky, Michal Ribarčák, Ján Ribarčák, Ján Šimak a Michal Plachý a želiari Michal Horni, Andrej Handur, Ján Moldava, Ján Hosinsky a Andrej Kukman.⁶³

Tieto mená obyvateľov obce poukazujú na to, že väčšina priezvisk v Zámutovej sa počas storočia značne zmenila. Jednoznačne to znamená, že do dediny sa zrejme po pustošení, sprevádzajúcom protihabsburské povstania, pristahovalo nové obyvateľstvo. Z uvedených údajov je jasné, že sa počas storočia menila aj sociálna skladba obyvateľov obce, pričom ubudlo najmä želiarske obyvateľstvo.

V spoločenských pomeroch v Zámutovej po celé 17. storočie dominovali poddani a okrem nich nežilo zrejme v obci žiadne iné obyvateľstvo. V ich skladbe pritom takmer vždy prevažovali sedliaci nad želiarmi. Poukazujú na to údaje z portálnych a dicálnych daňových súpisov z uvedeného obdobia. Kým v r. 1608 aj 1610 bola obec zdanená od dvoch sedliackych port,⁶⁴ v roku 1613 boli už zaznamenané 2 sedliacke a pol želiarskej porty.⁶⁵ V roku 1618 a 1620 bola obec zdanená od jednej sedliackej a jednej želiarskej porty.⁶⁶ V roku 1630 a 1631 bolo už však v obci rovnako jeden a pol sedliackej a jeden a pol želiarskej porty.⁶⁷ Podobne r. 1635 zdanili Zámutovej od jednej sedliackej a jednej želiarskej porty.⁶⁸ Stav sa zmenil až v 40. rokoch a r. 1647 boli v Zámutovej už iba dve sedliacke porty,⁶⁹ pričom do r. 1670 vzrástol ich počet na štyri.⁷⁰ Tieto dve kategórie poddanského obyvateľstva sa odlišovali najmä majetkovou úrovňou. Kým sedliaci mali v držbe pôdu v chotári obce (patriacu však zemepánovi) a vlastnili usadlosť s domom v intraviláne, želiari mali iba dom, príp.

⁶² MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1607.

⁶³ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁶⁴ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁶⁵ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

⁶⁶ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 58 Zemplén megye.

⁶⁷ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁶⁸ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások§2, 57 Zemplén megye.

⁶⁹ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

⁷⁰ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 57 Zemplén megye.

pôdu v intraviláne, neužívali však polia a lúky v chotári. Tie nemali v úžitku ani poďzeliari, ktorí nebývali ani vo vlastných domoch (v tomto období v obci nie sú doložení).

Detailnejšie sa dá štruktúra poddanského obyvateľstva obce rekonštruovať na základe údajov z niektorých uvádzaných dicálnych a desiatkových súpisov. Desiatkový súpis z roku 1607 uvádza 23 domácnosti sedliakov a 16 domácností želiarov.⁷¹ Rovnako desiatkový súpis v roku 1635 zaevidoval však v obci už 42 sedliackych a päť želiarskych domácností.⁷² Podľa dicálneho súpisu z r. 1696 žilo v Zámutove trinásť domácností sedliakov a päť domácností želiarov.⁷³ Je zaujímavé, že v niektorých desiatkových súpisoch sú priamo spomínaní šoltýsi, ktorými boli v r. 1601 Ján Csonka⁷⁴ a v r. 1635 dokonca dvaja, Ďuro Jenčo a Anton Močarič.⁷⁵ Šoltýsi, podobne ako richtári, boli čiastočne oslobodení od poddanských povinností voči zemepánovi aj voči cirkvi. Ešte slobodnejšie postavenie mali slobodníci, ktorí neboli síce privilegovaným, no rovnako ani závislým poddanským obyvateľstvom. Mali osobnú slobodu a voči zemepánovi si plnili iba symbolické povinnosti. V Zámutove boli takíto slobodníci doložení dvaja v roku 1636.⁷⁶

Zrejme jediným zamestnaním obyvateľov obce v 17. storočí bolo poľnohospodárstvo. Aj keď možno predpokladať existenciu aspoň niektorých vidieckych remesiel, ako bolo kováčstvo, doložené v tomto období nie sú. V chotári obce sa nachádzali polia vysievané obilím, lúky, pasienky, rozsiahle lesy a v intraviláne záhrady sedliakov. Sedliaci pestovali najmä raž, jačmeň a ovos, a na svojich hospodárstvach chovali hovädzí dobytok, ovce a kone.⁷⁷ V roku 1635 malo sedem sedliackych hospodárstiev kone⁷⁸ a v r. 1688 chovali na šiestich sedliackych usadlostiach ovce.⁷⁹ Podľa súpisu z r. 1696 vlastnili deväti z trinástich zámutovských sedliakov po jednom kuse veľkého dobytky (vola, koňa) a hospodárili na pôde s rozlohou 9, 12, 16, 18, 24 a 27 gbelov polí.⁸⁰ Chotár mala obec stredne úrodný, avšak z väčšej časti neobrábaný. Polia mali obyvatelia rozdelené na tri časti. Používali teda tzv. trojpoľný systém hospodárenia, pri ktorom sa na dvoch častiach chotára osievali oziminy, resp. jariny a jedna časť ležala úhorom, kde sa pásol dobytok. Svoje polia

⁷¹ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1577/9: Desiatkový súpis z r. 1607.

⁷² MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4: Desiatkový súpis z r. 1635.

⁷³ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁷⁴ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1601/1: Desiatkový súpis z r. 1601.

⁷⁵ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4: Desiatkový súpis z r. 1635.

⁷⁶ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VI.*, s. 312.

⁷⁷ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4, 1688/14.

⁷⁸ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4: Desiatkový súpis z r. 1635.

⁷⁹ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1688/14: Súpis desiatku z jahniat z r. 1688.

⁸⁰ MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

museli hnojiť a časť im zaplavovali povodne.⁸¹ Popri obilninách pestovali zámutovskí sedliaci takisto hrach, šošovicu, ľan a konope. Dubové a bukové lesy v chotári využívali na pasenie sviň.⁸²

Takisto v 17. storočí bolo základom poddansko-zemepanských vzťahov odvádzanie renty alebo poddanských dávok zemepánom, ktoré v tomto období pozostávali najmä z platenia peňažného cenzu a odovzdávania naturálií. Robotu mala v 17. storočí väčší význam len v obciach, kde existovalo panské hospodárstvo (majer). Pomerne vysoký počet želiarov v Zámutove v druhej tretine storočia naznačuje, že aspoň prechodne existovalo v obci takéto panské hospodárstvo, na ktorom však pracovali prevažne práve želiari.

V roku 1623 boli všetci zámutovskí poddaní sedliaci s celou usadlosťou povinní odovzdávať panstvu po 4 zlaté a 50 denárov na deň sv. Juraja a sv. Michala, dve sliepky, neurčený počet husí (podľa urbára „tak ako v ostatných dedinách“) pol vola, po jednej štvrti (quarta) hrachu, šošovice a ľanu, sedem kít konope, štyri a pol gbelu chmeľu, 25 hláv kapusty a štyri vajcia.⁸³ V nasledujúcom desaťročí ostávala skladba poddanských povinností podobná. V roku 1636 platili sedliaci s celou usadlosťou naďalej po 4 zlaté a 50 denárov v dvoch termínoch, na deň sv. Juraja a sv. Michala, a rovnako 4 zlaté a 50 denárov namiesto vola. Ďalej odvádzali panstvu po jednej štvrti hrachu, šošovice a ľanového semena, po štyri a pol kity konope, ako aj šesťnásť sliepok a štyri husi (zrejme celá obec). Takisto celá obec odvádzala zemepánom raz za dva roky desať sviň za pasenie v dubových a bukových lesoch, rovnako aj externí majitelia pasených sviň. Dvaja slobodníci v obci mali povinnosť odovzdať panstvu jedno koleso. Mimo troch sociálnych skupín poddaných (sedliaci, želiari, podželiari) sa nachádzal panský pastier, ktorý pracoval za plat.⁸⁴

Ďalšie povinnosti mali poddaní voči štátu a voči cirkvi. K pôvodnej štátnej portálnej dani pribudla v 17. storočí postupne nová, vojenská kontribúcia, vyberaná najprv sporadicky a neskôr, od poslednej štvrtiny storočia pravidelne. Takisto z pôvodne príležitostne poskytovaných naturálnych dávok (potraviny, krmivo, víno, pivo), vymáhaných najprv prechádzajúcimi vojenskými oddielmi, sa ku koncu storočia stala povinnosť odvádzania tzv. porcií, ktoré boli každoročne vyrátavané na jednotlivé stolice a samotné obce. Podobne boli v tomto období poddaní povinní poskytovať vojsku aj povozy so záprahmi.

Povinnosť poddanského obyvateľstva voči cirkvi pozostávali aj v tomto období predovšetkým z odvádzania desiatku, oktávy, štolárnych a ďalších poplatkov. Desiatky, pôvodne určené pre katolíckych biskupov, vymáhala vrchnosť ešte veľ-

⁸¹ MOL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁸² *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VI.*, s. 312.

⁸³ MNL OL Budapest, U et C 62:54: Urbár Vranovského panstva z r. 1623.

⁸⁴ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VI.*, s. 312.

mi dlho takisto od stúpcov reformačných vyznaní. Keďže tí museli odovzdávať dávky aj svojim kazateľom, ich povinnosti tak podstatne vzrástli. V priebehu 17. storočia v dôsledku rozpadu katolíckej cirkevnej správy a posilňovania autonómie evanjelických či reformovaných cirkevných zborov táto prax postupne prestala. Odvádzanie cirkevných desiatkov jágerskému biskupovi bolo obnovené s nástupom rekatolizácie v poslednej tretine 17. storočia, keď vranovskú farnosť prevzali paulíni. Vyberanie desiatkov jágerský biskup spravidla prenajímal stolicy alebo súkromným osobám.

Z toho dôvodu boli desiatky čiastočne alebo i úplne vyberané v peniazoch. Na začiatku storočia, v roku 1601 odviedli obyvatelia Zámutova na desiatkoch 6 zlatých a 11 denárov⁸⁵, v r. 1635 potom v naturáliách 20 stohov a 12 snopov raže, 4 stohy a 12 snopov jačmeňa, 24 stohov a 3 snopy ovsa, ako aj 24 konských a 5 volských záprahov.⁸⁶ V roku 1660 odovzdali cirkvi poddaní z obce 39 gbelov raže a 46 gbelov ovsa.⁸⁷ Desiatok z jahniat bol nahrádzaný peňažnými dávkami, ktoré v r. 1688 predstavovali 5 zlatých a 44 denárov.⁸⁸

Popis vyberania desiatkov tzv. dežmátormi, sa zachoval na inštrukcii zo začiatku storočia pre jeden z južnejších okresov Zemplínskej stolice. Možno však predpokladať, že podobne prebiehal aj v iných oblastiach Zemplína. Dežmátori sa ubytovali u obecného richtára, ktorý im pod prísahou oznámil, akú mal každý zo sedliakov žatvu a jarnú sejbu. Potom spolu s richtárom vyšli s vozmi na pole, kde zbierali obilie určené na desiatok a skladali ho do stohov. Jeden z nich mal ostať v obci. Schované obilie mali skonfiškovať, z neho 2/3 pripadli komore a 1/3 dežmátorom. Od želiarov, ktorí nemali pôdu a teda ani obilie, vyberali peniaze v sume 6 denárov. Dežmátori sa mali správať mierne a neobracať sa na richtára so zbytočnými požiadavkami. Ak im neposkytol stravu, mali vybrať desiatok aj od neho. Mali vykázať skutočnú úrodu v obci vrátane toho, koľko zväzkov obilia (snopov) obsahoval jeden stoh, keďže tieto zvyklosti neboli v každej dedine rovnaké. Dozerali na to, aby nikto nebral obilie z desiatkového stohu a nedovolili skôr zväžať obilie sedliakov, kým tento stoh nezakryli a neohradili. Desiatok sa vyberal od všetkých obyvateľov bývajúcich na poddanskej usadlosti, aj od slobodníkov a zemanov. Kazateľ mal nárok na 1/8 z desiatku (oproti potvrdeniu danému dežmátorom). Obec, ktorá bola fíliou inej farnosti, musela zaplatiť katedratikum vo výške 50 denárov. Poddaným, ktorí ukladali desiatkový stoh, mali dať dežmátori 4 denáre, ale mohli aj viac, ak by sa im to zdalo málo. Vybrané desiatky museli odvieť komore do dvoch týždňov

⁸⁵ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1601/13.

⁸⁶ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4.

⁸⁷ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1660/3.

⁸⁸ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1688/14.

po pobyte v obci. Za svoju prácu mali dežmátori dostať 30 jágerských stohov pšenice.⁸⁹

Dedina bola aj v 16. a 17. storočí stále poddanskou obcou, formálne patriacou naďalej panstvu Čičva, resp. Skrabské. Obecná samospráva, jej zloženie a kompetencie sa od konca stredoveku príliš nezmenili. Na jej čele stál naďalej richtár, volený spomedzi miestnych sedliakov, ktorý vykonával príkazy a nariadenia panstva a disponoval obmedzenou súdnou právomocou. Najstarším po mene známym richtárom v Zámutove bol Anton Močarenky, doložený už v r. 1607.⁹⁰ V roku 1635 vykonával úrad richtára Ďuro Jenča⁹¹ a na konci storočia, v r. 1696 Ján Csorba.⁹²

Takisto v 17. storočí boli obyvatelia Zámutova evanjelici a. v. V obci nemala sídlo evanjelická a. v. farnosť, ale predstavovala jedinú fíliu farnosti v Soli. Prvým známym kazateľom pôsobiacim v Zámutove bol Jakub Mysenus Ambrosy, doložený v roku 1619.⁹³ Podľa vizitácie z r. 1611 odvádzali sedliaci s celou usadlosťou žijúci vo farnosti jeden stoh a 52 snopov raže, 14 snopov ovsy, jednu siahu dreva a jednu hus. Zo štolárnych poplatkov odovzdávali za predvedenie snúbencov po jednom chlebe a jednej husi, za pohreb 32 denárov a za sobášenie 11 grošov. Sedliaci s polovičnou usadlosťou odvádzali približne polovicu z tohto množstva a želiari po 9 denárov, vrátane jedného denára pre rektora solianskej školy. Pre školu odovzdávali sedliaci s celou usadlosťou po 26 snopov obilia a jednu siahu dreva, sedliaci s polovičnou usadlosťou potom 13 snopov obilia a siahu dreva a želiari po 3 denáre.⁹⁴

Solianska farnosť až do druhej polovice storočia patrila do Zemplínskeho seniorátu Predtiského dištriktu reformovanej cirkvi. To sa zmenilo až v roku 1663, po založení Šariško-zemplínskeho seniorátu evanjelickej a. v. cirkvi. V roku 1663 bolo zo Zemplínskeho a Užského seniorátu Predtiského dištriktu vyčlenených a následne zaradených do štruktúr novokonštituovaného evanjelického a. v. Šariško-zemplínskeho seniorátu 38 lutherských cirkevných zborov. V novom cirkevnosprávnom začlenení vytvorili potom 17 farností a 21 fílií. Boli to tieto obce z okolia Vranova a Humenného: Sečovská Polianka, Sačurov, Lomnica, Hlinné, Jastrabie nad Topľou, Skrabské, Čierne nad Topľou, Michalok, Nižný Hrabovec, Kučín, Vyšný Hrabovec, Vranov nad Topľou, Hencovce, Sedliská, Benkovce, Dlhé Klčovo, Božčice, Pusté Čemerné, Veľká Domaša, Ďapalovce, Malá Domaša, Košarovce, Nižná Sitnica, Vyšná Sitnica, Jankovce, Hrubov, Lukáčovce, Žalobín, On-

⁸⁹ MOL Budapest, U et C, 156, Fasc. 174, No. 25 b: Inštrukcie pre desiatkových komisárov Zemplínskeho dištriktu Zemplínskej stolice z r. 1611.

⁹⁰ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1607/5.

⁹¹ MNL OL Budapest, E 159, Zemplén, 1635/4.

⁹² MNL OL Budapest, E 158 Dicális összeírások, 56 Zemplén megye.

⁹³ ZOVÁNYI, Jenő. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Budapest : Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928, s. 132.

⁹⁴ *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Ed. Dienes, Dénes. Budapest 2001, s. 313.

davské Matiašovce, Tovarné, Leškovce, Topoľovka, Hudcovce, Ohradzany, Kárna, Zbudské Dlhé, Ruský Hrabovec a Slovenské Krivé.⁹⁵ V rokoch 1663 – 1666 bola do Šarišsko-zemplínskeho seniorátu začlenená aj farnosť Pozdišovce so všetkými, alebo aspoň niektorými filiami, uvádzaná v r. 1666 už ako evanjelická a. v.⁹⁶

Počas 17. storočia pôsobili v solianskej farnosti farári Jakub Fábry, Martin Árvay a Juraj Moller. Jediným doloženým rektorom školy je Martin Arvensis (z Oravy).⁹⁷ Zámutovský cirkevný zbor počas celého 17. storočia požíval stále starý drevený chrám z predchádzajúceho storočia.⁹⁸ Počas smutne známych prešporských súdov s protestantskými duchovnými v roku 1674 došlo ku konfiškácii solianskeho i zámutovského chrámu a dočasnému zániku cirkevného zboru.⁹⁹

Evanjelický cirkevný zbor v obci, resp. v solianskej farnosti bol obnovený zrejme až za povstania Imricha Thökölyho v prvej polovici 80. rokov. Aj po porážke povstania a novom nástupe rekatolizácie ostal však kostol naďalej evanjelickým, a to minimálne do konca 17. storočia. Dokladá to súpis chrámov na území Jágerskej diecézy z r. 1699, ktorý uvádza kostol v Zámutove („Zamnoho“) ako evanjelický.¹⁰⁰

V protihabsburských povstaniach v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia

Významné krajinské udalosti nemalou mierou zasiahli všetky spoločenské vrstvy na celom území Uhorska. Pohyby a presuny habsburských vojsk počas protitureckej vojny, ich zimovanie a zaopatrenie v podobe tzv. porcií – najprv naturálnych a neskôr peňažných dávok určených pre armádu, znamenali veľkú záťaž pre stolice severovýchodného Uhorska a najmä obyvateľov poddanských dedín, na pleciach ktorých bola väčšina výdavkov s tým spojených. Počas protihabsburských povstaní sa na vidieku odohrávali aj mnohé priame vojenské akcie, ktoré neraz sprevádzalo pustošenie vojakov obidvoch bojujúcich strán. Poddanské obyvateľstvo muselo poskytovať potraviny, krmivo a ubytovanie vojskám povstalcov i panovníka. Mnohí poddaní sa zároveň sami zúčastnili bojov (najmä počas povstania Františka II. Rákócziho) ako vojaci kuruckej armády.

Tak na konci povstania Imricha Thökölyho a po jeho porážke boli na území kráľovstva rozmiestnené pluky habsburskej armády, o ktoré sa museli starať stolice a slobodné kráľovské mestá. V zime r. 1692 – 1693 zimovali na území Zemplínskej stolice pluky Neuburg a Hofkirchen, ktorých živili obyvatelia zemplínskych dedín. V tom období obyvatelia Zámutova boli povinní odovzdávať vojakom Creaneso-

⁹⁵ HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. Kassa 1885, s. 290 – 296.

⁹⁶ HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*, s. 353.

⁹⁷ HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*, s. 343 – 344.

⁹⁸ Archív Košického rímskokatolíckeho arcibiskupstva, AA Cass, KV, sign. 593, s. 23 – 24: Kanonická vizitácia Solianskej rímskokatolíckej farnosti z r. 1749.

⁹⁹ HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*, s. 343.

¹⁰⁰ *Adatok az Egri egyházmegye történetéhez IV.* Ed. Leskó, József. Eger 1907, s. 292.

vej stotiny deväť a pol tzv. ústnych a deväť konských porcií. Znamená to, že naturálnymi produktmi alebo peniazmi vydržovali buď deviatich pešiakov, pritom z nich jedného poddôstojníka a deviatich jazdcov, alebo nižší počet poddôstojníkov či dokonca dôstojníkov tejto stotiny.¹⁰¹ V nasledujúcich rokoch si Zámutoz vybral za miesto na svoje ubytovanie dokonca jeden z vyšších dôstojníkov podplukovník Bassompefovho pluku, ktorému obec odvieďla po deväť tzv. ústnych aj konských porcií.¹⁰²

Počas Thökölyho povstania v r. 1682 vyhňali kuruci z Vranova pavlínov a do sídla farnosti sa vrátili evanjelickí kňazi. Iste v tom čase bola obnovená aj solianska evanjelická a. v. farnosť a zámutozský kostol sa vrátil opäť do rúk evanjelikom. Je zaujímavé, že evanjelická cirkev užívala chrám minimálne až do konca storočia a uvádza sa ako evanjelický ešte v r. 1699.¹⁰³

Neriešiteľné problémy v krajine viedli na začiatku 18. storočia k najmohutnejšiemu protihabsburskému povstaniu na čele s Františkom II. Rákóczim, ktoré prebiehalo v rokoch 1703 – 1711. Zemplínska stolica sa tak znovu ocitla v centre odboja a povstalecké vojsko ju obsadilo už na jeho začiatku. Obce okolia Vranova sa vtedy opäť stali miestom zimovania či len dočasného pobytu rôznych kuruckých vojsk. O udalostiach v obci sa nedochovali bližšie správy. Avšak v neďalekom Vranove bola nepretržite umiestnená silná povstalecká vojenská posádka. V mestečku, resp. na hrade sa zdržiavali viacerí významní kuruckí velitelia, medzi nimi generáli František Petrőczy a Tomáš Esze, viackrát dokonca aj sám miestodržiteľ a maršal krajiny gróf Mikuláš Bercsényi.¹⁰⁴ Vzhľadom na tieto skutočnosti možno usudzovať aj o častej prítomnosti kuruckých vojakov v blízkom Zámutoze.

Významné miesto v povstaní Františka II. Rákócziho zaujal záujmy poddanského obyvateľstva, ktoré tvorilo jadro jeho spoločenskej základne a takisto povstaleckého vojska. V súpise vojakov v Rákócziho vojsku, ktorí pochádzali zo Zemplínskej stolice, je uvedených viacero obyvateľov Zámutoza. Ich mená sa zachovali v dvoch súpisoch vojakov z roku 1705. Podľa jedného boli v rôznych hradoch na území sto-

¹⁰¹ MNL BAZML SFL, IV, 2001/p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214 – 1850 (1898). Vegyes közgyűlési iratok 1560 – 1849 (1898). Mondy Miklós által rendezett iratok, 1. cs., 1560 – 1701, No. 1, No. 117. A Neuburg- és Hofkirchen-ezredekek diszlokációs jegyzéke, 1692 – 1693 tele.

¹⁰² MNL BAZML SFL, IV, 2001/p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214 – 1850 (1898). Vegyes közgyűlési iratok 1560 – 1849 (1898). Mondy Miklós által rendezett iratok, 1. cs., 1560 – 1701, No. 1, No. 117.

¹⁰³ *Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez*. Ed. Leskó, József. Eger 1900.

¹⁰⁴ *Listy Františka II. Rákócziho z r. 1708 – 1711. II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei levéltárának egykorú lajstromaival. II.* Ed. Thaly, K. Budapest 1873, s. 155, 556, 562, II., s. 204, 308, 313, 557, 559; *Listy Mikuláša Bercsényiho Františkovi II. Rákóczimu z r. 1709 – 1710. Székési gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712.* Ed. Thaly, K. Budapest 1878, s. 400, 420, 443, 458.

lice umiestnení dvaja peší hajdúsi zo Zámotova: Ján Csorba a Valent Vally.¹⁰⁵ V tom istom roku slúžili v pešom pluku Juraja Horvátha ďalší štyria Zámotovčania: Michal Pulyai, Andrej Molnár, Ján Csorba a Ján Varga.¹⁰⁶ Isteže možno predpokladať, že v nasledujúcich rokoch pôsobili v povstaleckom vojsku i ďalší obyvatelia obce.

Rovnako v období povstania Františka II. Rákócziho sa museli obyvatelia obce aktívne podieľať na zaopatrení a zásobovaní povstaleckej armády. Popri priamom pobyte vojsk a poskytovaní naturálnych dávok platili takisto pravidelné dane. Najmä ku koncu povstania, v dôsledku rozvratu hospodárstva a zásobovania vojsk, dochádzalo k častému rabovaniu povstaleckých vojakov. K nemalým materiálnym škodám sa v tom čase pridružila hrozná ničivá morová epidémia, ktorá v lete 1710 zachvátila krajinu a zdecimovala obyvateľstvo, vyčerpané dlhotrvajúcou vojnou. V Zemplínskej stolici mal pritom mor zvlášť v okolí Trebišova a Vranova osobitne ťažké dôsledky.¹⁰⁷ Napriek nesmiernym stratám z epidémie ostali kuruci na tomto území až takmer do konca povstania. Celá oblasť Horného Zemplína sa dostala do rúk panovníkovho vojska až začiatkom januára 1711, po obsadení Vranova maršalom Virmondom.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Rákóczi hajdúsi Zemplén vármegyéből. Ed. Dongó Gyárfás, Géza. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, s. 204.

¹⁰⁶ MNL MOL Budapest, Rákóczi Szabadságharc Levéltára, G-28, 75. cs., 10: Súpis vojakov zo Zemplínskej stolice z r. 1704; MÉSZÁROS, Kálmán. Zemplén vármegye katonai összeírása. In *Zemplén népeisége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére*. Sárospatak 1999, s. 112 – 238.

¹⁰⁷ *Listy Mikuláša Bercsényiho Františkovi II. Rákóczimu z r. 1709 – 1710. Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712*. Ed. Thaly, K. Budapest 1878, s. 563.

¹⁰⁸ *Listy Františka II. Rákócziho z r. 1711. II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei levéltárának egykorú lejtromáival. II*. Ed. Thaly, K. Budapest 1873, s. 557, 559.

KNIŽNÁ KULTÚRA V EVANJELICKÝCH CIRKEVNÝCH ZBOROCH V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA*

Lucia ŠTEFLOVÁ

ŠTEFLOVÁ, Lucia. Book culture in the evangelical churches in the second half of the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2020, vol. 20, no. 1, p. 23-32.

Article focuses on the source base for the research of book culture in individual evangelical church congregations on two fundamental sources in the second half of the 19th century, namely the records of canonical visits and the records of convents. In the records of canonical visitations and the district conventions, there are only references to books, textbooks, songbooks, cancionales, etc., which were found in parish and school libraries, but they help to complete the picture of book culture in evangelical churches during the second half of the 19th century. We tried to outline the information that these sources offer. In the records we find exact lists of worship books owned by the church congregation. These were mostly the same books and similar editions. Rarely did we find mention of books owned by pastors. Textbooks in evangelical schools deserve separate research. The records do not always contain lists of specific textbooks, but in the case of a larger school with a higher number of pupils, the visitor in rare cases also recorded specific textbooks. In the form of a partial research, we presented the circle of preferred school textbooks used in the second half of the 19th century in the Evangelical church congregations in the Trenčín seniority. As part of the paper, we have only outlined the possibilities that canonical visitation records and convention records offer. With the help of probes into individual church congregations, we pointed out two main components that make up the book culture of the Evangelical Church, namely liturgical literature and school textbooks. Of course, we did not bypass the selected issues related to the production and availability (use) of books. In the period under review, the Evangelicals worked hard to write school textbooks, as well as publications on the history of the Evangelical Church a. c. in Hungary.

Keywords: Evangelical Church a. c., Hungary, 19th century, canonical visitation records, book culture.

Pramenná báza výskumu knižnej kultúry v evanjelických cirkevných zboroch

Pramennú bázu pre výskum knižnej kultúry v jednotlivých evanjelických cirkevných zboroch v priebehu druhej polovice 19. storočia sme sústredili na dva zásadné

pramene, a to zápisnice kanonických vizitácií¹ a zápisnice z konventov.² Mimoriadne cenným prameňom sú zápisnice kanonických vizitácií pre knihovedu. Okrem cirkevných, historických, majetkových, hospodárskych a právnych informácií sa v zápisniciach nachádza veľa aj o náboženskej literatúre, ktorá sa zväčša uvádza medzi knihami farskej knižnice. V zápisniciach z kanonických vizitácií sa zachovali záznamy o knihách, ktoré sa nachádzali na farách, jednak ako knihy farské, ale i tie, ktoré boli súkromným majetkom farára. Aj keď išlo len o malú obec, na fare sa nachádzala zbierka kníh.³ V zápisniciach kanonických vizitácií a v zápisniciach z dištriktuálnych konventov sa nachádzajú síce iba zmienky o knihách, učebniciach, spevníkoch, kancionáloch atď., ktoré sa nachádzali vo farských a školských knižniciach, ale pomáhajú tak dotvoriť obraz o knižnej kultúre v evanjelických cirkevných zboroch v priebehu druhej polovice 19. storočia. Pomocou sondy sa pokúsime o náčrt informácií, ktoré tieto pramene ponúkajú.

Bohoslužobná literatúra vo vybraných evanjelických cirkevných zboroch na príklade zápisníc z Nitrianskeho seniorátu

Knižnú kultúru môžeme mapovať na príklade konkrétnych cirkevných zborov pomocou zápisníc kanonických vizitácií, ktoré predstavujú bohatý pramenný materiál. Sondou do vybraných evanjelických cirkevných zborov sa pokúsime načrtnúť, aké možnosti tento pramenný materiál ponúka. Ako prvý príklad použijeme zápisnicu⁴ zo senického cirkevného zboru, kde nachádzame odkaz na knihy, ktoré vlastnili senickí evanjelici doma vo svojich rodinných knižniciach. Hneď v úvode zapisovateľ zaznamenal dôležitosť učenia Jana Husa, ktoré formovalo senický cirkevný zbor. Zapisovateľ tým jednak deklaroval, že cirkevný zbor patril k najstarším

* Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu KEGA 025PU-4/2018 Habsburská monarchia (1526 – 1918).

¹ Evanjelická encyklopédia definuje kanonickú vizitáciu ako úradnú návštevu biskupa (superintendenta) v cirkevnom zbore. Zároveň to bola kontrola cirkevného zboru, ktorá bola zaznamenaná do osobitej zápisnice. Na jej základe malo dôjsť k náprave zistených nedostatkov. Kanonické vizitácie nariadila superintendentom vykonávať Žilinská synoda v roku 1610. Kráľovské nariadenie z roku 1748 zakázalo superintendentom vizitovať zbory. Zákaz trval do vydania Tolerančného patentu v roku 1781. Bližšie: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Borislav Petrík (ed.). Bratislava: BoPo, 2001, s. 157.

² Konvent je najvyššie cirkevné zhromaždenie cirkevného zboru, seniorátu a dištriktu.

³ OSTERTAGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, s. 7 – 8.

⁴ Vo viacerých zápisoch v zápisniciach kanonických vizitácií evanjelickej cirkvi a. v. sa nachádza pasáž, venovaná dejinám jednotlivých cirkevných zborov, takýto retrospektívny zápis, popisujúci vznik a históriu cirkevného zboru sa nenachádza v každej zápisnici. Zápisnica kanonickej vizitácie od biskupa Fridricha Baltíka zo senického cirkevného zboru však obsahuje podrobný opis jeho vzniku a histórie, vďaka čomu nám umožňuje sledovať vývoj tohto cirkevného zboru v priebehu troch storočí. Zápisnicu kanonickej vizitácie v senickom cirkevnom zbore vykonal Fridrich Baltík, biskup Preddunajského dištriktu 23. a 24. augusta 1902.

vo vlasti, nakoľko sa v ňom šírilo už učenie „*veľkého kostnického mučedníka*“,⁵ na druhej strane prítomnosť husitov v tomto priestore podľa zapisovateľa dokazovali práve staročeské husitské knihy, ktoré niektoré rodiny uchovávali po celej generácii.⁶ O samotných knihách a dokumentoch, ktoré priamo vlastnil senický cirkevný zbor, svedčí časť venovaná cirkevnému archívu, v ktorom sa nachádzalo napríklad *Memorandum šiestich stolíc (Prešporskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Oravskej a Liptovskej) proti uvedeniu jezuitov zadané Jeho Jasnosti cisárovi a kráľovi Františkovi*, taktiež *Rezolúcia* toho istého cisára a kanonicko-vizitačné protokoly z rokov 1823, 1836 a 1876.⁷ V osobitej časti sú vymenované bohoslužobné knihy aj s konkrétnymi počtami, a to 8 spevníkov (6 na Pašie 2 na pohreby), 2 *Bible* (Jubilejná a Stará), 3 *Nové zákony*, modlitebné knihy, kázne a brožúrky. Okrem náboženských kníh sú tu spomenuté aj dva časopisy: dva ročníky pedagogického časopisu *Hivatalos Közlöny*⁸ a *Gyámintézet*.⁹ Zaujímavá je zmienka o knihách, knižočkách a spevníkoch, ktoré sa nachádzali v senických evanjelických domácnostiach. V zápisnici je uvedené, že *Tranosciusy*, bohato zastúpené v domácich knižniciach, svedčili o domácej nábožnosti, a to i napriek tomu, že v chráme sa

⁵ Pri analýzach zápisníc kanonických vizitácií z Nitrianskeho a Trenčianskeho seniorátu sme postrehli, že vo viacerých prípadoch zapisovateľa vyzdvihovali vplyv husitizmu pri šírení evanjelického učenia v tomto priestore. Bližšie sme sa tejto problematike venovali v štúdií: ŠTEFLOVÁ, Lucia. Formovanie evanjelických a. v. cirkevných zborov v Nitrianskom a Trenčianskom senioráte zaznamenané v zápisniciach vizitácií. In *Reformácia v strednej Európe I*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, s. 195 – 203.

⁶ EOL, (Evangélikus Országos Levéltár), fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 1. Zápisnica sa nachádza aj v online databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

⁷ Samozrejme, okrem dobových dokumentov sa v archíve senického cirkevného zboru nachádzali aj matriky narodených a pokrstených po vydaní Tolerančného patentu (od roku 1783 – 1876), matriky sobášených, zomrelých a pochovaných, matriky konfirmovaných, zoznam zmiešaných manželstiev s poznámkami o náboženskej výchove počatých detí, rodinná kniha, ktorá nahrádzala aspoň čiastočne popis duší, abecedný zoznam narodených, tri protokoly miestnych všeobecných cirkevných konventov, dva protokoly presbyteriálnych konventov, jeden protokol domácich konventov, jeden protokol zasadnutia školskej stolice, miestokniha stolíc chrámových so stanovami, jeden inventár cirkevných majetkov a samostatne protokoly príjmov a výdajov (zvonkové a oferové príjmy atď.), daňové knižky, zoznam voličov cirkevných, seniorátne obežníky, nariadenia vysokej vlády atď.

⁸ Išlo o oficiálny časopis ministerstva školstva, ktorý bol vydávaný od 1. januára 1893, najskôr dvakrát mesačne a neskôr týždenne. Informoval o náboženských záležitostiach, vzdelávaní, múzeách, knižniciach, archívoch a všeobecne o rôznych odvetviach kultúry a umenia. Pracoval pod vedením významných osobností (gróf Albin Csáky, barón Loránd Eötvös, Gyula Wlassics, Albert Berzevicy, gróf Albert Apponyi, gróf János Zichy, Béla Jankovič, György Lukács (filozof), gróf Pál Teleki, gróf Kuno Klebelsberg, Bálint Hóman, Jenő Szinyei Merse, István Antal a ďalších). **Dostupné z:** <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/HivatalosKozlony/> [cit. 2020-3-6].

⁹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 10 – 11.

oficiálne používal *Zpěvník*. To mohlo byť spôsobené aj tým, že tieto spevníky sa dedili z generácie na generáciu a hoci sa v kostole spievalo z novšieho spevníka, v rodinných knižniciach sme mohli nájsť aj staršie vydania a dokonca aj celkom vzácne. V rámci evidencie predaných náboženských a bohoslužobných kníh, bol v čase vizitácie najväčší záujem o *Postilu* Daniela Sartoria,¹⁰ ktorej sa predalo dokonca viacero výtlačkov, ďalej o *Bibliu*, obzvlášť *Nový zákon* a modlitebné knihy.¹¹

Nie každý cirkevný zbor disponoval knižnicou, ako to dokladuje napríklad zápis z vizitácie častkovského cirkevného zboru, kde sa konštatuje, že síce zbor nemá knižnicu, ale vizitátor zapísal všetky bohoslužobné knihy, ktoré sa nachádzali vo vlastníctve zboru. Išlo o knihy ako oltárna *Biblia* (Tranoscius), *Kancionál*, *Biblia* bez apokryfov, Jakobeiho *Duchovný poklad*,¹² ohlášková kniha a kniha na označenie cirkevných obetí.¹³

V zápisniciach sa môžeme stretnúť aj s nekonkrétnymi opismi kníh, ktoré sa nachádzali v archíve a knižniciach cirkevných zborov. Napríklad v zápisnici z cirkevného zboru v Hlbokom nie je zaznamenaný zoznam kníh, iba nejasná informácia, že ak by niekto chcel v budúcnosti písať dejiny evanjelickej cirkvi v Uhorsku a zvlášť históriu patentu vydaného v roku 1859 a dejepis Prešporského seniorátu „*ten by v archíve cirkve hlbokej našiel hojný prameň*“.¹⁴ Vizitátor však nijako ďalej nekonkretizoval, akými knihami disponoval cirkevný zbor.

V zápisnici z holičského cirkevného zboru sa naopak zachoval presný zoznam kníh (v troch prípadoch aj s menami darcov), ktoré sa nachádzali v cirkevnom zbore v druhej polovici 19. storočia. Išlo o tieto konkrétne knihy: jubilejná *Biblia*, *Nový zákon*, *Modlitebný poklad* Palumbínyho, dva spevníky, 20 nemeckých spevníkov (dar pani Karolíny Rieben z Hodonína), synodálne a cirkevno-politické zákony, *Augsburské vyznanie viery* (dar pána biskupa Fridricha Baltíka), *Řád cirkevní*

¹⁰ Postila (lat.) je zberka náboženských kázní a výkladov. Daniel Sartorius napísal v roku 1746 *Summovní Postylku*, kde každá kázeň mala svoju presnú schému: generálny úvod, text, špeciálny úvod a vlastné kázňové spracovanie, ktoré sa vždy končilo trojnásobným zvolaním: „*Spasytedlné naučení, Horlivé napravení a Pronikavé potěšení*“. Bližšie: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Borislav Petřík (ed.). Bratislava: BoPo, 2001, s. 271 – 272.

¹¹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 16.

¹² Vizitátor mal na mysli *Duchovný poklad modliteb křestanských* (Žitava 1732) od evanjelického kňaza Pavla Jakobeiho, jazykovedca, autora barokovej, nábožensko-výchovnej literatúry a zberateľa pohrebných piesní. Bližšie: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Borislav Petřík (ed.). Bratislava: BoPo, 2001, s. 150 – 151.

¹³ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Csasztkó, nepag.

¹⁴ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Hluboka/Luboka, s. 11.

dištriktu pred dunajského (z roku 1880) a Immanuel Predigten v. W. Ziethe (dar pani Karolíny Rieben z Hodonína).¹⁵

Najpodrobnejší zoznam je zaznamenaný v zápisnici z myjavského cirkevného zboru. V rámci cirkevného archívu sú vymenované v jednotlivých podkapitolách rôzne listiny (napríklad *Prosobpis evanjelikov myjavských k vysokému kráľovskému consiliumu strany povolenia vystavania pece k páleniu tehly a škridlice na chrám Pána z roku 1784*), dokumenty, dopisy, svedectvá, protokoly, výkazy, zmluvy, rôzne matriky, počtové knihy, indexy atď. Vizitátor zapísal aj konkrétny zoznam kníh, pozostávajúci zo štyroch Transciov, kralickej *Biblie* (tento zápis obsahuje aj poznámku o prevedení a darcovi – „*veľký krásny formát, spolkom pyblikárskym roku 1868 na pamiatku založenia darovaná*“), *Biblie* vydané spolkom Transcius, jubilejného vydania *Biblie* od Jozefa Ružičku,¹⁶ *Modlitebná knižka* od Andreja Palumbínyho a *Agenda* (vydanie Seberínyho a vydanie Plachého z roku 1789). Samostatnú knižnicu však cirkevný zbor nemal.¹⁷ Zaujímavá je aj informácia v časti venovanej dvom miestnym farárom, Samuelovi Valáškovovi a Igorovi Štefánikovi. Obaja totiž, ako je zaznamenané v zápisnici, vlastnili dosť veľkú knižnicu: „*Čo sa slobodného a prázdneho času ujde farárom, ten je tak nepatrný, že ho najviac na čítanie rozličných kníh a novín môžu upotrebiť*“. Farár Samuel Valášek sa najradšej zaoberal cirkevnou históriou, ale i tou svetovou. Farár Igor Štefánik najradšej čítal knihy venujúce sa cirkevnej archeológii a liturgii.¹⁸ I keď na základe týchto informácií nevieme rekonštruovať možný zoznam knižných titulov, ale v rámci dejín knižnej kultúry môžeme dedukovať, že osobné knižnice jednotlivých evanjelických farárov museli obsahovať skutočne zaujímavé tituly.

¹⁵ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Holics, nappag.

¹⁶ Jozef Ružička vydal v Prahe v roku 1863 *Jubilejnú Bibliu (Kralickú) k tisícročnej jubilejnej slávnosti obrátenia Slovanov na vieru kresťanskú*. Základom pre toto vydanie bola *Kralická Biblia* z roku 1613. Jozef Ružička nebol iba vydavateľom, ale i riaditeľom evanjelickej školy a farárom, ktorý pôsobil v Prahe 37 rokov, počas tohto obdobia udržiaval priateľské i pracovné kontakty s viacerými Slováckmi. Od roku 1849 vydával evanjelický časopis *Česko-bratský Hlasatel* a potom *Česko-bratský Věstník*. Okrem toho v Prahe vydával aj *Kalendár*, *Leškov cirkevný spevník*, *Šulekov Katechizmus*, *Véghove modlitby* atď. Bližšie o tejto osobnosti: LUKÁŠEK, Josef. Josef Růžička – jeho život a dílo. Příspěvek k dějinám evang. církve v Praze. In *Cirkevné listy*. 31. december 1929, roč. XLII, č. 23 – 24, s. 398 – 402.

¹⁷ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Miava, s. 15 – 18.

¹⁸ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Miava, s. 27.

Školské učebnice vo vybraných evanjelických cirkevných zboroch na príklade zápisníc z Trenčianskeho seniorátu

V zápisniciach nájdeme presné zoznamy bohoslužobných kníh, ktoré vlastnil cirkevný zbor. Išlo väčšinou o rovnaké knihy a podobné vydania. Ojedinele sme našli zmienku o knihách vo vlastníctve farárov. Samostatný výskum by si zaslúžili učebnice v evanjelických školách. Nie vždy sa v zápisniciach nachádzajú zoznamy konkrétnych učebníc, ale ak išlo o väčšiu školu s vyšším počtom žiakov, vizitátor v ojedinelých prípadoch zaznamenal aj konkrétne učebnice. Formou sondy priblížime okruh preferovaných školských učebníc, používaných v druhej polovici 19. storočia v evanjelických cirkevných zboroch v Trenčianskom senioráte. Ako prameň nám poslúžia opäť zápisnice kanonických vizitácií.¹⁹

Ako príklad môžeme uviesť zápis v zápisnici kanonickej vizitácie z cirkevného zboru v Malých Stankovciach, kde sa uvádza, že medzi učebnice, ktoré sa používali v miestnej evanjelickej škole patrili *Bežov šlabikár*, o čosi neskôr aj *Šlabikár R. Urama a Čítanka J. Bellu*. Medzi inými školskými knihami vizitácia uvádza: *Katechismus D. M. Luthera*, *Bežov školský spevník*, *Nový zákon, II. a III. Bežova čítanka*, *Pomocná kniha k cvičeniu maďarskej reči* od L. Slabockého, *Čítanka maďarská*, *Počtovanie* Bežove a Kordošove.²⁰

V zápisnici kanonickej vizitácie z cirkevného zboru v Podlužanoch nie sú uvedené konkrétne učebnice, vizitátor zaznamenal, že žiaci na vyučovaní používali učebnice ako abecedár, čítanku, počtovnicu a prírodovedné predmety sa vyučovali podľa knihy Heriberta. V samostatnom zápise je uvedené, že škola nedisponovala vlastnou knižnicou.²¹

V púchovskej evanjelickej škole sa používali *Bežove čítanky I. – III.* Iné učebnice nie sú uvedené, ale zaujímavá je zmienka o miestnom učiteľovi Pavlovi Ondrikovi, ktorý si hľadal pomimo vyučovania aj iné zamestnanie, nakoľko si chcel zadovážiť malý dôchodok. Jeho bežným zamestnaním bolo okrem záhradníctva, ovocinárstva hlavne kníhviazačstvo.²²

Zápisnica z beckovského cirkevného zboru obsahuje v zozname požívaných učebníc informáciu o zákaze používania *Bežovho šlabikára*, ktorý bol nahradený *Bellovým abecedárom*, vydaným v Bekešskej Čabe a *II. a III. Bežova čítanka* nahradená

¹⁹ Kanonické vizitácie v Trenčianskom senioráte vykonal biskup preddunajského dištriktu Fridrich Baltík v rokoch 1901 – 1902.

²⁰ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek –Trencsényi egyházmegye 1902, Kissztankócz, s. 17-18.

²¹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek –Trencsényi egyházmegye 1901, Podluzsány, s. 13-14.

²² EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek –Trencsényi egyházmegye 1901, Puchó, s. 35.

maďarskou čítankou.²³ Vizitátor nijako nešpecifikoval predmetný spor, ale dôvod výmeny učebníc vieme rekonštruovať vďaka Karlovi Kálalovi a jeho dielu *Na krásném Slovensku*, kde cituje pôvodnú báseň z Bežovej čítanky pre evanjelické školy s názvom *Věrný Slovák*,²⁴ kvôli ktorej bola učebnica maďarskou vládou odstránená z evanjelických škôl a nahradená maďarskou čítankou.

Zmienky o knižnej kultúre vo vybraných zápisniciach z konventov evanjelickej cirkvi a. v. v druhej polovici 19. storočia

Zápisnice z konventov obsahujú ojedinelé informácie o knižnej kultúre evanjelickej cirkvi a. v. Najčastejšie sa týkajú distribúcie školských učebníc. Napríklad v zápisnici z Potiského dištriktuálneho konventu z júla 1862, ktorý sa konal v meste Jelšava, nachádzame výzvu, aby sa vydanie slovenského šlabikára pre evanjelické školy rozšírilo, na čo konvent vyzval špeciálny výbor vymenovaný na vypracovanie školských kníh, aby na vypracovaní „*žádaucích (školských) učebních knih pilně pracoval*“.²⁵

V protokoloch z konventu Banskej superintendencie je uvedených hneď niekoľko informácií dokresľujúcich knižnú kultúru evanjelickej cirkvi a. v. Napríklad v protokole z roku 1863 sa spomína brat Andreja Sládkoviča, tesársky evanjelický kňaz Karol Braxatoris, ktorý vlastnil knižnicu so vzácnymi rukopismi, ktoré by „*se pro všeobecnau listářen zaopatřiti daly*“.²⁶ Škoda, že obsah predmetnej knižnice nie je nijako bližšie špecifikovaný. Ďalšia časť je venovaná viacerým snahám evanjelikov o vypracovanie nových školských učebníc. Ľudovít Seberíny z čabianskeho cirkevného zboru spísal maďarsko-slovenskú čítanku *Malý čtenář*, učebnicu geografie *Krátky zeměpis* a učebnicu prírodopisu *O hlavných promenach v přírodě*. Viktor Horňanský začal vydávať obrázkové noviny pod názvom *Der Jugendfreund*, aby za-

²³ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Trencsényi egyházmegye 1902, Beczkó, s. 14-15.

²⁴ Báseň *Věrný Slovák* – „*Ja som malý, ale Slovák, Slovák s dušou aj s telom; / kto Slovákov nenávidí, nie je mojím priateľom. / Jeden pán mi pred nedávnom pekný dukát prislúbil, / aby som reč nie Slovenskú, ale cudziu zaľúbil. / Hej, panáčku, málo ľudí statočných ste vídaval, / keď myslíte, že by Slovák reč za zlato predával. / Pekný je ten váš dukátik, ale krajšia moja reč, / ktorú si ja nie za dukát, ani za svet nedám preč. / A tak je nič z našej čary, ostaňme len pri svojom: / ja svoju reč — vy svoj dukát zadržme si s pokojom.*“ Citované podľa KÁLAL, Karel. *Na krásném Slovensku*. Praha : Jos. R. Vilímek 1903. Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5027/Kalal_Na-krasnem-Slovensku/24#ixzz6QW9uOwH4 [cit. 2020-6-6].

²⁵ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek – Tiszai Egyházkerület – Zápisnice konventu potiského evanj. a. v. dištriktuálneho, 1862 (Jelšava), s. 12. Zápisnica sa nachádza aj v online databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

²⁶ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek – Bányai Egyházkerület – Protokol evanj. a. v. baňské superintendencie, 1863 (Pešť), s. 2.

bezpečil čítanie nemeckej mládeže. Okrem množstva učebníc, hlavne maďarských sa tu spomínajú aj iné zaujímavé publikácie, vydávané a písané evanjelickými kňazmi a učiteľmi. Napríklad mikulášsky učiteľ Ján Nemessanyi, ako je zaznamenané v protokole, rozjímal nad smutnými vnútornými spormi v knihe pod názvom *Beleuchtung der Wirren und Umtriebe, welche in einigen Theilen der evang. Superintendenz A. B. diesseits der Donau stattfinden*. Ján Maróthy vydal knižne oslavnú reč pri päťdesiatročnom jubileu. Maur. Kolbenheyer vydal dve diela: *Die, am 21. Mai 1862 geschehene, feierliche Grundsteinlegung am Thurme der evang. Kirche Augsb. Conf. zu Oedenburg* a knihu o umení *Das Verhältniss der evang. Gemeinde Oedenburgs und deren Prediger zu dem am kaiserlichen Hofe in Wien befindlichen hohen Gesandten, Ministern, Reichshofrätthen, Residenten und Agenten Augsb. Conf. im 17. und 18. Jahrhundert*. Okrem toho vyšiel aj druhý diel zásadnej publikácie od Ondreja Fabó *Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica*. Zápis obsahuje aj publikácie, na ktorých autori ešte iba pracovali a ich vydanie sa plánovalo, napríklad Július Petz pracoval na dejepise evanjelickej cirkvi v Uhorsku a na úpravách na marburgskom spevníku. Taktiež vyšla dôležitá historická práca k dejinám evanjelickej cirkvi od Viktora Hornyanszkeho *Beiträge zur Geschichte evangelischer Gemeinden in Ungarn*. I keď išlo o zaujímavé publikácie a učebnice a evanjelici sa v tomto smere skutočne činili, v závere toho zápisu je zaznamenané konštatovanie, že tieto aktivity boli v porovnaní s tým, čo vychádzalo vo vlasti „jest to málo až do zapýření se“. V porovnaní s tým, aké aktivity vyvíjali pri písaní a vydávaní kníh katolíci, konštatovali účastníci konventu, že majú čo doháňať.²⁷

V rámci kritérií na vhodnosť školských učebníc sú v protokole zaznamenané isté kroky, ktoré mali preveriť školské učebnice pre evanjelické školy v praxi. V protokole je spomenutý obežník, ktorý obsahoval konkrétne otázky, napríklad, či knihy boli k úžitku, ktoré slúžili svojmu cieľu a ktoré nie, ktoré šlabikáre, katechizmy, čítanky využívali v školách atď. Obežník rozposlali do viacerých seniorátov a v protokole uviedli aj výsledky zo zozbieraných dát, z ktorých môžeme uviesť napríklad konštatovanie, že v školách panoval starý spôsob poznávania a slabikovania, nemecké a maďarské čítanky celkom nezodpovedali svojmu účelu, počty, zemepis, prírodopis, dejepis a materinská reč sa na školských veľmi často učili z vypracovaných rukopisov učiteľov a kňazov a nie z tlačných učebníc. Konvent si predsavzal, aby sa na obecné útraty založili knižnice, ktoré by aj chudobnejším učiteľom umožnili prísun kníh, ktoré by si inak nemohli zaopatriť. Okrem toho konvent učinil návrh na vymenovanie generálneho poverenctva, ktoré by posúdilo

²⁷ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek – Bányai Egyházkerület – Protokoll evanj. a. v. baňské superintendencie, 1863 (Pešť), s. 4.

všetky návrhy na vydávanie kníh evanjelickou cirkvou a vypracovalo odporúčanie, ktoré knihy by mala evanjelická cirkev zo svojich dôchodkov vydávať a ktoré nie.²⁸

V samotnom závere protokolu je uvedená sťažnosť istého kníhkupca Karola Osterlamma, ktorý pred konventom predstúpil so žalobou na cisársku políciu, ktorá mu zhabala druhé vydanie knihy od Jozefa Páltyho pod názvom *A keresztény anyaszentegyház rövid története*, pretože údajne zneuctovala rímskokatolícke vierovyznanie a tento postup vraj schválila aj uhorská kráľovská námestná rada, napriek tomu, že prvé vydanie vyšlo v Šoproni v roku 1861 bez problémov. Podľa presvedčenia Karola Osterlamma sa v tomto druhom vydaní nenachádzalo nič, čo by mohlo odôvodniť žalobu úradov proti tejto knihe. Zhabanie knihy a predmetná žaloba mala byť ďalej postúpená generálnemu konventu.²⁹

Záverom

Pramene, ktoré nám umožňujú skúmať knižnú kultúru evanjelickej cirkvi druhej polovice 19. storočia majú obrovský bádateľský potenciál. V rámci príspevku sme len načrtli možnosti, ktoré zápisnice kanonických vizitácií a zápisnice z konventov ponúkajú. Pomocou sond do jednotlivých cirkevných zborov sme poukázali na dve hlavné zložky tvoriace knižnú kultúru evanjelickej cirkvi, a to bohoslužobnú literatúru a školské učebnice. Samozrejme, sme neobišli ani vybrané problémy, súvisiace s produkciou a dostupnosťou (používaním) kníh. Evanjelici v sledovanom období usilovne pracovali na písaní školských učebníc, ale i publikácií, približujúcich históriu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku. Predkladaná štúdia je zatiaľ iba čiastkovým vstupom do problematiky a naznačuje možnosti ďalšieho výskumu.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

Evangélikus Országos Levéltár (EOL Budapest), fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek, Egyházkerületi Jegyzőkönyvek. Dokumenty sa nachádzajú aj v online databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

²⁸ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek – Bányai Egyházkerület – Protokoll evanj. a. v. baňské superintendencie, 1863 (Pešť), s. 7-9.

²⁹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek – Bányai Egyházkerület – Protokoll evanj. a. v. baňské superintendencie, 1863 (Pešť), s. 14.

Literatúra

Evanjelická encyklopédia Slovenska. Borislav Petřík (ed.). Bratislava: BoPo, 2001. 448 s. ISBN 80-968671-4-8.

LUKÁŠEK, Josef. Josef Růžička – jeho život a dílo. Příspěvek k dějinám evang. církve v Praze. In *Církevné listy*. 31. december 1929, roč. XLII, č. 23 – 24, s. 398 – 402.

OSTERTAGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, s. 5 – 10. ISBN 978-80-7165-639-5.

ŠTEFLOVÁ, Lucia. Formovanie evanjelických a. v. cirkevných zborov v Nitrianskom a Trenčianskom senioráte zaznamenané v zápisniciach vizitácií. In *Reformácia v strednej Európe I*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, s. 195-203. ISBN 978-80-555-2265-4.

Internetové odkazy

KÁLAL, Karel. *Na krásném Slovensku*. Praha : Jos. R. Vilímek 1903. Dostupné online: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5027/Kalal_Na-krasnem-Slovensku/24#ixzz6QW9uOwH4
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/HivatalosKozlony/>

ZÁMOK CIUTELEC – HISTORICKO-SOCIÁLNE A ARCHITEKTONICKÉ ASPEKTY*

*Ioana Dana BLAJEC***

*Cosmin PATCA****

BLAJEC, Ioana Dana – PATCA, Cosmin. The Ciutelec castle – historical – social and architectural aspects. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2020, vol 20, no 1, p. 33-54.

The Wertheimstein-Rothschild Castle and the Wertheimstein Mansion are located in Ciutelec, Tăuteu commune, Bihor County. Initially, they had a residential function and later, during the nationalization period, the entire ensemble came into the possession of the Romanian state. It is currently being used by the Ciutelec Care and Assistance Center for the elderly and by the Recovery and Rehabilitation Center for the adults with disabilities. Built at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century by two of the richest and most influential families in Europe, the Rothschild Castle and the Wertheimstein Mansion are not included on the List of Historical Monuments 2015, Bihor County, but they represent a distinct element in the architecture of Bihor county's village. Symbol of the modern Western world, the Ciutelec Castle has left deep traces in the collective mind of the traditional society from Bihor county. The reconstruction of the historical-social and architectural aspects could contribute to the inclusion of the Ciutelec Castle in a tourist circuit.

Keywords: Ciutelec, castle, Rothschild, Wertheimstein, surveying.

Úvod

Keď hovoríme o Zámku Ciutelec, máme na mysli architektonický súbor umiestnený v centre lokality Ciutelec, zložený z dvoch hlavných budov: jedna budova je (pansky dom) na juhovýchodnom pozemku, postavený v druhej polovici 19. storočia rodinou Wertheimstein, druhá budova sa nachádza v centrálnej časti pozemku. Je postavená na začiatku 20. storočia rodinami Wertheimstein-Rothschild (*zámok* Rothschild alebo Wetheimstein-Rothschild). K nim sú pridané prístavby a záhrada v okolí.

* Tento článok bol publikovaný ako súčasť projektu „SmartDoct – vysoko kvalitné programy pre doktorandov a postdoktorandov z University of Oradea na zvýšenie významu výskumu a inovácií v kontexte regionálneho hospodárstva”, ID 123008–POCU/380/6/13.

** Študent doktorand, Doktorandská Škola História, Univerzita v Oradea, email: ioana.blajec@yahoo.com. Vedecký koordinátor prof. univ. dr. Ion Zăinea.

*** Študent doktorand, Doktorandská Škola História, Univerzita v Oradea, email: cosminpatca@yahoo.com. Vedecký koordinátor prof. univ. dr. habil. Sorin Şipoş.

O samotnom zámku Ciutelec vieme veľmi málo. O histórii tohto miesta sú len niektoré neúplné a neisté informácie. Preto sa budeme aj naďalej snažiť získať určité jasnejšie predstavy o čase výstavby komplexu v Ciutelecu, jeho vlastníkoch a staviteľoch, vývoji budovy v priebehu 20. storočia, aspektoch spoločenského života vo vnútri a v okolí zámku. Takýto prístup má okrem jasnej vedeckej aj turistickú a kultúrnu motiváciu, cieľom je totiž umiestnenie tohto objektu na turistickú mapu v Bystrom dolí a župy Bihar, resp. zahrnutie do osobitného turistického okruhu. V texte sa pokúšame hodnotiť všetky dostupné historické pramene (archívne informácie, tlačové články, regionálne monografie, občianske registre, svedectvá orálnej histórie). Pri snahe načrtnúť históriu zámku Ciutelec ale používame aj komplexnú analýzu stavieb z architektonického hľadiska pomocou metód a postupov špecifických pre architektúru (technické zameranie).

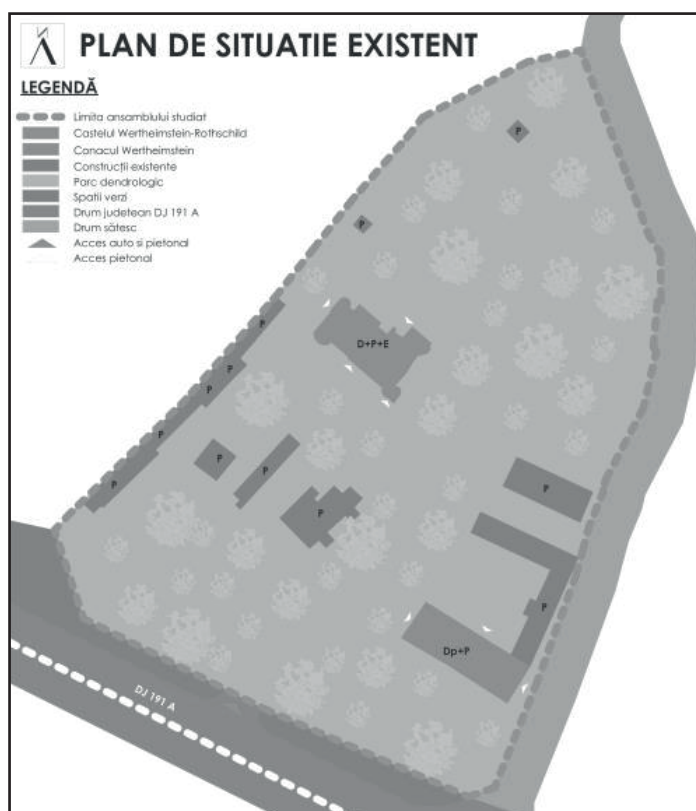
Ciutelec sa nachádza v severozápadnej časti Rumunska, v severnej polovici župy Bihar, asi 60 kilometrov od Oradey a 15 kilometrov od Marghity. Je súčasťou obce Tăuteu, vedľa lokalít Tăuteu, Boge, Chiribiș, Poiana.

Obr. 1. Zámok Ciutelec – umiestnenie na mape Rumunska (zdroj: Google Maps)

Obr. 2. Zámok Ciutelec – plán rámovania v lokalite

Obr. 3. Zámok Ciutelec – existujúci situačný plán

Lokalita Ciutelec sa po prvý raz uvádza v dokumente z roku 1305 (*Cheyteluk*) a patrí do majetku **šľachtického rodu** Turul¹. V rámci panstva pevnosti **Şinteu** v roku 1406, sa medzi 52 rumunskými osadami nachádzala ako súčasť panstva aj lokalita Ciutelec, ako rumunské vlastníctvo (*poss. Walachalia Chethelek*²). V roku 1842 sa dedina Ciutelec stala gréckokatolíckou farnosťou³, väčšina rumunskej komunity v lokalite prijala novú denomináciu. Situácia zostala nezmenená až do povojnového obdobia, keď sa po komunistickom dekréte o zrušení gréckokatolíckej cirkvi komunita Ciutelec vrátila k pravoslávii.

Rodiny Wertheimstein a Rothschild

Rodina Wertheimstein bola jednou z najbohatších židovských rodín v Európe, pričom svoje bohatstvo zhromaždila v 17. storočí.⁴ Barón Alfred Edler von Wertheimstein (1843 – 1918) bol dôstojníkom rakúsko-uhorskej armády na dôchodku. Žil vo Viedni a bol synom Heinricha Herza Edlera von Wertheimsteina (1799 – 1859) a Louise Biedermannn (1813 – 1890). Dedom z otcovej strany bol Wilhelm Wolf von Wertheimstein (1771 – 1829) a starý otec z matkinej strany Michael Lazar Biedermann (1769 – 1843). Oženil sa s Marie Grószovou (1845 – 1904) a mali spolu 7 detí: Rózsika, Viktor Edler, Clarisse, Heinrich, Aranka, Charlotte Edle, Adrienne Edle.⁵ Rózsika von Wertheimstein (1870 – 1940), narodená v Oradei, sa na jednej zo svojich dovolení⁶ stretla s Charlesom Rothschildom a zosobášili sa vo Viedni 6. februára 1907.⁷ Rózsika bola slávna tenistka, v tom čase bol tenis takmer výlučne športom aristokracie.

Nathaniel Charles Rothschild (1877 – 1923), manžel Rózsiky, patril tiež do jednej z najmocnejších a najvplyvnejších rodín v Európe 19. storočia. Rodina Roth-

¹ Coriolan Suciú, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I. Editura Academiei R.S.R. Bucureşti 1968, s. 154; JAKÓ, Zsigmond. *Bihar megye a török pusztítás előtt* [Comitatul Bihor înainte de pustiirea turcească]. Budapest : Sylvester Nyomda RT., 1940, s. 227 – 228.

² LIVIU, Borcea. *Bihorul medieval*. Oradea : Editura Arca, 2005, s. 275 – 276.

³ *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis M. Varadinensis, Graeci-Ritus Catholicorum Pro Anno Christo Nato 1847*. Magno-Varadini, Typis Joannis Tichy.

⁴ *The Rothschild Archive* [Arhiva Familiei Rothschild] [online] [cit. 2018-11-15]. Dostupné na internete: <https://family.rothschildarchive.org/people/104-nathaniel-charles-rothschild-1877-1923>. (in continuare, TRA).

⁵ Datele despre arborele genealogic al familiei Wertheimstein [online] [cit. 2019-11-05]. Dostupné na internete: <https://www.genealogieonline.nl/en/balogh-family-tree/I20155.php>. (in continuare, *Genealogy Online*).

⁶ În *Arhiva Familiei Rothschild* se menţionează că cei doi s-au cunoscut într-o excursie de colecţionare a fluturilor în Carpaţi. I. M. Mălinaş, autorul schiţei monografice despre Ciutelec şi fiu al satului, citând mai ales surse orale precizează că cei doi s-au cunoscut în staţiunea de la Cannes din sudul Franţei. Dr. MĂLINAŞ, I. M. *Satul şi biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*. Oradea : Mihai Eminescu, 1997, (in continuare, I. M. Mălinaş, *Ciutelec*), s. 65.

⁷ TRA.

schild bola židovsko-nemeckého pôvodu. Erb rodiny predstavuje päť, ktorá kreslí päť šípov symbolizujúcich päť dynastií založených piatimi synmi Mayera Rothschilda. Pod štítom sa uvádza heslo v latinčine: *Concordia, Integritas, Industria* (Harmony, Integrity, Industry).⁸ Medzinárodný vzostup rodiny začal koncom 18. storočia. Mayer Amschel Rothschild, syn devízového obchodníka vo Frankfurte, založil vo Frankfurte finančný dom. Banka sa premenila na skutočné finančné impérium, jeho päť synov rozvíjalo podnikanie v najdôležitejších mestách Európy (Londýn, Paríž, Frankfurt, Viedeň a Neapol). Rodina bola súčasťou šľachty v Rímsko-nemeckej ríši a v Britskom impériu.⁹ Počas celého 19. storočia rodina Rothschild vlastnila najväčší súkromný majetok na svete.¹⁰ Charles bol najmladším synom Nathana Mayera de Rothschilda (1840 – 1923) a Emy von Rothschildovej. Jeho starými rodičmi z otcovej strany boli Lionel de Rothschild (1808 – 1879) a Charlotte von Rothschild (1819 – 1884).¹¹ Charles študoval v Harrow, kde sa nadchol pre štúdium hmyzu. Bol investičným partnerom v rodinnej bankovej spoločnosti NM Rothschild and Sons, ktorá bola založená v Londýne.¹² V rokoch 1918 – 1923 viedol banku v Londýne. Vo voľnom čase ho zaujímali prírodné vedy. Tak sa zoznámil s Rózsikou, s ktorou sa oženil. Žili vo svojom bydlisku v Ashton Wold, Northamptonshire (UK). Bol prepojený s Uhorskom prostredníctvom svojej manželky, ktorá bola občiankou Rakúska-Uhorska, a tak nakoniec kúpil pozemky a nechal postaviť rekreačnú nehnuteľnosť v Ciutelec.¹³ Spolu s Rózsikou mali 4 deti: Miriam Louisa Rothschild (1908 – 2005), Elizabeth Charlotte Rothschild (1909 – 1988), Victora Rothschild (1910 – 1990) a Pannonica Rothschild (1913 – 1988).¹⁴ V posledných rokoch svojho života Charles ochorel na chronickú encefalitídu. To viedlo k jeho samovražde 12. októbra 1923, keď mal iba 46 rokov.¹⁵ Po tragickej smrti svojho manžela vychovávala Rózsika svoje štyri deti sama. Zomrela 30. júna 1940 v Londýne vo veku 69 rokov.¹⁶

⁸ *Lcf-rothschild.com* [online] [cit. 2019-02-12]. Dostupné na internete: <http://web.archive.org/web/20070806150330/http://www.lcf-rothschild.com/en/groupe/rothschild/concordia.asp>.

⁹ Pozri RUBINSTEIN, W. D. – JOLLES, M. – RUBINSTEIN, H. L. *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*. Palgrave Macmillan 2011; LEESON, R. *Hayek: A Collaborative Biography. Part II, Austria, America and the Rise of Hitler (Introduction), 1899-1933*. Springer Publishing 2014, s. 27.

¹⁰ FERGUSON, N. *The House of Rothschild: Money's prophets, 1798-1848*. 1999, č. 1, s. 481 – 485.

¹¹ *Genealogy Online* [online] [cit. 2018-11-15]. Dostupné na internete: <https://www.genealogieonline.nl/en/balogh-family-tree/I20146.php>.

¹² Dostupné na internete: <https://www.ashtonestatecountryholidays.co.uk/ashton-estate/>.

¹³ TRA.

¹⁴ *Genealogy Online* [online] [cit. 2018-11-15]. Dostupné na internete: <https://www.genealogieonline.nl/en/balogh-family-tree/I20146.php>.

¹⁵ TRA.

¹⁶ *Genealogy Online* [online] [cit. 2018-11-15]. Dostupné na internete: <https://www.genealogieonline.nl/en/balogh-family-tree/I20146.php>.

Obr. 4(a, b). Charles Rothschild – v pravo a erb rodiny Rothschild – v lavo (zdroj: TRA)

Stavba zámku a jeho vývoj

Rodina Wertheimsteinovcov kúpila v druhej polovici 19. storočia majetky šľachtického rodu Fraterovcov z Ciutelecu.¹⁷ V občianskych matrikách z Ciutelecu sa meno rodiny Wertheimstein objavuje prvýkrát v roku 1879.¹⁸ Na pozemku kúpenom od roľníckych rodín Pop Antyho a Dalaia postavil v roku 1885 panský dom so všetkými hospodárskymi budovami.¹⁹ Alfred Wertheimstein potom rozšíril svoje panstvo a kupoval pozemky od roľníkov z Ciutelec, Bogei, Abram a Bistra.

V roku 1907 kúpila Rózsika Rotschild so súhlasom svojho manžela Charlesa Rotschilda pozemok bývalej farskej budovy v Ciuteleci za účelom postavenia letného sídla.²⁰ Podrobnosti o výstavbe zámku je možné nájsť v krátkom po maďarsky písanom materiáli z roku 1910.²¹ Zistili sme tak, že na stavbe zámku sa pracovalo

¹⁷ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65.

¹⁸ A.N.-D.J.Bh, *Fond Registre de stare civilă*, dosar 314, f. 25v: „togulu Spectatului dnu. Wertheimstein“.

¹⁹ A.N.-D.J.Bh, *Fond Registre de stare civilă*, dosar 314, f. 25v: „togulu Spectatului dnu. Wertheimstein“.

²⁰ Kňaz Mihail Mărcuțiu zaznamenal v *Imatrikulácii Mŕtvych* 2. januára 1911: „... Barónka Rozica Rothschild so súhlasom svojho manžela kúpila toto panstvo, kde sa nachádza kňazský dom – farnosť, za účelom vybudovania zámku, aby mala kde bývať, keď príde do svojej vlasti...“ cf. A.N.-D.J.Bh., *Fond registrov občianskeho stavu*, priečinok 314, f. 19.

²¹ *Délmagyarország* [online]. 1910, 25. 6., č. 29, s. 10 [cit. 2019-05-15]. Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/en/view/Delmagyarorszag_1910_06/?query=cs%C3%A9htelek%20wertheimstein&pg=369&layout=s. Tu je preklad tohto krátkeho článku (za podporu ďakujem kolegovi

vtedy už dva roky, od roku 1908, s tímom približne 100 pracovníkov. Zámok patrilo Charlesovi Rothschildovi a jeho manželke Rózsike Wertheimsteinovej a mal byť pre nich letným sídlom. Bol postavený na panstve jeho svokra Alfreda Wertheimsteina z Ciuteleca, v bezprostrednej blízkosti jeho panského sídla. Konštrukcia bola vyhotovená podľa názoru autora v staronemeckom štýle. Aj keď stavba ešte nebola dokončená, bola v pokročilom štádiu a dalo sa predpokladať, že bola pripravená prijať hostí už o niekoľko mesiacov. O vybavenie zámku sa starala samotná majiteľka Rózsika, ktorá v tom čase už bola v Ciuteleci, v kaštieli svojho otca. Autor článku vyzdvihol krásu zámku²².

Obr. 5. Panský dom Wertheimstein, 1909 (zdroj: hungaricana.hu)

Dr. Rolandovi Olahovi): „Pracovité ruky stovky robotníkov už dva roky pracujú na vybudovaní nádherného hradu na úpäti kopca v Ciuteleci v župe Bihar. Hrad Rothschild Charles je postavený v kopcoch Ciutelec, vytrhnutých ako z románu, v blízkosti historického hradu rodiny Wertheimstein. Tento palác bude domovom Rothschilda Charlesa a jeho krásnej manželky Wertheimstein Rozsika v letných mesiacoch, keď trávia čas doma. Po výstavbe, ktorá trvala takmer 2 roky, bude 20. júla pripravený nádherný palác. Na posledných detailoch nádhornej stavby už pracujeme. Stavba s priateľskou tvárou bola postavená v totálnom staronemeckom štýle (ónémet). Wertheimstein Rozsika už pricestoval do Ciutelec, kde v súčasnosti žije na hrade svojho otca. Zariadenie domu priviedlo pani Rothschildová domov tak skoro: pod jej koordináciou bude nový hrad zariadený. Plánuje sa, že začiatkom augusta bude tento nádherný palác schopný prijať nových nájomcov, a potom dorazí mladý Rothschild, ktorý tu bude tráviť celé leto so svojou manželkou na panstve svojho svokra Wertheimsteina Alfreda.“

²² *Délmagyarország* [online]. 1910, 25. 6., č. 29, s. 10 [cit. 2019-05-15]. Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/en/view/Delmagyarorszag_1910_06/?query=cs%C3%A9htelek%20wertheimstein&pg=369&layout=s.

Charlesovo manželstvo s Rózsikou a jeho rozhodnutie postaviť si vlastné sídlo v Ciuteleci znamenalo zlepšenie finančnej situácie Alfreda Wertheimsteina. Šľachtic Alfred Wertheimstein bol na začiatku 20. storočia v ťažkej situácii. Mal veľké dlhy voči bankám a v hrozila mu strata zámku a panstva v Ciuteleci.²³ Charles splatil bankové dlhy svojho svokra a poskytol mu finančný stimul na oživenie domácnosti i hospodárstva.²⁴ V rámci neho sa napríklad nachádzalo okolo 400 ošápaných, ktoré ročne vychovali vo vlastných lesoch.²⁵ Po Alfredovej smrti v roku 1918 zostal majetok vo vlastníctve jeho siedmich synov.²⁶ Najmä Victor a Aurelia, naďalej bývali v rezidencii v Ciutelec. Agrárna reforma z roku 1921, ktorá nasledovala po prvej svetovej vojne, znamenala pre celé Sedmohradsko vyvlastnenie veľkých vlastníkov pôdy. V Ciuteleci bolo vyvlastnených 1 681 akrov pôdy vo vlastníctve bratov Wertheimsteinovcov. Z toho tvorilo 579 akrov ornej pôdy, 235 akrov pasienkov a 867 akrov lesa. Z vyvlastnenej pôdy bolo uspokojených 83 obyvateľov z Ciutelec, 59 z Abramy a 52 z Bogei.²⁷ V septembri 1922 sa právoplatnými vlastníkmi budov na základe kúpno-predajných zmlúv stali sa Sarolta, Aranka a Viktor.²⁸

Rodiny Wertheimstein a Rothschild prichádzali do Ciutelec v neskoršom období len sporadicky, najmä počas leta, kvôli relaxácii. Niekedy sa na zámku usporadúvali zábavy, na ktoré boli pozývaní rôzni priatelia alebo známi. Rumunské a maďarské noviny písali v roku 1937 o možnej slávnej návšteve v Ciutelec (Nagyváradi Napló, New Western Gazette, Estilap). Bol oznámený príchod vojvodu a vojvodkyne z Windsoru, bývalého kráľa Veľkej Británie. Ten sa v roku 1936 vzdal trónu v prospech manželstva s rozvedenou ženou, ktoré britská kráľovská rodina neprijala. Zdá sa, že informácie z tlače v Oradei boli nakoniec nepravdivé a slávny pár sa do Ciuteleca nedostal.²⁹ Pritom tu bol dostatok možností na odpočinok. Najmä lov bol jednou z aktivít, ktoré často praktizovali tí, ktorí prišli do Ciutelec. Na stále rozsiahlom majetku (lesy, pasienky) mali domov králiky, bažanty, diviaky, jelene alebo líšky.

²³ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65.

²⁴ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65.

²⁵ Informácie od Petru Chirilă, správcu Domova pre seniorov v roku 1971; *cf. Ibidem*, p. 66.

²⁶ *Cf.* Kópia z pozemkových kníh, Ciutelec, nr. topo 17, pozíitiile 75-81, výňatok z archívu BCRI.

²⁷ MIHOC, B. *Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în județul Bihor (1918-1940) (Agrárna reforma z roku 1921. Dejiny poľnohospodárstva v župe Bihor (1918 – 1940))*. Oradea 1994, s. 24 – 25; MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 64.

²⁸ Kópia z pozemkových kníh, Ciutelec 17, s. 83 – 85.

²⁹ Pozri TOTOREAN, A. „Rothschildov zamok“ v *Bihoreanul* [online]. Dostupné na internete: <https://www.ebihoreanul.ro/stiri/castelul-lui-rothschild-castelul-din-ciutelec-a-apartinut-unei-a-dintre-cele-mai-bogate-dinastii-europene-din-ultimele-secole-139345.html>. [prístupné na la 15.09.2019]; *Adevărul* [online]. Rok 51, No. 16.395, 13 Júla 1937, p. 5 [cit. 2020-07-20]. Dostupné na internete: http://www.digibuc.ro/colectii/adevarul-iulie-1937-c9211?fbclid=IwAR0GxGyzzG-1DueueyR2UI5aZ-_SJ1psqhE_7aXXLYgQiYsybZXAh1ePe3f8.

Po anexii severného Sedmohradska horthyovským Maďarskom v roku 1940 trpela Aurelia Miriam Louisa Wertheimsteinová kvôli svojmu židovského pôvodu. Pravdepodobne ju previezli do Osvienčimu, kde zomrela.³⁰ Zámok a celý majetok zostali počas druhej svetovej vojny a v povojnových rokoch v ruinách. Mnoho miestnych obyvateľov v tom čase budovu spustošilo a prisvojili si aj rôzne predmety. V roku 1948 bol majetok bratov Wertheimsteinovcov z mesta Ciutelec na ploche 51 hektárov uvedený na zozname 54 poľnohospodárskych nehnuteľností v župe Bihor, ktoré navrhlo ministerstvo poľnohospodárstva na vyvlastnenie. To v noci z 1. na 2. marca 1949 vykonali komunistické úrady, počas tzv. „Noci zemeľánov“.³¹ Zoznam osôb zatknutých a vyhostených v dôsledku uplatnenia tohto dekrétu nezahŕňal členov rodiny Wertheimstein, a preto sa domnievame, že žiadny z nich sa v tomto období v Ciuteleci nenachádzal.³² V rokoch 1948 – 1952 bolo niekoľko miestností vnútri zámku zriadených ako učebne pre študentov v dedine. Od roku 1952 dostal zámok nové využitie, zmenil sa na Domov pre seniorov.³³ Pri tejto príležitosti boli budovy zrekonštruované. Po roku 1990 sa domov dôchodcov zmenil na *Centrum starostlivosti a asistencie Ciutelec*.

Zámok Ciutelec – medzi mýtom a realitou

Príbeh zámku v Ciuteleci predstavuje aj malú epizódu v histórii mentalít. Budovaním letného sídla a návštevou niektorých predstaviteľov najvyššej triedy západoeurópskej spoločnosti sme na prelome 19. a 20. storočia svedkami kontaktu medzi dvoma úplne odlišnými mentalitami a spôsobmi života. Na jednej strane je to svet dediny Bihor, hlboko tradičný svet so špecifickými zvykmi a tradíciami, s nízkou životnou úrovňou. Na druhej strane hovoríme o predstaviteľoch západnej civilizácie. Civilizácie silne preniknutej účinkami priemyselnej revolúcie, silne industrializovanej, modernizovanej a s vysokou životnou úrovňou, špecifickou pre vládnucu triedu. V západnej Európe sa počas prvých dvoch tretín 19. storočia svet zmenil. Dopravná revolúcia, najmä prostredníctvom rozvoja námornej dopravy a železníc, zmenšila vzdialenosti a telegraf umožnil okamžitý prenos informácií. Revolúcia v doprave urýchlila hospodársky rozvoj a viedla k vzniku veľkého priemyslu³⁴. Je zaujímavé sledovať, aký je ich vzájomný vzťah, keď dochádza k ich inter-

³⁰ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 64.

³¹ ȚĂRĂU, A. „Aplicarea decretului nr. 83/1949 în Județul Bihor (Noaptea Moșierilor)“. *Crisia XX-VI-XXVII 1999*, s. 227 – 228.

³² ȚĂRĂU, A. „Aplicarea decretului nr. 83/1949 în Județul Bihor (Noaptea Moșierilor)“. *Crisia XX-VI-XXVII 1999*, s. 235 – 238.

³³ ȚĂRĂU, A. „Aplicarea decretului nr. 83/1949 în Județul Bihor (Noaptea Moșierilor)“. *Crisia XX-VI-XXVII 1999*, s. 66.

³⁴ Dreyfus, F.-G. – Jourcin, A. – Thibault, Milza, P. *Istoria universală*, vol. 3 *Evoluția lumii contemporane*. Traducere de Maria Cazanac și George Anania. București : Editura Univers Enciclopedic, 2006, s. 106.

akcii. Nemáme informácie o tom, ako títo predstavitelia západného sveta pôsobili na vidiecku komunitu v Ciutelec, čo si o nich mysleli, o ich zvykoch a tradíciách, o ich spôsobe života, o ich hodnotách a viere. Vieme však, ako fungovali vyššie vrstvy Európy pri styku s chudobnými spoločenskými vrstvami. Máme tiež informácie o tom, ako sa obyvatelia mesta Ciutelec stýkali s niektorými z nich, s tými, ktorí sem niekedy cez leto prišli tráviť prázdniny.

O zámku v Ciuteleci kolovali rôzne príbehy, ktoré sa zachovali dodnes, najmä medzi staršími ľuďmi.³⁵ Medzi miestnymi obyvateľmi z Ciutelca teda existovala informácia, že sa na tomto zámku „organizovali diabolské večierky“ a jedla sa tam „kliše“ (slanina) z architekta, ktorý na zámku spáchal samovraždu, a to obesením.³⁶ Snažili sme sa overiť pôvod týchto povier, ktoré však neboli potvrdené žiadnymi dokumentmi. Ďalšia legenda hovorí, že lord Rothschild chcel hodnotnou rakúskou mincou vyložiť prijímaciu sálu v zámku. Urobil tak preto, lebo by pošliapal cisársku podobizeň, čo viedenský dvor nepripúšťal.³⁷ Hovorilo sa tiež, že táto rodina (Rothschild) „mala toľko peňazí, že ich z času na čas obracali, ako je to pri pšenici, aby neplesniveli“³⁸. Zámok bol vo videní dedinskej komunity považovaný za miesto nešťastia, strašidelné miesto, a preto nebol obývaný. Takéto obrazy a legendy majú pôvod v silných sociálnych rozporoch doby.

V 19. storočí boli v celej Európe veľké rozdiely medzi rôznymi spoločenskými vrstvami. F.-P. Codaccioni ukázal, že v roku 1891 bol vo francúzskom meste Lille rozdiel medzi priemerným zárobkom priemyselníka a robotníkom 1 ku 20 541. V rokoch 1908 – 1910 priemyselník a robotník zvýšili svoje zárobky spoločne, ale pomer medzi nimi zostal 1:9 075.³⁹ Po celé 19. storočie bolo pohrdanie vládnucou triedou voči proletariátu neustálym prístupom. Pre zámožného meštiaka, bol proletár iba divochom z najnebezpečnejších druhov, predstaviteľom akejsi podradnej rasy, „barbarom“.⁴⁰ Postupne, v každom väčšom európskom meste, bolo možné ľahko rozlíšiť celé sektory ulíc „obývaných bohatými“ a proletárske geto, do ktorého sa príslušníci vyšších vrstiev nikdy neobťažovali prísť.⁴¹ Veľké rozdiely

³⁵ O rôznych legendách a príbehoch o hrade z Ciutelca sa zmienil I. M. Mălinaș, keď pripravoval dokumentáciu na vypracovanie monografie o Ciuteleci (1973 – 1974). Mnohé z nich sú stále v povedomí ľudí a boli potvrdené osobne pri výskume uskutočnenom so staršími ľuďmi v Ciuteleci. Je možné, že niektoré z týchto legiend sa zrodili počas komunistického obdobia.

³⁶ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65, nota 188. Kolovali informácie, že architekt hradu sa po jeho dokončení na hrade obesil.

³⁷ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65, nota 188.

³⁸ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65, nota 188.

³⁹ ARIÈS, P. – Georges DUBY, G. (coord.). *Istoria vieții private. De la Revoluția Franceză la Primul Război Mondial*, vol VIII. Traducere de Narcis Zărnescu. București : Editura Meridiane, 1997, s. 5 – 6, (în continuare, *Istoria vieții private*).

⁴⁰ ARIÈS, P. – Georges DUBY, G. (coord.). *Istoria vieții private...*, s. 5.

⁴¹ ARIÈS, P. – Georges DUBY, G. (coord.). *Istoria vieții private...*, s. 6.

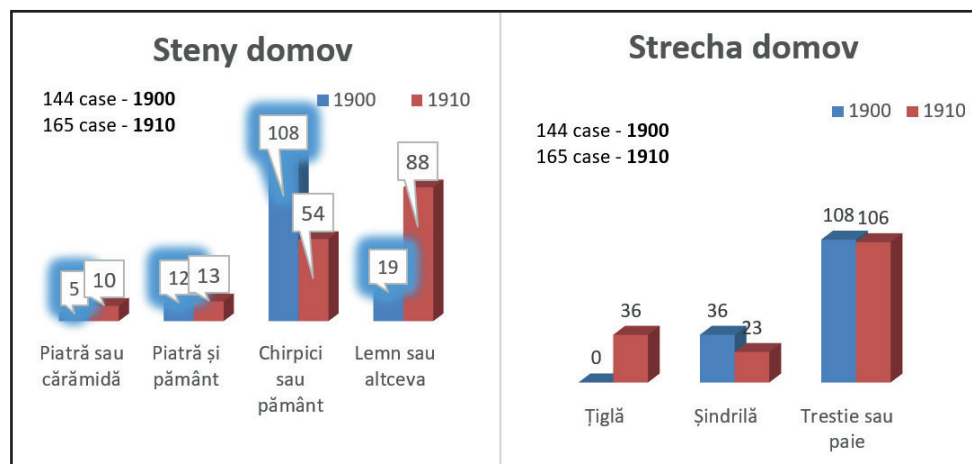
boli aj v ich spôsobe bývania. Veľkí aristokrati žili v impozantných a luxusných rezidenciách, ktoré stavali slávni architekti podľa vtedajšej módy. Väčšina obyvateľstva, zastúpená roľníkmi a robotníkmi, však žila v nezdravých domoch, kde úplavica, brušný týfus, týfus alebo cholera spôsobovali skazu. Napríklad v roku 1888 kiahne spôsobili 782 úmrtí v okrese Lorient; v roku 1890 osýpky zabili 232 detí v rovnakom obvode. V Bretónsku bolo zistených 65 prípadov malomocenstva⁴². Vtedajšie francúzske lekárske tézy obviňovali z tohto stavu roľnícky spôsob života: spolužitie so zvieratami, absencia ventilácie, kachle bez prievanu, tlačenie celej rodiny v jednej miestnosti, čo predstavovalo ideálne prostredie pre choroby⁴³. Táto neistá situácia vo vidieckom svete pokračovala až do obdobia po druhej svetovej vojne, keď sa zmenili podmienky každodenného života a prijali sa hygienické normy pre občanov⁴⁴.

Na druhej strane komunita Ciutelec na prelome 19. a 20. storočia bola veľmi tradičná na tú dobu, rovnaká ako všetky dedinské komunity v Rakúsko-Uhorsku alebo v Európe v uvedenom období. Pri sčítaní ľudu v roku 1900 sa v Ciuteleci spomínalo 736 obyvateľov, 144 domov, z toho 108 bolo postavených z nepálenej hlinenej tehly alebo ubitej zeme, 19 z dreva alebo niečoho iného, 12 z kameňa a hliny a iba 5 z kameňa alebo tehál. Pokiaľ išlo o strechu domov, bola vyrobená z trstiny alebo slamy (108) a šindľov (36). Podľa sčítania ľudu z roku 1900 nebol žiadny dom v Ciuteleci pokrytý pálenou škridľou. Pri nasledujúcom sčítaní ľudu, v roku 1910, sa situácia zmenila len mierne, v tom zmysle, že sa zvýšil počet domov s kamennými alebo tehlovými stenami (10), drevom alebo niečím iným (88), ale bolo tu tiež 36 domov obložených dlaždicami. Zmeny prebiehali pomaly až do povojnového obdobia.

⁴² ARIÈS, P. – Georges DUBY, G. (coord.). *Istoria vieții private...*, s. 29.

⁴³ ARIÈS, P. – Georges DUBY, G. (coord.). *Istoria vieții private...*, s. 26. Dr. Louis Caradec menčiona în *Topographie médico-hygiénique du département du Finistère ou Guide sanitaire de l'habitant* (1860): „Tieto nízke, vlhké, zle osvetlené a zle orientované obydlia, kde sa zhromažďujú zvieratá a ľudia, intenzívne prispievajú k rozvoju skrofúl a tuberkulózy a na všetkých chorobách majú sklon k hnisavosti. Generujú (...) abscesy, kazy, choroby kĺbov”.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 29.

Obr. 6. Steny a strecha domov v Ciuteleci v rokoch 1900 a 1910 (zdroj: T. Rotariu⁴⁵)

Členovia komunity Ciutelec sa vo všeobecnosti živili obrábaním pôdy a chovom zvierat. Bolo to spoločenstvo silno zakorenené v starodávných tradíciách a zvykoch, v ktorom dôležité miesto zaujímali povere a magické praktiky. Vedec Blaga Mihoc ohlásil napríklad prípad zabitia nemŕtvých v roku 1854 v dedine Ciutelec.⁴⁶ Pri smrti Márie Popovej, 88-ročnej ženy z Ciutelec, sa v lokalite usadila skutočná psychóza, všeobecný strach vyvolaný vierou, že žena je *strâgă* (nemŕtva) a že počas svojho života spáchala veľa čarodejníctiev (kradla mlieko z kráv). Dedinčania teda pokračovali v oddémonizovaní bodnutím mŕtvoly do srdca železným kolom. Celá komunita prijala oddémonizovanie, dokonca aj obecné okresy a členovia rodiny zosnulej. Tí podporili dedinčanov a pokračovali v zakrývaní úst zosnulých cesnakom a kameňmi. To všetko vyplynulo z vyšetrovania, ktoré vykonali gréckokatolícke úrady 11. januára 1855, prostredníctvom vyšetrovania svedkov.⁴⁷ V dedine Ciutelec kolovali v 20. storočí rôzne správy o očarovaní. I M. Mălinaș zverejnil údaje 9 očarovaných zhromaždených v Ciutelec.⁴⁸ Takéto čarovanie sa dodnes praktizuje v dedinách v údolí Bistra.

Existencia takejto rituálnej praxe v polovici 19. storočia a pretrvávanie podobných presvedčení až doteraz v komunite Ciutelec nám poskytujú dôležité informácie o duchovnom živote a mentalite tejto dedinskej komunity. Preto formovanie

⁴⁵ *Recensământul din 1900. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.). Maria Semeniuc, Mezei Elemer. Cluj-Napoca : Editura Staff, 1999; *Recensământul din 1910. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.). Cluj-Napoca : Editura Staff, 1999.

⁴⁶ MIHOC, V. B. „Dedemonizarea“ alebo zabitie nemŕtvých – rádiografia prípadu z Ciutelec, județul Bihor (1854)“. In *Crisia*. 2000, XXX, s. 213 – 227.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 217 – 218.

⁴⁸ MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*.

obrazu *zámku*, v ktorom „čerti opekajú/prazia slaninu“ spadá do tohto spôsobu myslenia. Zámok sa vo vízii dedinčanov javí ako diabolské a zlé miesto, kde nemajú prístup. Neznáme sa pre nich stáva miestom záhad, miestom magických praktík. Pri vytváraní tohto obrazu hrá dôležitú úlohu predstavivosť. Zámok bol pre dedinčanov neznámym miestom. Bolo to však tiež miesto, ktoré vzbudilo ich zvedavosť prostredníctvom imponujúceho obrazu, na rozdiel od ich sveta s malým a jednoduchým domom a nízkou životnou úrovňou. K vytvoreniu tohto zlého obrazu zámku prispievajú aj negatívne udalosti, ktoré sa tu odohrali, alebo tie, do ktorých boli zapojení členovia týchto rodín. Je známe, že Charles Rothschild spáchal samovraždu 12. októbra 1923 vo Veľkej Británii, kvôli chronickej encefalitíde.⁴⁹ Správa o samovražde majiteľa zámku mala určite silný dopad na komunitu obce Ciutelec. Samovražda bola v očiach cirkvi aj vidieckeho spoločenstva veľkým hriechom. Bola činom, ktorý odsúdila celá komunita. Na druhej strane v západnej spoločnosti bola na prelome 19. a 20. storočia samovražda čoraz častejším fenoménom.

V celej Európe sa v priebehu 19. storočia prudko zvýšil počet samovrážd.⁵⁰ Medzi najnáchylnejšie na samovraždu patrili slobodní, vdovy a rozvedení. Vo Francúzsku v 19. storočí bol počet samovrážd vyšší u mužov ako u žien. Najčastejším spôsobom, ako muži mohli spáchať samovraždu, bolo obesenie, zatiaľ čo ženy sa utopili.⁵¹ Samovražda majiteľa zámku Charlesa Rothschilda v roku 1923 určite veľmi prispela k vytvoreniu obrazu zlého, posadnutého miesta. Informácie, ktoré kolujú v Ciuteleci, podľa ktorých sám architekt spáchal na *zámku* samovraždu, sme však prostredníctvom zachovaných dokumentov nemohli potvrdiť.⁵² V skutočnosti to nie je jediná povera, ktorú nebolo možné potvrdiť dokumentmi.⁵³ Ťažký život dedinčanov na začiatku 20. storočia kontrastuje s luxusom a bohatstvom zámku. Dedinčanov z mesta Ciutelec fascinoval západný luxus kaštieľa a panského sídla. Preto si predstavovali, že vo vnútri je všetko, čo im chýba, najmä peniaze.

Majitelia zámku z Ciutelca však vynikli aj prostredníctvom charitatívnych akcií uskutočnených v malej bihorskej komunite. Vychádzajú z poznámok farára Mi-

⁴⁹ TRA.

⁵⁰ *Istoria vieții private*, VIII, s. 228 – 229. Toto zvýšenie však môže byť čiastočne alebo úplne výsledkom zdokonalenia registračných postupov uplatňovaných od roku 1826.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² MĂLINAȘ, I. M. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie*, s. 65.

⁵³ V článku zverejnenom na ebihoreanul.ro píše Adriana Totorean, bez uvedenia zdroja, o tragédii na hrade v roku 1914. Rothschildovci údajne ponúkli svoje bydlisko v Ciuteleci ako miesto dovolenky pre baróna von Path. Ten vo veku 60 rokov údajne prišiel na neveru zo strany svojej manželky, oveľa mladšej ako on, ktorá mala iba 18 rokov. Barón týchto dvoch vraj zo žiarlivosti zastrelil a potom zmizol. TOTOREAN, A. „Castelul lui Rothschild“ [online]. In *Bihoreanul*, 25 január 2018 [cit. 2019-09-15]. Dostupné na internete: <https://www.ebihoreanul.ro/stiri/castelul-lui-rothschild-castelul-din-ciutelec-a-apartinut-uneia-dintre-cele-mai-bogate-dinastii-europene-din-ultimele-secole-139345.html>.

haila Mărcuțiu z *Registrácie Mŕtvych z Ciutelec* (1872 – 1880), v roku 1902 Sarolta Wertheimsteinová zaplatila náklady na zdvihnutie kríža v strede dediny Ciutelec.⁵⁴ Clarissa, manželka Alfreda Wertheimsteina, darovala kostolu aj luster s ôsmimi svetlami.⁵⁵ Rodina Wertheimsteinovcov akceptovala zámenu pozemkov s grécko-katolíckou farnosťou Ciutelec. Po zámene dostala farnosť aj pivnicu v hodnote 1 000 korún. Podľa dohody Alfredovi Wertheimsteinovi v rokoch 1909 – 1910 vynaložil všetky potrebné náklady/výdavky na výstavbu nového farského domu.⁵⁶ Gróf Alfred tiež hral rozhodujúcu úlohu pri stavbe novej školy v rokoch 1910 – 1912, keď prispel sumou 2 000 korún.⁵⁷ Všetky tieto skutky predurčili kňaza Mărcuțiu, aby zaznamenal vo svojich poznámkach iba slová chvály na šľachtica Alfreda Wertheimsteina a jeho rodinu.⁵⁸

Architektonické aspekty (zameranie)

Analyzované stavby ako zámok Wertheimstein-Rothschild a panský dom boli pre dedinčanov novinkou z viacerých hľadísk (úžitkovosť, veľkosť, stavebné materiály, vnútorné vybavenie, vonkajšie nádvorie, atď.). Boli v súlade s moderným západným životom na prelome 19. a 20. storočia.

V 19. storočí sa v Európe vo vyšších vrstvách objavila nová prax: *vilegiatura*, pobyt na dedine kvôli rekreácii. Aristokracia a vo všeobecnosti bohatí trávili letá na svojich zámkoch na dedine a do mesta sa vracali až po októbri alebo novembri, keď naplno využili poľovnícku sezónu. Rok sa tak rozdelil na dve časti: módné obdobie, zima a jar, a *vilegiatura*, leto a časť jesene.⁵⁹ Meštianstvo postupne začalo napodobňovať aristokratický model. V druhej polovici 19. storočia sa objavila myšlienka dovolenky (loazir) ako nevyhnutnej zmeny činnosti a spôsobu života.⁶⁰ Prázdniny sa považovali za potrebné a nárokové ako právo. Bralo sa do úvahy obdobie dovolenky, teda čas chodenia do prírody, cestovania, zábavy, ktorý sa striedal s pracovným časom. V tejto súvislosti Alfréd von Wertheimstein kúpil pozemky v Ciutelci a v druhej polovici 19. storočia si postavil rezidenciu. A taktiež jeho zať Charles Rothschild postavil seba a svoju manželku začiatkom 20. storočia nové prázdninové sídlo (zámok) na rovnakom pozemku v Ciuteleci. Účelom výstavby

⁵⁴ A.N.-D.J.Bh., *Fond Registre de stare civilă*, dosar 314, f. 18: „S-au ridicatu în mediu locului satului în anul 1902 crucea (18 august), cu speșele Drei. Sarolta Wertheimstein sie primitor la bunulu Dumnedeu”.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 19-19v.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 19v.-20.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 19v.: „Úlohu postaviť školu dostala pani Wertheimsteinová, ktorá tvrdo pracuje ako športovec v odbore výstavby školy.“

⁵⁹ *Istoria vieții private*, VII, s. 200.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 203.

rezidencií v Ciuteleci bola, samozrejme, rekreácia a trávenie voľného času. Koľko času strávili majitelia zámkov v Ciuteleci, presne nevieme. Je však zrejmé, že rodina Wertheimsteinovcov trávila v Ciuteleci viac času ako rodina Rothschildovcov, najmä kvôli vzdialenosti od domova. Rodina Wertheimsteinovcov žila v Oradei, zatiaľ čo Rothschildovci boli takmer 2 000 kilometrov preč vo Veľkej Británii. Navyše samovražda Charlesa Rothschilda v roku 1923 veľmi skomplikovala jeho manželke život. Ovdovelá vychovala svoje deti sama v Londýne. Nevieme, či sa po smrti svojho manžela ešte niekedy vrátila do rezidencie Ciutelec. Častú prítomnosť členov rodiny Wertheimsteinovcov v Ciuteleci dokazujú ale zápisy ciuteleckého farára Mihaila Mărcuțiu.

Budovy boli umiestnené vo rozsiahlej záhrade, kde boli vysadené rôzne druhy okrasných drevín a kvetov. V tom čase bolo v móde sadiť do záhrad úctyhodných domov na dedine, majestátne stromy (bresty, indiánske gaštany a oskoruše).⁶¹ Záhrada bola priestorom, ktorý ponúkal pokoj a dobrú náladu tým, ktorí sa sťahovali na zámok, ale zároveň ich držala mimo dohľadu dedinčanov. Materiály použité na stavbu zámku (tehla, betón, dlaždice) sa úplne líšili od materiálov, ktoré používali dedinčania (zem a drevo).

a) Panský dom Wertheimstein

Wertheimsteinovský panský dom, postavený v roku 1885, nebol príliš veľký (obr. 7-9). Bolo to v čase, keď Alfred Wertheimstein postupne rozširoval svoju doménu v Ciuteleci. Panský dom Wertheimsteinovcov **má** jednoduchý obdĺžnikový tvar. Maximálne rozmery kaštieľa sú asi 41 m dĺžka a asi 14,50 m šírka, so zastavanou plochou 601 metrov štvorcových⁶². Mal 3 prístupy, z toho jeden hlavný a dva vedľajšie. Hlavný prístup do budovy sa nachádzal na severnej fasáde. Pôvodne sa tu nachádzala krytá drevená veranda. V súčasnosti chýba a hlavné teleso budovy bolo rozšírené a spája sa s ďalšou konštrukciou v tvare písmena L. Vytvára tak vnútorné nádvorie. Prístup do suterénu je z vonkajšej strany budovy. Z planimetrickeho hľadiska chodba pretína panský dom, je umiestnená centrálnne z jedného konca od východu až po druhý na západ. Na koncoch sú dva vedľajšie prístupy. Po oboch stranách chodby je 16 izieb.

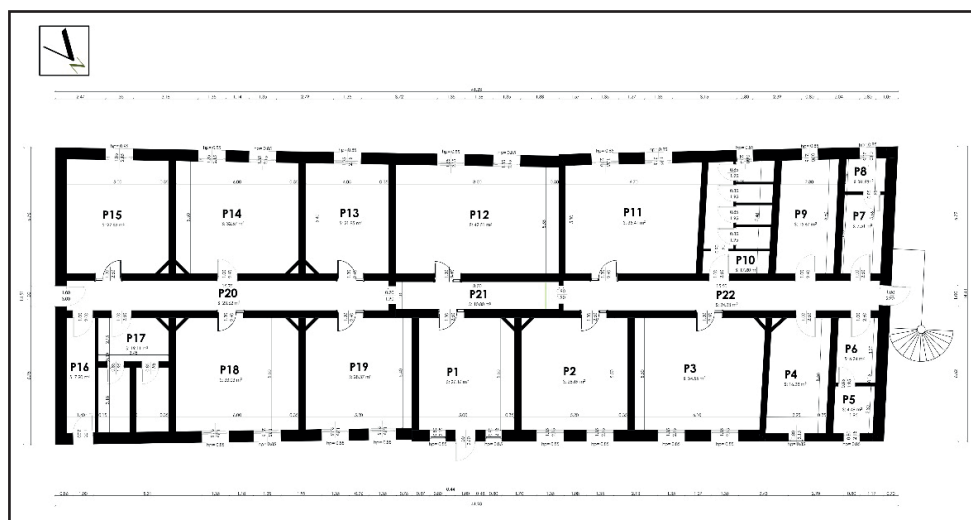
Panský dom je postavený na jednej úrovni, prízemí, s čiastočným suterénom situovaným na západnej strane. Strecha je jednoduchá. Steny majú celkom 32 okien, z toho 24 je umiestnených na prízemí budovy a 8 v suteréne.

⁶¹ *Istoria vieții private*, VII, s. 69.

⁶² *Extras de carte funciară nr. 50053 din 29. 07. 2019.*

Obr. 7 a,b,c. Panský dom Wertheimstein (foto: Ioana Blajec)

Obr. 8. Panský dom Wertheimstein - prízemne zameranie

Obr. 9. Panský dom Wertheimstein – suterénne zameranie

b) Zámok Wertheimstein-Rothschild

Oveľa impozantnejší bol zámok Wertheimstein-Rothschild (Obr. 10 – 17), postavený v roku 1910 a umiestnený asi 100 metrov od hlavnej cesty v severozápadnej časti panského domu Wertheimstein. Charles Rothschild bol súčasťou veľmi bohatej európskej rodiny a hoci žil ďaleko, chcel si v blízkosti bydliska svojho svokra postaviť impozantný prázdninový dom. Charlesovo manželstvo s Wertheimsteinovou dcérou znamenalo tiež oživenie podnikania Alfreda Wertheimstaeina, ktorý čelil finančným problémom. Zámok je postavený na troch úrovniach: suterén, prízemie a poschodie. Z pôvodných prvkov zámku je čiastočne zachovaný rodinný erb na hlavnej fasáde a terakotová pec z knižnice. Zvyšok predmetov bol zničený alebo odcudzený v rokoch druhej svetovej vojny a bezprostredne po nej.

Popis stavby. Maximálne rozmery zámku sú 24,40 m na šírku a 32,70 m na dĺžku, so zastavanou plochou 536 metrov štvorcových⁶³ a celkovou zastavanou plochou 1 321 metrov štvorcových. Pôdorys zámku Wertheimstein-Rothschild je nepravidelný, obdĺžnikové formy sú pretínané so zakrivenými formami. Vzhľad je asymetrický a výškovo ide o D + P + 1E (suterén, prízemie a jedno poschodie). Steny majú celkom 103 okien, z toho 22 je umiestnených v suteréne, 37 na prízemí a 44 okien a svetlíkov je na prvom poschodí, respektíve v podkroví. Hlavná stena, juhozápadná, má 36 okien. Juhovýchodná má 23 okien. Na zadnej strane na severovýchode je 30 okien a severozápadná strana má 14 okien. Zámok má 4 pešie prístupy, z ktorých jeden je hlavný a 3 vedľajšie.

⁶³ Kópiu z pozemkových kníh, č. 50053 [29. 07. 2019].

Z pohľadu konfigurácie strechy a planimetrie by sa dalo povedať, že je rozdelená na 3 samostatne časti:

- centrálna časť, ktorá obsahuje hlavný prístup do zámku;
- pravá časť, umiestnená na východnej strane;
- ľavá časť, umiestnená na západnej strane.

Hlavný vstup do zámku je na juhozápadnej strane a nachádza sa v centrálnej časti. Je zvýraznený a nachádza sa tu erb zjednotených rodov Wertheimstein-Rothschildovcov, centrálnne umiestnený na prednom diele pod strechou. Cez malú chodbu pomocou 10 schodov sa išlo do hlavnej prijímacej sály. Táto sala je umiestnená v strede a je to miestnosť s najväčšou podlahovou plochou zo všetkých miestností zámku, s úžitkovou plochou asi 65 metrov štvorcových. Z prijímacej sály sa nadviazalo spojenie so zvyškom miestností zámku (P12 – pozri obr. 12). V jeho blízkosti sa nachádza čítareň, ktorá je ďalšou veľkou miestnosťou, s úžitkovou plochou asi 52 metrov štvorcových. Pravá časť zámku obsahovala tiež 3-izbový apartmán pre hostí.

Zámok má dve schodiská. To, ktoré sa nachádza vedľa prijímacej sály, je v tvare špirály, spája prízemie s poschodím a používali ho domáci aj hostia. Druhé schodisko v tvare písmena U, ktoré sa nachádza v rohu budovy na severnej strane, spája suterén, prízemie a poschodie. Pri schodisku sa nachádza malý úložný priestor s montážou, ktorý nájdeme na všetkých úrovniach. Odtiaľ môžeme vyvodiť záver, že toto schodisko používalo služobníctvo a že v suteréne bola kuchyňa i všetky potrebné úložné priestory.

Konštruktívny systém. Zámok má súvislé základy pod múrom, tehlové múry v hrúbkach od 20 cm do 80 cm. Podlaha nad suterénom a nad prízemím je tvorená kovovými profilmi a tehlovými klenbami. Strecha je pokrytá keramickými škridlami typu váhy, s dreveným rámom. Na niektorých miestach sú vytvorené falošné podkrovia, ktoré zanechávajú dojem ďalších úrovní a miestností. Tieto falošné podkrovia majú malé okná, ktoré slúžia na osvetlenie a vetranie podkrovia. Prispievajú k impozantnému obrazu zámku, ktorý je dnes klasifikovaný ako „strata priestoru“. Dažďová voda sa zachytáva a odvádza pomocou žlabov a zvodov z pozinkovanej ocele.

Vonkajšie povrchové úpravy sa vykonávali nasledovne: v suteréne sa použil prírodný kameň s tehlovými rámami okolo okien. Na horné poschodia sa nanášala omietka na báze vápna a cementu.

Obr. 10. Zámok Wertheimstein-Rothschild, hlavná fasáda (foto: Ioana Blajec)

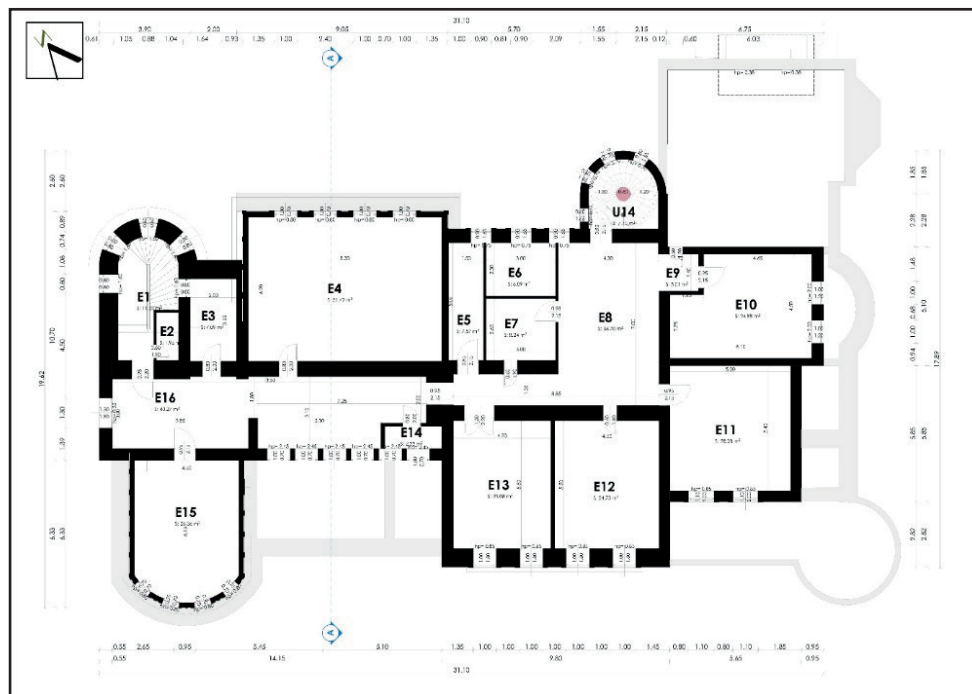
Obr. 11 a,b. Erb spojených rodín Wertheimstein-Rothschild, hlavná fasáda
(foto 11 b: Ioana Blajec; foto 11 a: Iosif Berman, 1937)

Obr. 12. Zámok Wertheimstein-Rothschild, prízemne zameranie

Obr. 13. Zámok Wertheimstein-Rothschild, suterénne zameranie

Obr. 14. Zámok Wertheimstein-Rothschild, poschodové zameranie

Obr. 15. Zámok Wertheimstein-Rothschild, fotorealistická simulácia

Obr. 16. Zámok Wertheimstein-Rothschild, fotorealistická simulácia

Obr. 17. Zámok Wertheimstein-Rothschild, fotorealistická simulácia

Záver

Panský dom Wertheimstein-Rothschild a zámok Wertheimstein sa nachádzajú v Ciutelecu, Tăuteu, župa Bihor. Spočiatku mali obytnú funkciu, neskôr, počas znárodnovacieho obdobia, sa celý súbor dostal do vlastníctva rumunského štátu. Zámok Rothschild a panský dom Wertheimstein, postavené na konci 19. a na začiatku 20. storočia, nám dokumentujú malú časť príbehu dvoch bohatých a vplyvných európskych rodín 19. storočia. Zámok Ciuteleca, ako symbol moderného západného sveta, zanechal hlboké stopy na mentalite miestnych obyvateľov, zdôrazňujúc zjavný kontrast medzi modernou západoeurópskou spoločnosťou a tradičným vidieckym svetom Bihora. Rekonštrukcia historicko-spoločenských a architektonických aspektov zámku, skutočnosti a tajomné príbehy, ktoré sa okolo neho rodili, by mohli ešte viac propagovať zámok Ciutelec a prispieť k jeho zaradeniu do turistického okruhu.

ŠARIŠSKÁ ŽUPNÁ SPORITELŇA (1909-1935)¹

Patrik Derfiňák

DERFIŇÁK, Patrik. Šaris County Savings Bank (1909-1935). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2020, vol. 20, no. 1, p. 55-95.

The Šaris County Savings Bank of the town of Prešov was one of the typical small-sized regional financial institutions. It existed more 25 years and within this time it build up an attractive network of branches all around East Slovakia. However, it was seriously damaged by the break-up of Habsburg monarchy. In the new Czechoslovak Republic, the financial institution failed and gradually had to close down.

Key words: Prešov, Šariš County Savings Bank, history, 20th century.

Prešov, ako najväčšie a najvýznamnejšie sídlo Šarišskej stolice, bol nielen jej politickým či kultúrnym, ale tiež hospodárskym centrom. I preto je celkom prirodzené, že záujem o rozvoj podnikania a obchodu vyústil už v roku 1845 do založenia súkromného finančného ústavu Prešovskej sporiteľne (Eperjesi Takarékpénztár). Išlo o jeden z prvých takýchto ústavov, ktorý vznikol v Uhorsku i na území dnešného Slovenska. Napriek tomu, že Prešovská sporiteľňa prekonávala lepšie i horšie obdobia, zostala dôležitou súčasťou miestneho hospodárskeho života až do začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia.² Revolučné roky 1848/1849 i následné obdobie tzv. Bachovho absolutizmu síce do veľkej miery utlmili rozvoj podnikania v Uhorsku. No už šesťdesiate roky 19. storočia priniesli pri zakladaní nových finančných ústavov, ale aj celkovo v oblasti bankovníctva prudký rozvoj. Až do krízy, ktorá prepukla v roku 1873 a ktorej symbolom sa stal najmä prudký prepád kurzov cenných papierov na viedenskej, ale i ďalších európskych burzách, vzniklo aj v samotnom Prešove, resp. regióne Šariša hneď niekoľko finančných ústavov. Niektoré z nich neprežili prvú polovicu sedemdesiatych rokov 19. storočia, iné áno. Tie úspešnejšie, napríklad Prešovská banková jednota (Eperjesi Bankegylet), znamenali pre svojich akcionárov, podobne ako to bolo aj v predošlých obdobiach,

¹ Príspevok je súčasne výstupom z grantového projektu APVV 15-0036, Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie (zodpovedný riešiteľ prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.).

² DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845-1923). In *Annales historici Presovienses*. Vol. 6/2006. Zostavili Martin Pekár a Patrik Derfiňák. Prešov : Universum, 2006. s. 169-197.

istotu stabilných, každoročných výnosov v podobe dividend. Pre vkladateľov zasa ponúkala možnosť výhodného zhodnotenia voľných finančných prostriedkov.³

Záujem investovať do nákupu akcií miestnych finančných ústavov bol preto medzi príslušníkmi zámožnejších vrstiev obyvateľstva značný. Dôvodom neboli iba každoročné zaujímavé výnosy. Tiež účasť na pravidelných valných zhromaždeniach, ktorým venovala značnú pozornosť aj miestna tlač, predstavovala prestížnu záležitosť. I preto „stari“ akcionári spravidla nemali záujem na rýchlom raste akciového kapitálu a vstupe nových podielnikov do jednotlivých bánk. Ak sa k nemu nakoniec pod tlakom rôznych okolností predsa len odhodlali, prevažnú časť nových akcií prednostne upisovali oni sami, keďže pritom mali viaceré zvýhodnenia.⁴ Väčšie finančné ústavy nachádzajúce sa v Prešove, ale tiež v Bardejove, však v závere 19. storočia v stále väčšej miere uprednostňovali relatívne bezpečné, i keď málo výnosné investície do štátnych cenných papierov a kvalitných zmeniek. Podobne, i keď v oveľa menšej miere postupovali aj drobné akciové banky či úverné družstvá, ktoré vznikali v mestách, mestečkách či väčších obciach Šarišskej stolice v závere 19. a prvých rokoch 20. storočia.⁵ Po bankrote Ľudovej banka v Prešove (Eperjesi Népbank), ktorá na prelome 19. a 20. storočia precenila svoje možnosti pri založení a financovaní veľkého a moderného podniku na výrobu kachlí v Prešove⁶, sa opatrnosť vedenia ostatných tunajších bánk pri podpore miestneho priemyslu ešte zvýšila. Dôvodom nebola iba kapitálová slabosť podnikov a finančných ústavov nachádzajúcich sa na území Šarišskej stolice, ale tiež problematická infraštruktúra či výrazný nedostatok kvalifikovaných odborníkov. Snaha o ich získavanie bola iba výnimočne úspešná a aj vytvorenie odborného a technického školstva

³ DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská banková jednota (1868-1924). In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Zostavil Martin Pekár. Prešov : Universum, 2003. s. 92-105.

⁴ V ideálnom prípade sa zvyšovanie základného kapitálu uskutočnilo tým najvýhodnejším spôsobom, keď sa nové akcie vydali na úkor rezervného fondu a pôvodným akcionárom sa tak vlastne prideliili zdarma. Takýto postup bol síce pre nich veľmi výhodný, samotnému finančnému ústavu však neprinášal žiadne nové zdroje potrebné na ďalší rozvoj. Podobný postup sa uplatnil napríklad v roku 1899 pri zvyšovaní základného kapitálu Prešovskej sporiteľne, keď akcionári schválili stiahnutie všetkých akcií v nominálnej hodnote 100 zlatých. Následne sa akcionárom bezplatne vydali nové cenné papiere, ale už v nominálnej hodnote po 250 zlatých. Potrebné zdroje sa previedli z rezervného fondu spoločnosti. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845-1923). In *Annales historici Presovienses*. Vol. 6/2006. Zostavili Martin Pekár a Patrik Derfiňák. Prešov : Universum, 2006. s. 186.

⁵ Spomenúť možno okrem iných nové banky založené v Sabinove, Vyšnom Svidníku, Giraltovciach, Lipanoch, Zborove či Pečovskej Novej Vsi. Bližšie napríklad DERFIŇÁK, Patrik – JURČIŠINOVÁ, Nadežda – ŠVORC, Peter. *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, Dionýz Dugas, 2005, 111 s., KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000. 535 s., *Zborov. Dejiny obce a makovického panstva*. Editori Gabriel Lukáč a Ján Adam. Zborov : Obecny úrad Zborov, 2005. 245 s., *Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami*. Zostavil Slavomír Karabinoš. Prešov : Universum, 2018. 183 s. a pod.

⁶ *Dejiny Prešova 2*. Zostavil Imrich Sedlák Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 40-41.

narážalo v regióne na značné problémy.⁷ Zvýšenie podpory rozvoja industrializácie na prelome 19. a 20. storočia zo strany uhorskej vlády, rovnako ako vplyv tzv. priemyselných zákonov prijatých v rokoch 1881 a 1907, sa tak v konečnom dôsledku v Prešove i regióne Šariša prejavili iba v malej miere.⁸

Vznik Šarišskej župnej sporiteľne, ú. s.

Podnikanie v bankovníctve či finančníctve však napriek viacerým reálnym rizikám patrilo k zaujímavým a výnosným aktivitám. I v Prešove sa preto koncom 19. i začiatkom 20. storočia príležitostne objavovali snahy o vytvorenie nových finančných ústavov. Svojim spôsobom k tomu prispelo napríklad aj otvorenie pobočky banky Tatra priamo v Prešove. Tá sa ako „panslávsky“ ústav dlhodobo stala predmetom živého záujmu miestnych úradov i tlače, ktoré otvorene podporovali „domáce“ a vlastenecky orientované banky.⁹ Samotná myšlienka založiť „Šarišskú župnú sporiteľňu, ú. s.“ (Sárosvármegyei Takarékpénztár Részvénytársaság) preto nebola nová, ani prekvapujúca. Do veľkej miery odrážala záujem viacerých predstaviteľov najmä miestnych stredných vrstiev. Spravidla tých, ktorí nemali možnosť preniknúť medzi akcionárov už existujúcich finančných ústavov a podieľať sa tak na hospodárskych i spoločenských výhodách, ktoré prinášal tento druh podnikania. Čo však je zaujímavé, v prípade zakladateľov tejto konkrétnej spoločnosti išlo vlastne o ich druhý pokus, realizovaný v krátkom čase. Už začiatkom roku 1908 totiž početná skupina tunajších osobností ponúkla nielen obyvateľom Prešova, ale i jeho širšieho okolia možnosť stať sa členmi „Družstevnej sporiteľne (Szövetkezeti Takarékpénztár). I v tomto prípade sa podobne ako už niekoľko krát predtým, tesne pred takouto výzvou objavili v miestnej tlači úvahy o potrebe vzniku nového finančného ústavu. Začiatkom roku 1908 sa tak napríklad z rôznych uhlov pohľadu riešila otázka celkového nedostatku finančných zdrojov na dlhodobé investície

⁷ V období pred prvou svetovou vojnou okrem „večernej“ odbornej, resp. stavebnej školy priamo v Prešove, bolo možné za úspech označiť snáď iba založenie poľnohospodárskej školy v Sabinove.

⁸ Na základe uvedených zákonov mohli priemyselné podniky získať úľavy na daniach a poplatkoch, zvýhodnenie na železničných tarifách a v niektorých výnimočných prípadoch aj priame finančné subvencie. Ďalšou formou možnej podpory boli napríklad štátne dodávky či colné ochrannárske opatrenia. Bližšie napríklad BIANCHI, Leonard. Zákonodarstvo a vývoj priemyslu v Uhorsku za dualizmu (1867-1918). In *Právněhistorické studie*. 17, 1973, s. 113-144, resp. FALTUS, Jozef. Vývoj kapitalistickej industrializácie Slovenska a jej problémy. In *Historický časopis*. 31, 1983, č. 3, s. 544-558.

⁹ Najmä miestna tlač s obľubou prinášala informácie o problémoch, ktoré Tatra banku sprevádzali. Vzniku pobočky v Prešove, prezentovanej verejnosti ako „panslávsky ústav“, sa kládli rôzne administratívne prekážky. Do kampane proti novej pobočke boli predstaviteľmi Šarišskej stolice zapojení učitelia i duchovní rôznych konfesií. Napriek tomu sa nakoniec od 1. januára 1910 podarilo pobočku otvoriť. I napriek neustálym problémom, kontrolám a kampani zameranej proti jej pôsobeniu, zaznamenala pomerne dobré výsledky. Bližšie HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPRESS, 2007. s. 58.

a potreba koncentrácie úspor. Jedno z riešení, ktoré v tomto prípade mohlo výraznejšie pomôcť v oboch týchto problémoch, malo predstavovať založenie novej mestskej akciovej sporiteľne.¹⁰

Družstevná sporiteľňa mala mať podobu úverného družstva. Tá bola kapitálovo menej náročná a z hľadiska prijímania či prípadného odchodu členov relatívne otvorená. Navyše táto forma podnikania sa v tomto období tešila značnej pozornosti, podpore a celkovo záujmu verejnosti i štátu.¹¹ Jedným z najdôležitejších cieľov tejto novej spoločnosti malo byť podporovanie sporivosti prostredníctvom povinných pravidelných týždenných vkladov menších súm. Ďalšiu postupne poskytovanú významnú výhodu pre členov predstavovali krátkodobé pôžičky. Vedenie družstva ich v prípade potreby malo poskytovať zo zhromaždených prostriedkov a s čo najnižšou úrokovou sadzbou. Členom nového družstva sa mohol stať v podstate každý, kto by sa za stanovených podmienok, bez ohľadu na vek a pohlavie, prihlásil. Jedinou dôležitou podmienkou, okrem celkovej bezúhonnosti a vyhlásenia, že neprevádzkuje úžernícku činnosť, sa stal záväzok, na základe ktorého mal do pokladnice ústavu na svoj účet pravidelne každý týždeň ukladať jednu korunu. Jednotliví členovia mohli mať aj niekoľko vkladových účtov. Za každý z nich však bolo potrebné zaplatiť zápisný poplatok jednu korunu. Tento poplatok sa v prípade, že by družstvo nakoniec nebolo založené mal vrátiť záujemcom. Pokiaľ by však člen po založení družstva nesplnil svoj záväzok a nezačal pravidelne sporiť, zápisné by prepadlo v prospech ústavu.¹²

Po vyhlásení výzvy si zakladatelia stanovili lehotu šesťdesiat dní na to, aby zvolali zakladajúce valné zhromaždenie. Najdôležitejšou podmienkou bolo, aby počas tohto obdobia získali aspoň 600 sporiacich účtov. Na ustanovujúcom valnom zhromaždení si súčasne vyhradili právo vymenovať správnu radu ústavu. Prvá verejná výzva informujúca verejnosť o možnosti prihlásiť sa do družstva vyšla v miestnej tlači 31. marca 1908. Termín na prihlásenie sa za člena a zaplatenie poplatku aspoň za jeden vkladový účet, resp. z pohľadu vedenia získanie dostatočného počtu vkladateľov, mal uplynúť 10. mája 1908. Záujemcovia o vstup do družstva sa mali hlásiť

¹⁰ Városi Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 15, s. 1.

¹¹ Napriek tomu, že legislatívne boli stanovené základné podmienky pre činnosť družstiev Obchodným zákonom č. XXXVII./1875, mnohé praktické či terminologické otázky sa museli riešiť postupne až do začiatku prvej svetovej vojny. Predstavitelia štátnej či miestnej správy, ale i jednotlivé politické strany však pravidla mali značný záujem na vzniku a podpore činnosti družstiev, ktoré okrem hospodárskych a sociálnych úloh plnili tiež spoločenské či výchovnovzdelávacie funkcie. Bližšie napr. *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstva a prehry*. Zostavil Roman Holec. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995. s. 14.

¹² Aláírásí felhívás. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 16, s. 5. Oznam zverejnili v podobe plateného reklamného oznámenia v miestnej tlači, pričom ho niekoľko krát opakovali.

u zakladateľov, ktorých bolo dvadsaťdva. Na ich čele stáli A. Hodobay¹³, gréckokatolícky kňaz, prelát a kanonik, L. György, riaditeľ rafinérie liehu v Prešove a dr. K. Ferbstein, advokát. V podstate stredostavovský charakter nového finančného ústavu odzrkadľovalo aj zloženie ďalších zakladateľov, ku ktorým patrili G. Moskovics, obchodník so železom, I. Ferderber, úradník, M. Horovitz úradník kráľovského daňového úradu, S. Groszmann, výrobca tovarov z medi, M. Bodon, zverolekár, K. Ágoston, penzionovaný profesor a majiteľ nehnuteľnosti, I. Rácz, dôstojník, L. Divald, majiteľ firmy Divald K. Fia, M. Roskoványi, statkár, A. Károly, hlavný účtovník rafinérie liehu, barón L. Ghillány, súkromník, M. Gerö, obchodník, A. Engländer, súkromník, K. Klein, statkár, E. Hartmann, obchodník s vínom a liehom, E. Hercz, výrobca tehiel, S. Bruck, nájomca mlyna, A. Gaskó, súkromník, V. Zombory, majiteľ domu.¹⁴

Myšlienka zakladateľov sa na prvý pohľad zdala veľmi zaujímavá. Jednalo sa o kapitálovo nenáročný podnik, navyše družstevná myšlienka získavala medzi strednými i menej zámožnými vrstvami od začiatku 20. storočia stále väčšiu podporu. Nové úverné, potravné, ale i výrobné či obchodné družstvá sa objavovali vo väčších i menších mestách po celom Uhorsku. Na území Šarišskej stolice nebola v tomto smere situácia pri porovnaní s ostatnými časťami krajiny veľmi dobrá. Napriek tomu sa počet tunajších úverných ale tiež ďalších typov družstiev postupne, i keď veľmi pomaly zvyšoval.¹⁵

¹³ Andor Hodobay (1855-1917) rodák z Torsyiek, gréckokatolícky kňaz, kanonik, opát a apoštolský pronotář. Jeden z významných predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi, ktorý sa spoločensky angažoval.

¹⁴ Aláírásí felhívás. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 16, s. 5. Spomedzi týchto osôb za spoločensky a majetkovo významnejších môžeme označiť snáď len baróna Lászla Ghillányho, syna baróna Imricha Ghillányho, poslanca uhorského snemu, bývalého župana Šarišskej stolice a budúceho uhorského ministra poľnohospodárstva, Lajosa Divalda, majiteľa úspešnej firmy Divald K. a Fia. Bližšie Osobnosti Šariša I. Zostavil Martin Pekár. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. s. 43-45. Pozornosť si zaslúžia aj Károly Ágoston, ktorý pôsobil nielen ako stredoškolský profesor na Kráľovskom katolíckom gymnáziu v Prešove, ale tiež ako novinár a zámožný majiteľ nehnuteľností, L. György, riaditeľ rafinérie liehu v Prešove. Tá ako podnik založený v podstate na družstevnom základe mohol spoločne s novým úverným družstvom, rovnako ako aj s potravným družstvom, ktoré vzniklo približne v tom istom čase v Prešove, značný vplyv na ďalší rozvoj družstevného hnutia v regióne Šariša.

¹⁵ Kým v roku 1894 evidovali v celej Šarišskej stolici iba jedno takéto družstvo, v roku 1909 ich už napočítali štyri. Bližšie 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstva a prehry. Zostavil Roman Holec. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995. s. 56. Zdá sa však, že v období pred prvou svetovou vojnou bolo družstiev v Šarišskej stolici o niečo viac. Niektoré z nich, ako napríklad Družstevná sporiteľňa v Prešove (premena na akciovú spoločnosť) alebo Kresfánské úverné družstvo vo Veľkom Šariši (požiar) zanikli. Iné naopak v tomto období vznikali. V niektorých prípadoch to však boli družstvá, ktoré kombinovali činnosť úverného a potravného družstva, ako to bolo napríklad v Pečovskej Novej Vsi. Bližšie *Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami*. Zostavil Slavomír Karabinoš. Prešov : Universum, 2018. s. 53-54.

Po uverejnení výzvy na založenie Družstevnej sporiteľne, sa však veľmi rýchlo objavili aj kritické hlasy, ktoré pochybovali zmysel nového ústavu. Jeden z rozsiahlejších textov, ktorý sa venoval vznikajúcemu družstvu sa objavil v miestnej tlači začiatkom mája 1908. V rámci neho síce ocenili samotnú myšlienku podpory sporivosti i pomoci chudobnejším vrstvám, pre ktoré toto družstvo mohlo priniesť možnosť postupne si našetriť nejaké finančné prostriedky. V Prešove však v tomto smere bola podľa autora príspevku v tomto smere veľmi špecifická situácia. Existovali tu totiž dve väčšie banky, ktoré boli do veľkej miery schopné uspokojiť úverové potreby miestneho obyvateľstva. Navyše si oba vzájomne silne konkurovali pri získavaní vkladov. Vznik nového finančného ústavu by tak mal opodstatnenie iba v prípade, ak by bol kapitálovo dostatočne silný na to, aby mohol zabezpečovať potreby klientov v oblastiach, ktoré neboli schopné, alebo ochotné pokrývať už existujúce banky. V tomto smere napríklad autor pripomenul, že pred niekoľkými rokmi v Prešove i celej Šarišskej stolici vznikla myšlienka založiť Obchodnú banku (Kereskedelmi Bank), s pol miliónovým základným kapitálom. Úsilie získať potrebné peniaze sa však napriek angažovaniu sa viacerých známych osobností nakoniec neskončilo úspešne.¹⁶ Dôvodom neúspechu bol sčasti nedostatok finančných prostriedkov, sčasti konkurencia a odpor už existujúcich bánk a sporiteľní.¹⁷

Do veľkej miery podobný scenár preto predpokladali aj pri zakladaní novej „Družstevnej sporiteľne“. O to viac, že priamo v Prešove sa už v tom čase nachádzala a roky pôsobila podobná inštitúcia s názvom „Prešovské úverné a podporné družstvo“ (Eperjesi Kölcsönös Sedélyző Szövetkezet). Práve táto skutočnosť mala pre zakladateľov nového ústavu predstavovať najväčší problém. O to viac, že tento starší ústav už existoval od roku 1887. Spolu so vznikajúcou novou spoločnosťou ich navyše zakladali z rovnakých dôvodov, podporiť sporivosť a pomáhať svojim členom lacnými pôžičkami. Súčasne mali takmer zhodnú formu podnikania, ale i cieľovú skupinu klientov. Navyše, čo bola veľmi praktická pripomienka, zakladatelia Družstevnej sporiteľne údajne dostatočne dôkladne nezhodnotili skúsenosti, ktoré s týmto druhom podnikania malo už vedenie Prešovského úverného a podporného družstva.¹⁸ Tu sa pritom veľmi názorne ukazovalo, aké náročné je re-

¹⁶ Új bank Eperjesen. In *Eperjesi Lapok*. 30, 1905, č. 21, s. 1-2. Navrhovaný názov novej banky bol „Eperjesi Kereskedelmi és Iparbank“ (Prešovská obchodná a priemyselná banka).

¹⁷ Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 18, s. 2. Text publikovali 3. mája 1908, bez uvedenia mena autora.

¹⁸ Toto družstvo založili ľudia, ktorí propagovali myšlienky svojpomoci, aj keď sami na takúto formu pomoci spravidla odkázali neboli a väčšinou patrili k stredným vrstvám. Pokúšali sa nielen podporovať dlhodobé sporenie, poskytovať krátkodobé nízko úročené pôžičky, ale tiež relatívne bezpečné investovanie ušetrných prostriedkov formou predaja obchodných podielov. V tomto smere disponovali skúsenosťami, ktoré naznačovali, že záujem o sporenie bol pomerne stabilný predovšetkým u stredných vrstiev. O pôžičky prejavovali záujem najmä menej solventní členovia družstva, ktorí svoje záväzky kryli predovšetkým lepšie situovanými ručiteľmi. O investovanie

alizovanie takéhoto „humánneho“ podnikania. Aj pomerne dlho existujúce a stabilizované družstvo totiž neustále zápasilo s ťažkosťami. Dvaja z členov jeho správy v tom čase už dlhšie vykonávali bez nároku na odmenu účtovnícke a pokladničné práce. Aj ďalší členovia jeho vedenia pravidelne realizovali zverené úlohy bez toho, aby za to poberali finančnú kompenzáciu. Takýmto spôsobom slúžili verejnému záujmu, o to viac, že najmä chudobnejšie vrstvy obyvateľstva sa na nich obracali s dôverou. Keďže pritom často išlo iba o minimálne sumy úspor, aj náklady spojené s prevádzkou takéhoto družstevného podniku museli udržiavať na čo najnižšej úrovni. Tieto skutočnosti mohli pre zakladateľov nového družstva predstavovať nielen pri vzniku, ale najmä z dlhodobého hľadiska taktiež vážny problém.¹⁹

Aj pokiaľ vezmeme do úvahy konkurenciu ostatných finančných podnikov v Prešove, čo sa mohlo odzrkadliť v ďalšom zostrení zápasu o klienta a jeho peniaze, vo všeobecnosti sa myšlienka založiť takýmto spôsobom ďalší finančný ústav nepovažovalo za šťastný nápad. Skôr sa niektoré miestne osobnosti prikláňali k myšlienke, aby zakladatelia Družstevnej sporiteľne radšej spojili sily s už existujúcim Prešovským úverným a podporným družstvom. Takéto vyjadrenia však nemohli zostať bez odozvy, preto sa aj predstavitelia Družstevnej sporiteľne rozhodli rázne reagovať. Jedným z nich bol napríklad dr. K. Ferbstein. Ten nielen že verejne odmietol úvahy o to, že založenie nového družstva je predčasné a dostatočne neuvážené, ale tiež myšlienky o prípadnom spojení oboch družstiev. Ako tvrdil, kritici v tomto prípade nepoznali, ale iba odhadovali skutočné zámery zakladateľov.²⁰

Nemožno považovať za náhodu, že v rovnakom období keď prebiehala diskusia o účelnosti zakladania nového finančného ústavu, objavili sa aj zo strany Prešovského úverného a pomocného družstva nové inzeráty a správy informujúce o jeho úspešnej činnosti.²¹ Okrem toho sa postupne objavovali ďalšie, už aj neanonymné a kritické názory, namierené proti vzniku Družstevnej sporiteľne. Jej zakladateľom opäť vytýkali nielen neznalosť miestnych pomerov, ale tiež sledovanie vlastných

ušetrených prostriedkov prostredníctvom nákupu obchodných podielov, ktoré by jednak umožnili poskytovať vo väčšej miere dlhodobé úvery, jednak by umožňovali postupnú premenu družstva na akciovú banku, bol veľmi malý záujem. Bližšie napríklad ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. i. č. 521. sig. B I 35, kr. 23. Vzájomne podporujúce s úsporné družstvo s r. o. v Prešove. Stanovy vzájomne podporujúceho spolku.

¹⁹ Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 18, s. 2.

²⁰ FERBSTEIN, Károly. Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 19, s. 2. Faktom však zostáva, že vo svojom príspevku neuviedol žiadne konkrétne argumenty či kroky, ktoré by výraznejšie podporili myšlienku potreby vytvorenia nového finančného ústavu.

²¹ V prvom rade sa konštatovalo, že svojim členom zabezpečilo v roku 1907 zhodnotenie ich vkladov o 5%, čo bol veľmi dobrý výsledok. O to viac, že pôžičky výhradne svojim členom poskytoval za iba 6% úrok. Ako veľká výhoda pre členov družstva bola prezentovaná skutočnosť, že na týždenný vklad na jeden účet stačilo ukladať iba 40 halierov, na rozdiel od nového družstva, ktoré žiadalo pravidelné týždenné sporenie vo výške 1K. Bližšie Az Eperjesi Kölcsönös Sedélyző Szövetkezet. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 19, s. 4.

záujmov. Napríklad v prípade dr. K. Ferbsteina si jeden z autorov neodpustil poznámku, týkajúcu sa jeho možnej osobnej motivácie: „... dobrá vec byť právnym zástupcom finančného ústavu“.²²

Vzájomné útoky i diskusie malo ukončiť až ustanovujúce valné zhromaždenie. To malo definitívne rozhodnúť o tom, či sa na základe získania dostatku zapísaných členov a sporiacich účtov podarilo naplniť predpoklady zakladateľov. V tomto smere nakoniec skutočnosť ďaleko predstihla pôvodné očakávania. Na ustanovujúcom valnom zhromaždení totiž predsedajúci kanonik Andor Hodobay mohol po privítaní všetkých prítomných konštatovať, že namiesto očakávaných 600 sporiacich účtov ich k 10. máju 1908 zaevidovali až 1123. To však ešte nebol konečný stav. Záujemcov o členstvo pribúdalo aj po tomto termíne. V deň konania ustanovujúceho valného zhromaždenia už evidovali 1587 sporiacich účtov, čo bol viac ako dvojnásobok pôvodných plánov.²³ Z tohto hľadiska teda bolo možné konštatovať úplnú spokojnosť zakladateľov. Za veľmi pozitívne a z hľadiska celkovej dôveryhodnosti nového družstva sa za dôležité tiež považovalo, že funkciu predsedu zakladajúceho valného zhromaždenia „Družstevnej sporiteľne“ bol ochotný prijať Sándor Bujanovics. Išlo najmä v oblasti poľnohospodárstva a celkovo hospodárskeho života v Uhorsku o veľmi rešpektovanú osobnosť. Okrem iného bol aj bývalým poslancom uhorského snemu, členom správnych rád niekoľkých budapeštianskych finančných ústavov, predsedom Uhorského krajinského hospodárskeho spolku (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) so sídlom v Budapešti, predsedom Šarišských gazdov spotrebného a zhodnocovacieho družstva (Sárosvármegyeyi Gazdák Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet), ale i mnohých ďalších prevažne hospodárskych organizácií.²⁴

Sándor Bujanovics síce nakoniec kvôli pracovným povinnostiam z Budapešti nemohol pricestovať na ustanovujúce valné zhromaždenie, zastupovali ho však barón László Ghillány a Lajos György. Podielníci prítomní na zakladajúcom valnom zhromaždení v prvom rade jednohlasne odsúhlasili založenie „Družstevnej sporiteľne“, ako úverného družstva. Nasledujúce rokovania však už neboli bez ťažkostí. Až po dlhých diskusiách napríklad zaradili do pripravovaných stanov spoločnosti viaceré pozmeňujúce návrhy A. Székelyho, M. Geröa, G. Faltina či L. Györgyho. Členovia na tri roky zvolili tiež správnu radu, ktorej členmi sa podľa očakávania stali A. Hodobay, M. Roskoványi, L. György, A. Károly, L. Bohrandt, M. Bodon, K. Ágoston, barón L. Ghillány, A. Engländer, E. Hartmann, dr. L. Fuchs, M. Gerö, A. Gaskó, dr. A. Turkinýák a G. Moskovics. Za členov dozornej rady schválili I. Rácza

²² Dr. WEISZER, Emil. Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 20, s. 2.

²³ Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 23, s. 4.

²⁴ Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Politik a hospodársky odborník Sándor Bujanovics (1837-1918). In *Šľachtické rody na východnom Slovensku v období stredoveku a novoveku*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2019. s. 206-215.

(predseda), M. Horowitza, I. Ferderbera, K. Kleina a N. Grosza. Vzápätí po ustanovujúcom valnom zhromaždení zasadla správna rada a za svojho predsedu zvolila A. Hodobayho a za podpredsedov M. Roskoványiho a L. Györgyho. Obchodnú činnosť družstva dostal na starosť Artur Károly a právnikom ústavu sa stal podľa očakávania dr. K. Ferbstein. Družstevná sporiteľňa začala svoju činnosť 1. júla 1908.²⁵

Obdobie zvolené na založenie nového finančného ústavu bolo z hľadiska celkovej hospodárskej situácie v Uhorsku veľmi priaznivé. Hospodársky prepád v rokoch 1907-1908 sa krajiny dotkol iba v malej miere. Už v priebehu roku 1909 mohli odborníci sledovať postupné oživovanie ekonomiky, ktoré sa prejavilo i v každodennom živote. Išlo o nástup ku krátkej hospodárskej konjunktúre, ktorú v Uhorsku zaznamenali v rokoch 1910-1912.²⁶ Dobré úrody zaznamenané v týchto rokoch priaznivú situáciu výrazne podporili. Osobitne výrazne v prevažne na poľnohospodársku výrobu orientovaných regiónoch, ku ktorým patrila tiež Šarišská stolica. V neposlednom rade medzi pozitívne faktory patrila aj skutočnosť, že rakúsko-uhorská mena bola v tomto období pomerne stabilná. V roku 1900 zaviedli používanie novej koruny, pričom dovtedajší zlatý bol nahradený v pomere jeden zlatý – dve koruny. Hodnota novej meny bola krytá zlatom. Zlatá parita posilňovala stabilitu meny a minimalizovala v tomto období vplyv inflácie.²⁷

Koniec roka 1908, resp. začiatok roku 1909 priniesol vedeniu Družstevnej sporiteľne možnosť vypracovať prvú bilanciu a celkovo vyhodnotiť prvý polrok činnosti nového družstva. Na valnom zhromaždení začiatkom februára 1909 tak mohli byť o dosiahnutých výsledkoch informovaní nielen členovia družstva, ale i ďalší prítomní záujemcovia o členstvo. Následné publikovanie predovšetkým úspechov dosiahnutých spoločnosťou bolo tiež dôležitým signálom vedúcim k zvýšeniu celkovej dôvery verejnosti k novému ústavu. Hospodársky výsledok Družstevnej sporiteľne samotné vedenie ústavu označilo za veľmi uspokojivý. Napriek počiatočným ťažkostiam a tiež snahe znížiť úroky z poskytnutých úverov na čo najnižšiu možnú mieru, aby sa zvýšil záujem o vstup nových členov, dosiahlo družstvo po pol roku činnosti slušný zisk. Ten zabezpečil členom zhodnotenie ich vkladov o viac ako 6%. Pritom vedenie družstva vyjadrilo nádej, že v ďalšom období bude možné, aj vzhľadom na dostatok dobrých obchodných príležitostí, tento výnos ešte zvýšiť. Takýto výsledok bol veľmi dôležitý najmä vo vzťahu ku konkurenčnému Prešovskému úvernému a pomocnému družstvu.²⁸

²⁵ Szövetkezeti Takarékpénztár. In *Eperjesi Lapok*. 33, 1908, č. 23, s. 4.

²⁶ KOVÁČ, Dušan a kol. *Na začiatku storočia 1901-1914*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004. s. 82.

²⁷ Parita bola stanovaná na 3280 korún za kilogram zlata. KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. s. 663.

²⁸ Zverejnenie výsledkov bolo o to dôležitejšie, že Prešovské úverné a pomocné družstvo dokázalo svojim členom zhodnotiť ich vklady počas roku 1908 „iba“ o 5,5%.

V rámci rozširovania svojich obchodných aktivít družstvo už nezbieralo iba pravidelné týždenné vklady, ale poskytlo v priebehu druhej polovice roku 1908 aj 466 krátkodobých pôžičiek. Vo väčšine prípadov boli zaistené týždennými vkladmi a vzájomným ručením členov. Investovalo tiež do 472 kvalitných zmeniek. Členom vydalo 145 vkladných knižiek a povolilo 31 krátkodobých úverov na bežných účtoch.²⁹ V závere roku 1908 už evidovalo celkovo 695 členov, ktorí mali spolu 2304 vkladových účtov na týždenné sporiace vklady. Pokiaľ by sa podarilo naplniť podmienku päť ročného sporiaceho cyklu, iba na základných vkladoch by sa tak po jeho skončení vyzbieralo 599 040 K. V priebehu roku však nedochádzalo iba k vkladom, ale realizovali sa aj nevyhnutné a väčšinou sankcionované výbery. A tak kým členovia vložili v priebehu druhej polovice roku 1908 na svoje sporiace i bežné účty 259 235,49 K, na druhej strane z nich v tom istom období vybrali 100 212,20 K. To predstavovalo rozdiel 159 023,29 K, ktorý zostal družstvu na začiatku roku 1909. Všetky postupne získané prostriedky sa kvôli čo najlepšiemu zhodnoteniu okamžite investovali v rámci bežnej bankovej činnosti do zmeniek (239 962,16 K) a menších pôžičiek.³⁰

Napriek značnému počtu vkladateľov a vykázanému čistému zisku 3776,48 K sa ukazovalo, že pre rýchlejší rozvoj ústavu bude potrebné získať ďalšie zdroje. Záujem o poskytnutie úverov totiž výrazne presahoval reálne možnosti družstva. Ako možné riešenie sa ukazovalo získanie nových zdrojov od starších a kapitálovo silnejších finančných ústavov. I preto vedenie Družstevnej sporiteľne už krátko po začatí obchodnej činnosti nadviazalo bližšie spojenie s Košickou hypotéčnou bankou (Kassai Jelzáobank) a Kežmarskou bankou (Késmárki Bank).³¹ Angažovalo sa tiež v poisťovacej činnosti a pripravovalo sa aj na prípadné pôsobenie v podobe záložne.

To všetko však boli dlhodobejšie zámery, ktoré vyžadovali množstvo trpezlivosti a každodennej práce s vopred ťažko odhadnuteľným výsledkom. Ambície určitej časti pôvodnej skupiny, ktorá zakladala Družstevnú sporiteľňu však boli podstatne väčšie. Úspešný rozbeh družstva ich povzbudil a preto sa doslova niekoľko dní po prezentácii jeho úspešných výsledkov objavila nová prekvapujúca informácia. Dňa 14. februára 1909 sa malo zísť mimoriadne valné zhromaždenie členov družstva. Na tomto stretnutí sa mali prerokovať možnosti vzniku Šarišskej župnej sporiteľne, účastinnej spoločnosti a následne rozhodnúť o podmienkach jej spo-

²⁹ A Szövetkezeti Takarékpénztár Eperjes üzleti jelentése. In *Eperjesi Lapok*. 37, 1909, č. 2, s. 5.

³⁰ V pokladnici družstva tak spravidla zostávala iba minimálna hotovosť. Väčšie výbery členov sa totiž realizovali bez sankcií iba po uplynutí vopred stanovenej výpovednej lehoty.

³¹ Košická hypotéčna banka vznikla v roku 1874 a v tomto období predstavovala pomerne veľký a úspešný ústav so základným kapitálom dva milióny korún. Staršia, vznikla už roku 1872 bola Kežmarská banka, ktorá však bola podstatne menšia. Rozsah obchodov, s týmito bankami nie je vzhľadom na absentujúce pramene možné určiť, vzhľadom na objem obchodov Družstevnej sporiteľne však nemohol byť veľký.

jenia s Družstevnou sporiteľňou.³² Vo všeobecnosti takáto zmena nebola v tomto období nejakým výnimočným krokom a úspešne ju už realizovalo viacero úverných družstiev. Pokiaľ totiž mali podobu akciovej banky či sporiteľne, oveľa jednoduchším a rýchlejšim spôsobom mohli zvyšovať svoj akciový kapitál. Disponovali tiež možnosťami ako realizovať podstatne rozsiahlejšie finančné obchody.³³ Existovali však aj ďalšie dôvody pre takúto zmenu. Tu pravdepodobne najviac zavážila skutočnosť, že družstvá v podobe, akú mala aj Družstevná sporiteľňa slúžili v podstate iba potrebám svojich členov, pričom v konkurencii miestnych bánk mali iba veľmi malú šancu rozvinúť sa na väčší podnik.³⁴

Zdá sa, že na túto zmenu nebol medzi členmi družstva, ale ani medzi samotnými členmi správnej rady celkom jednotný názor. I keď o vývoji celej záležitosti nám v tomto období chýba dostatok podrobnejších informácií, prvý pokus o zvolanie mimoriadneho valného zhromaždenia, na ktorom sa mala prerokovať celá záležitosť, sa skončil neúspešne. Nový pokus sa odohral už o mesiac neskôr, keď 14. marca 1909 k rozhodnutiu založiť Šarišskú župnú sporiteľňu, ú. s. skutočne došlo. Súčasne sa schválilo aj spojenie nového ústavu s existujúcou Družstevnou sporiteľňou. Súčasťou celého procesu, ktorý postupne pripravili niektorí funkcionári družstva sa stalo aj získanie a vymenovanie nového skúseného vedúceho pre obchodnú činnosť v osobe Antala Mussoniho. Ten predtým pracoval ako hlavný pokladník Prešovskej sporiteľne.³⁵

Spolu so zmenou právnej formy uplatňovanej pri novom finančnom ústave, došlo celkom logicky aj k zmene pôvodných cieľov, obchodnej politiky a klientely, ktorou disponovala Družstevná sporiteľňa. Tu sa v plnej miere ukázala aj pôvodná orientácia zakladateľov skôr na stredné vrstvy obyvateľstva, ktoré si mohli dovoliť viac ako dvojnásobne vyššie týždenné vklady v porovnaní so sporením v Prešovskom úvernom a pomocnom družstve. Nová banka, opierajúc sa práve o túto zložku obyvateľstva, mala tak od roku 1909 už skôr reprezentovať úsilie podnikavejšej časti verejnosti, ktorá volala po väčšej angažovanosti finančných ústavov

³² Meghívó. In *Eperjesi Lapok*. 34, 1909, č. 5, s. 6.

³³ *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstva a prehry*. Zostavil Roman Holec. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995. s. 57.

³⁴ Príkladom v tomto smere bolo aj už spomínané Prešovské úverné a pomocné družstvo, ktoré ani po dlhšom období nedokázalo naplniť pôvodne väčšie ambície. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Z histórie úverného družstevníctva v Prešove a jeho okolí v prvej polovici 20. storočia. In *Annales historici Presovienses*. 12, 2012, č. 2, s. 74-76.

³⁵ A Szövetkezeti Takarékpénztár új ügyvivője. In *Eperjesi Lapok*. 34, 1909, č. 9, s. 4. Ako sa konštatovalo, zatiaľ stále Družstevná sporiteľňa získala do svojich služieb schopného človeka, ktorý nielen svojimi skúsenosťami, ale i výzorom budil dôveru. Zlepšeniu vzťahov medzi týmito dvoma prešovskými finančnými ústami to však rozhodne neprosperelo.

v priemyselnom podnikaní a obchode.³⁶ Pripravovaný proces premeny pôvodného úverného družstva tak nakoniec vyústil do úspešného založenia posledného veľkého súkromného finančného ústavu v Prešove, Šarišskej župnej sporiteľne, účastinnej spoločnosti (Sárosvármegyei Takarékpénztár Részvénytársaság). Veľkého aspoň podľa miestnych kritérií, keďže zakladatelia stanovili výšku základného kapitálu na 400 000 korún.³⁷

Dňa 2. mája 1909 bolo po predošlých verejných výzvach na upisovanie akcií nového finančného ústavu uskutočnené v Prešove zakladajúce valné zhromaždenie. Hneď v úvode stretnutia mohlo byť konštatované, že pri založení naplánovaný kapitál 400 000 korún, rozdelený na 1000 kusov akcií na meno v nominálnej hodnote po 400 korún, bol záujemcami úplne upísaný. Seriózny záujem akcionárov potvrdzovala povinnosť hneď pri úpise splatiť najmenej 30% nominálnej hodnoty akcií. Na ustanovujúcom valnom zhromaždení bola okrem oficiálneho prijatia stanov nového ústavu akcionármi schválená aj navrhovaná správna a dozorná rada. Sídлом spoločnosti bol Prešov, pričom čas trvania spoločnosti stanovili na obvyklých päťdesiat rokov. Zakladatelia, ktorí boli do veľkej miery totožní so zakladateľmi Družstevnej sporiteľne, za prvých členov správnej rady s mandátom na jeden rok vybrali: Hodobay Andor, Roskoványi Miklós, György Lajos, Moskovits Gyula, barón Ghillány László, Ágoston Károly, Dr. Turkinyák Aladár, Gerö Mihály, Bohrandt Lajos, Hartmann Emil a Engländer Adolf. Za členov dozornej rady na ustanovujúcom valnom zhromaždení na prvý obchodný rok spoločnosti vybrali: Ferderber Izsó, Dr. Fuchs Lipót, Kassay István, Klein Kornél a Rác István.³⁸ Začiatkom júna 1909 mohli zakladatelia, tak ako si to vyžadovali platné zákony, informovať Obchodný súd pri Kráľovskej súdnej tabuli v Prešove, o splnení všetkých podmienok na zapísanie novej spoločnosti do obchodného registra. Dokladovali pritom nielen zvolanie zakladajúceho valného zhromaždenia a jeho úspešný priebeh, ktorý doložili dvoma kópiami podpísaných zápisníc. Dodali tiež celý rad ďalších dokladov, napríklad 33 hárkov s výzvami na úpis akcií či 295 poštových potvrdeniek dokazujúcich, že všetci záujemcovia upisujúci tieto cenné papiere dostali pozvanie na zakladajúce valné zhromaždenie. Vzhľadom na skutočnosť, že akcie sa vydávali

³⁶ *Sárosvármegyei Kalauz. Eperjes Bártfa Kisszeben Szab. Kír. Városok És Sárosvármegye Községeinek Czimtára. Szerkesztette És Kiadta Kósch Árpád. Eperjesen : Kiadta Kósch Árpád, 1910, s. 133.*

³⁷ Išlo o pomerne vysokú sumu, najmä ak si uvedomíme, že základný kapitál podstatne starších a etablovaných finančných ústavov nebol oveľa vyšší. Prešovská sporiteľňa v tomto období vykazovala základný kapitál 600 000 K a Prešovská banková jednota po práve realizovanom zvýšení 750 000 K. Oba ústavy však disponovali vysokými rezervami a najmä podstatne vyšším objemom vkladov ako nový ústav.

³⁸ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35 Oznámenie o zakladajúcom valnom zhromaždení Šarišskej župnej sporiteľne zaslané Kráľovskej súdnej tabuli, ako obchodnému súdu v Prešove, 8. júna 1909.

na meno konkrétneho akcionára, dodali Obchodnému súdu tiež výpis z knihy, kde bola vedená ich evidencia, ale tiež ďalšie podklady.³⁹

Vďaka schválenému a úspešne realizovanému spojeniu s Družstevnou sporiteľňou bolo možné v podstate okamžite začať s vykonávaním bankovej činnosti, i keď oficiálne sa samostatná existencia novej Šarišskej župnej sporiteľne začala až v letných mesiacoch roku 1909. Oficiálne pritom prevzala aktíva i pasíva úverného družstva, stále pokračovala v pomerne úspešnom zbere pravidelných týždenných úsporných vkladov i viacerých ďalších oblastiach jeho obchodnej činnosti.

Napriek tomu, že o prvom polroku obchodnej činnosti nového ústavu nie je veľa informácií, môžeme si o ňom urobiť aspoň základnú predstavu. Začiatkom februára roku 1910 sa totiž uskutočnilo prvé riadne valné zhromaždenie akcionárov. Ako predseda ho viedol kanonik Andor Hodobay, pričom početnému obecstvu, ktoré bolo mimoriadne zvedavé na začiatok činnosti novej banky, predniesol úvodnú správu vedenia. Napriek tomu, že reálne sa mohla obchodná činnosť uskutocňovať iba približne pol roka, jej výsledky hodnotili veľmi pozitívne. Za najlepšie svedectvo životaschopnosti nového ústavu bol považovaný predovšetkým výrazný nárast objemu vkladov a vlastne týmto spôsobom prezentovaná dôvera vkladateľov. K 31. decembru 1909 totiž evidovali vklady vo výške 652 938, 25 K. V silnom konkurenčnom boji miestnych finančných ústavov o vkladateľov to bol celkovo dobrý výsledok. Treba však priznať, že ho výrazne podporil postup vedenia ústavu, ktoré za nové vklady ponúklo nepatrne vyššie úroky ako ostatná konkurencia. Vzhľadom na značný záujem o úvery sa však ani takto získané prostriedky nepostačovali a rýchlo sa rozpožičali. Koncom roka tak evidovalo vedenie Šarišskej župnej sporiteľne pôžičky poskytnuté klientom na zmenky v objeme 800 435, 69 K a na bežných účtoch ďalších 112 088,24 K. Vzhľadom na nízky objem vlastných zdrojov iba veľmi opatrne pristupovalo k poskytovaniu dlhodobých hypotekárnych pôžičiek, Tie i napriek tomu, že patrili z hľadiska finančných ústavov k relatívne najbezpečnejším, v závere roka 1909 dosiahli objem iba 112 837 K.⁴⁰ Z uvedeného je zrejmé, že i keď samotní akcionári hodnotili získaný objem vkladov za tak krátky čas pozitívne, na pokrytie požiadaviek klientov zďaleka nestačili. Vedenie ústavu preto muselo hneď od začiatku čerpať reeskontný úver, čo v praxi znamenalo, že

³⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Žiadať Šarišskej župnej sporiteľne, úč. spol. zaslaná obchodnému súdu v Prešove zo dňa 6. júna 1909. Zaujímavé v tomto smere je, že administratívne náklady na vznik novej akciovej spoločnosti presiahli výšku 4000 korún, ktoré sa postupne odpisovali do roku 1913. Ďalšie náklady spojené s vybavením obchodných priestorov sporiteľne (nábytok, železné pokladne, kancelárske potreby) dosiahli sumu takmer 7000 korún, pričom ich postupne odpisovali z prevádzkových výnosov až do prvej svetovej vojny. Boli pomerne vysoké, najmä v súvislosti s tým, že ústav sídlil spočiatku v prenajatých priestoroch. I tu nájomné rýchlo stúpalo, kým v roku 1911 si vyžiadalo 800, o dva roky neskôr už takmer 1200 korún ročne.

⁴⁰ A Sárosvármegyeyi takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 35, 1910, č. 7, s. 7.

si z iných bánk muselo požičovať ďalšie finančné prostriedky. Za takto získané peniaze však bolo potrebné zaplatiť vyššie úroky ako bežným vkladateľom, čo výrazne znižovalo zárobkové možnosti Šarišskej župnej sporiteľne. Vzhľadom na to, že záujem o úvery bol veľký a ich úročenie výhodné, sa však tento v tom čase najmä u menších a kapitálovo slabších finančných ústavov bežný postup stále oplácal.⁴¹

Po vyrovnaní všetkých nákladov zaznamenala Šarišská župná sporiteľňa ú. s., svoj prvý i keď relatívne skromný čistý zisk. Z neho rozhodujúcu časť, až 4000 K vyplatili akcionárom ako 1% dividendu. Tento výnos bolo možné už od nasledujúceho dňa zinkasovať v pokladni ústavu. Zostávajúce prostriedky vo výške 430,68 K smerovali do riadneho rezervného fondu, ktorý tak dosiahol výšku 6 500 K. Do mimoriadneho rezervného fondu vložili zostávajúcich 211,85 K. Okrem rozdelenia zisku na prvom riadnom valnom zhromaždení vyriešili aj ďalšiu dôležitú záležitosť. Členovia správy a dozorného výboru, ktorých na zakladajúcom valnom zhromaždení navrhli na ročné obdobie, boli aj vzhľadom na celkovo úspešný rozbeh činnosti ústavu akcionármi riadne schválení a potvrdení vo svojich funkciách. Predsedom správnej rady sa tak aj na nasledujúce roky stal Andor Hodobay, podpredsedami Miklós Roskoványi a Lajos György.⁴²

Nasledujúci obchodný rok 1910 na II. riadnom valnom zhromaždení akcionárov Šarišskej župnej sporiteľne, ktoré sa uskutočnilo 8. februára 1911, hodnotili ako mimoriadne úspešný. Podľa názoru správnej rady „odzrkadlil neustály rast a posilňovanie ústavu“. K celkovo dobrým výsledkom bánk a sporiteľní v Uhorsku všeobecne prispelo hneď niekoľko skutočností. Jednou z tých najdôležitejších bolo prechodné upokojenie politického života v krajine, čo následne viedlo aj k miernemu zlepšeniu pomerov v hospodárskom živote u umožnilo pokračovanie konjunktúry.⁴³ Ani miestne podniky nemali ťažkosti pri odbyte produkcie a pomerne dobrá úroda zabezpečila aj roľníkom na Šariši solídne príjmy. Vďaka tomu mohol podľa vyjadrenia predsedu správnej rady A. Hodobaya: „druhý a vlastne prvý celý obchodný rok Šarišskej župnej sporiteľne priniesť výsledky, ktoré prekonalí naše aj najsmelšie očakávania“.⁴⁴

Na dobrý výsledok mala značný vplyv aj veľmi opatrná obchodná politika ústavu, ktorá zaznamenala úspech už v roku 1909. Prvoradými úlohami, ktoré sa vedenie ústavu usilovalo naplňať počas roka v maximálnej možnej miere, bolo zabezpečenie likvidity, zvýšenie rentability a celkovej bonity ústavu. Pomôcť v tom

⁴¹ HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažné ústavy na Slovensku do roku 1918*. Bratislava : alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1975. s. 79-80.

⁴² A Sárosvármegyei takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 35, 1910, č. 7, s. 7.

⁴³ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Sig. B I 1. Prešovský prvý úverný ústav, úč. spol. 1879-1926. kr. 19. Az Eperjesi Takarékpénztár igazgatóságának üzleti jelentése 66 –ik üzletévéről (1910). Eperjes 1911.

⁴⁴ A Sárosvármegyei takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 35, 1910, č. 7, s. 7.

mala okrem opatrnej obchodnej politiky aj orientácia na aktíva, ktoré by sa dali v prípade potreby rýchlo a bez ťažkostí speňažiť. V tomto smere bolo tiež veľmi dôležité zachovanie dôvery obyvateľstva, vďaka čomu sa podarilo i v silnej konkurencii ostatných finančných ústavov opätovne zvýšiť úroveň vkladov. Predovšetkým prílev nových vkladov umožňoval ďalej rozširovať obchodnú činnosť a zárobkové možnosti sporiteľne. Veľký nárast zaznamenali najmä zmenkové obchody, ktorým sa tradične venovala veľká pozornosť. Hypotekárne obchody, aj keď v bilancii Šarišskej župnej sporiteľne ú. s. zaznamenali zvýšenú úroveň, neboli uzatvárané v takej miere, ako by bolo možné vzhľadom na značný záujem verejnosti a ich výnosnosť dosiahnuť. V prvom rade na to ústavu chýbali dostatočné a najmä dlhodobé zdroje, preto tento druh obchodu prenechávala ostatným prešovským i košickým bankám.⁴⁵ Väčšiu angažovanosť v tomto druhu podnikania navrhovalo vedenie ústavu začať rozvíjať až po pripravovanom zvýšení základného kapitálu, ktorý by celkovo zvýšil podiel dlhodobu investovateľných vlastných zdrojov. Vďaka tomu mal byť zabezpečený stabilný rozvoj nielen hypotekárnych pôžičiek, ale aj ďalších druhov obchodu a ich väčšia bezpečnosť. Rýchly rozvoj zaznamenali v priebehu roku 1910 tiež pôžičky poskytnuté rôznym osobám prostredníctvom bežných účtov.

Z pohľadu správnej rady mala značný význam rozbiehajúca sa spolupráca s budapešťianskou Uhorskou hypotéčnou a úvernou bankou (Magyar Jelzálog Hitebank). Šarišská župná sporiteľňa spolupracovala s týmto ústavom na príprave veľkej dlhodobej pôžičky pre Prešov. Tá mala byť podstatne výhodnejšia a celkovo lacnejšia ako rôzne dovtedy čerpané menšie úvery u rôznych finančných ústavov. O prijatí, resp. realizácii tohto obchodu sa síce malo definitívne rozhodnúť až v priebehu roku 1912. No pre nový a málo známy ústav akým bola Šarišská župná sporiteľňa, však z hľadiska získavania potrebných zdrojov, skúseností i obchodných spojení už aj samotný obchodný kontakt s budapešťianskou veľkobankou mal mimoriadnu dôležitosť.⁴⁶

⁴⁵ V samotnom Prešove v tomto období mala v oblasti poskytovania hypotekárnych úverov najvýznamnejšie postavenie Prešovská sporiteľňa. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845-1923). In *Annales historici Presovienses*. Vol. 6/2006. Zostavili Martin Pekár – Patrik Derfiňák. Prešov: Universum, 2006. s. 188-189., resp. ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Sig. B I 1. Prešovský prvý úverný ústav, úč. spol. 1879-1926. kr. 19. Az Eperjesi Takarékpénztár igazgatóságának üzleti jelentése 65 –ik üzletévről (1909). Eperjes 1910.

⁴⁶ Magyar Jelzálog Hitebank patrila k najsilnejším bankám v Uhorsku, navyše v období pred prvou svetovou vojnou disponovala aj výbornými kontaktmi v zahraničí, keď okrem iného spolupracovala napríklad s Rotschildovskou bankovou skupinou. Okrem dvoch pobočiek priamo v Budapešti mala aj ďalších jedenásť obchodných miest po celom Uhorsku. Disponovala tiež sieťou spolupracujúcich a afileovaných finančných ústavov. Bližšie TOMKA, Béla. Érdek és érdektelenség. *A bank-ípar viszony a századforduló Magyarországan 1892 - 1913*. Debrecen : Multiplex Media – Debrecen University Press, 1999. s. 74-75, 82.

Okrem postupnej snahy o postupné etablovanie sa v priestore Prešova a Šariša, pričom prvoradou úlohou zostávala snaha získať nové vklady a zabezpečiť dostatočnú likviditu ústavu, úradníci Šarišskej župnej sporiteľne realizovali celý rad bežných bankových obchodov. Vzhľadom na rozsiahle, stále narastajúce vysťahovalectvo a odchody mladých mužov za prácou do zahraničia, mali značný význam napríklad zmenárenská činnosť i prevody peňazí z cudziny a do cudziny. Pomerne solídne zisky zabezpečovali sporiteľni aj obchody s cennými papiermi či ich spravovanie, poisťovacia činnosť a pod. Práve pri každodennej obchodnej aktivite sa postupne odstraňovali i niektoré počiatočné najmä organizačné problémy. Napríklad vzhľadom na aktuálne stanovы spoločnosti, ktoré boli schválené a prijaté akcionármi, vykazovala Šarišská župná sporiteľňa príliš vysoký počet členov správnej rady. Tento problém vyriešili v priebehu roku 1911 tak, že dvaja zo zakladajúcich členov, konkrétne podpredseda György Lajos a Bohrandt Lajos sa svojho členstva vzdali. Počet členov správnej rady tak klesol na deväť, čo už bolo v súlade so schválenými stanovami. Tento počet sa mal zachovať aj do budúcnosti. Nových členov mali prijať iba ak by niekedy počet členov správnej rady klesol pod sedem. V rámci organizačných záležitostí si zaslúži zmienku tiež skutočnosť, že Antal Mussoni, ktorý bol poverený vedením ústavu, získal ako uznanie za jeho úspešný rozbeh a dobré výsledky v priebehu roku 1910 oficiálne titul riaditeľa Šarišskej župnej sporiteľne, úč. spoločnosti.⁴⁷

Na valnom zhromaždení nezabudol jeho predseda pripomenúť akcionárom, že i keď dosiahnuté výsledky boli veľmi dobré, ústav ešte stále nemohol naplno využiť všetok svoj potenciál. V prvom rade základný kapitál vo výške 400 000 K akcionári úplne splatili až koncom marca 1910.⁴⁸ Splátky za cenné papiere inkasovali podľa určeného harmonogramu, preto i tieto prostriedky bolo možné ďalej investovať iba postupne. Na dosiahnutý hospodársky výsledok tiež negatívne vplývala skutočnosť, že v poslednej štvrtine roku 1910 zaznamenali na finančnom trhu veľký nedostatok voľných prostriedkov. Preto i cena peňazí, vyjadrená úrokovou sadzbou za ktorú ich bolo možné v prípade potreby získať od centrálnej banky či veľkých budapeštianskych sporiteľní, rýchlo stúpala. Čerpanie drahších pôžičiek od iných bánk, výrazne znižovalo zárobné možnosti menším finančným ústavom. Najmä

⁴⁷ *Sárosvármegyei Kalauz. Eperjes Bártfa Kisszeben Szab. Kir. Városok És Sárosvármegye Községeinek Czímtára. Szerkesztette És Kiadta Kósch Árpád. Eperjesen : Kiadta Kósch Árpád, 1910, s. 133.* Ďalšími úradníkmi bolo pokladník J. Petriczkó, účtovník I. Karvajszký, pomocná sila S. Einzigová a sluha S. Havasy.

⁴⁸ K 31. júlu 1909 bolo zaplatených iba 50% základného kapitálu spoločnosti. V tomto počiatočnom štádiu nemal žiadny z akcionárov nemal viac ako 15 hlasov, bez ohľadu na počet akcií, ktoré upísal nad tento počet. Aby sa zabezpečila čo najväčšia kontrola a nikto z akcionárov, resp. ich malá skupinka nemohla kontrolovať činnosť Šarišskej župnej sporiteľne, bolo potrebné najneskôr tri dni pred valným zhromaždením deponovať akcie na meno v pokladni ústavu.

tým, ktoré podobne ako Šarišská župná sporiteľňa, stále nemali možnosť získať dostatok vlastných vkladov.

V priebehu roku 1910 sa aj vďaka priaznivej hospodárskej situácii vedeniu Šarišskej župnej sporiteľne podarilo takmer zdvojnásobiť množstvo získaných vkladov. Kým k 31. decembru 1909 ich evidovali 652 938,25 K, presne o rok neskôr už spravovali 1 246 446,47 K vkladov. Vzhľadom na rýchly rozvoj obchodov a množstvo žiadostí o nové úvery, však tieto prostriedky ani zďaleka nestačili. V rovnakom čase sa totiž iba objem zmeniek, ktoré ústav vykazoval v majetku, zvýšil o zhruba pol milióna korún, z 800 435,69 K na 1 246 446,47 K na konci roku 1910. Mierne stúpol tiež stav poskytnutých hypotekárnych úverov, vzrástli aj pôžičky na bežných účtoch. Zvýšil sa tiež objem cenných papierov, ktoré sporiteľňa začala nakupovať do svojho vlastníctva. Z 16 181 K ku koncu roku 1909 na 57 258,95 K v závere roku 1910. Keďže vlastných zdrojov mala Šarišská župná sporiteľňa stále citeľný nedostatok, musela sama čerpať pôžičky z iných finančných ústavov. Ich stav v závere roku 1910 už dosiahol úroveň 349 678,06 K.⁴⁹

Napriek zložitým podmienkam stále úspešné hospodárenie prinieslo za rok 1910 čistý zisk 34 934,41 K. Jeho rozdelenie schválené v tomto období akcionármi je tiež zaujímavé. Kombinovalo totiž sčasti v stanovách zahrnuté percentuálne stanovené položky, sčasti aj mimoriadne schválené prídely, ktoré vo forme odmien smerovali k členom vedenia. V prvom rade k akcionárom smerovalo z čistého zisku 20 000 K, čo predstavovalo 5% dividendu na každú z vydaných akcií. Ako 5% povinnú minimálnu dotáciu do rezervného fondu pridelili 1746,72 K a ako 3% dotáciu mimoriadnemu rezervnému fondu nasmerovali 1048,02 K. Ďalej až 8% z čistého zisku bolo určených ako odmena pre správnu radu (2794,72 K) a 2% pre dozorný výbor (698,68 K). Pre riaditeľa ústavu určili 1% z čistého zisku (349,34 K) a 2% pre úradníkov a sluhov pracujúcich v sporiteľni (698,68 K). Z výsledku roku 1910 ako mimoriadnu odmenu pre členov správnej rady schválili ďalších 1231,98 K. Zostávajúce prostriedky sa mali použiť na posilnenie ústavu, ako mimoriadny príděl do riadneho rezervného fondu 6054,37 K a do mimoriadneho rezervného fondu 111,90 K. Napriek tomu, že hospodárenie ústavu bolo od začiatku jeho existencie ziskové, príležitostne sa ozvali aj výhrady voči vyplácaniu dividend a štedrých odmien. Niektorí akcionári nabádali k väčšej opatrnosti. Poukazovali na stále relatívne nízku úroveň získaných vkladov a o to väčšiu potrebu výraznejšie zvýšiť silu a hodnotu ústavu prostredníctvom rýchlejšej tvorby väčších riadnych či skrytých rezerv. Na valnom zhromaždení však pre tento postup nenašli výraznejšiu oporu aj

⁴⁹ A Sárosvármegyei takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 35, 1910, č. 3, s. 7. Stúpajúci stav cenných papierov, najmä štátnych a bankových dlhopisov v tomto prípade nepredstavoval iba tradičný spôsob „bezpečnej“ investície. Vedenie Šarišskej župnej sporiteľne ich používalo aj ako zabezpečenie potrebné pri čerpaní úverov z centrálnej banky, prípadne iných finančných ústavov, ktoré mali dostatok voľných zdrojov a boli ich ochotné poskytovať iným bankám.

kvôli odôvodneniu vedenia, že pravidelná výplata primeraných dividend a odmien u verejnosti zvyšuje dôveru k ústavu.⁵⁰

Rok 1910 znamenal z celouhorskeho hľadiska začiatok krátkeho obdobia konjunktúry, ktorá sa i keď v obmedzenej miere prejavila aj v samotnom Prešove. Na prvý pohľad mohol úspešný rozvoj uhorského hospodárstva dokumentovať nárast počtu živnostenských podnikov. Pri sčítaní k 31. decembru 1910 ich totiž zaznamenali na území dnešného Slovenska celkovo 67 tisíc. Z tohto na prvý pohľad vysokého počtu subjektov však iba 619 patrilo podľa dobových kritérií medzi továrenské podniky. To v praxi znamenalo, že mali viac ako dvadsať zamestnancov. Viac ako sto zamestnancov malo iba 126 podnikov, z tohto v Prešove a celej Šarišskej stolici bol iba jeden takýto podnik, konkrétne Veľkošarišský parný mlyn, úč. spol. Ten síce mlynársku činnosť vykonával v mestečku Veľký Šariš, oficiálne sídlo správy podniku sa však nachádzalo v Prešove. Z celkového počtu osôb činných v hospodárskom živote pripadalo v rámci dnešného Slovenska na priemysel, baníctvo a stavebníctvo iba 20,9%. Naopak v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve bolo zamestnaných až 52,7% činných osôb. Tento pomer, ktorý bol v priestore Šarišskej stolice z hľadiska priemyselnej výroby ešte nepriaznivejší, naznačuje, že napriek urýchlenému budovaniu priemyslu od konca 19. storočia zaostávalo stále územie dnešného Slovenska v jednom z dôležitých ukazovateľov rozvoja industrializácie, konkrétne v presune pracovných síl z poľnohospodárstva do priemyslu.⁵¹

I nasledujúci rok 1911 sa vďaka hospodárskej konjunktúre niesol pre Šarišskú župnú sporiteľňu v znamení úspešného rozširovania všetkých druhov bankových obchodov. Najväčším problémom zostávala relatívne nízka úroveň vkladov, ktoré sa pri porovnaní s predošlým rokom zvýšili iba o necelých 300 000 K. I keď túto skutočnosť v silnej konkurencii ostatných miestnych ústavov to oficiálne hodnotili ako úspech, výrazne to spomaľovalo ďalšie rozširovanie podnikania sporiteľne.⁵²

⁵⁰ Verejnosť bola zvyknutá na pomerne vysokú úroveň vyplácaných dividend u miestnych ústavov. Prešovská banková jednota vyplácala v rokoch 1902-1908 na každú akciu v nominálnej hodnote 120 K dividendu vo výške 16 K. Prešovská sporiteľňa v tom istom období na akciu v nominálnej hodnote 500 K vyplácala dokonca dividendu vo výške 100 K ročne. Z konkurenčného hľadiska sa preto i vedenie Šarišskej župnej sporiteľne usilovalo zvýšiť hodnotu vlastných akcií maximálnym navýšením vyplácaných dividend.

⁵¹ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918-1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969. s. 14. I napriek týmto údajom je potrebné konštatovať, že dnešné Slovensko patrilo k priemyselne najrozvinutejším oblastiam Uhorska. Z hodnoty celouhorskej priemyselnej produkcie v roku 1913 zaznamenalo príjem 18,6%, pričom najdôležitejšími oblasťami boli papierenský a textilný priemysel. Významnejšie pozície mali ešte železiarstvo, kovospracujúci, drevársky a kožiarsky priemysel. Bližšie aj ZAŤKO, Peter. *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*. Bratislava, 1930. s. 28-32.

⁵² Problém potreby ziskávať nové vklady sa síce vo vedení ústavu pravidelne pripomínal, možnosti na jeho riešenie však nebolo veľa. Úroky z vkladov už nebolo možné výraznejšie zvyšovať, pretože to ešte viac obmedzovalo zárobkové možnosti ústavu. Významnejších podnikov či organizácií,

Preto, aby mohlo v čo najväčšej miere uspokojiť záujem svojich klientov o pôžičky, muselo vedenie pristúpiť k čerpaniu vysokých úverov z iných finančných ústavov, ktoré v závere roka dosiahli takmer milión korún. Vzhľadom na skutočnosť, že tieto pôžičky kryli kvalitné zmenky a cenné papiere, nepredstavovala táto skutočnosť pre sporiteľňu priame existenčné ohrozenie. Výrazne však znižovala jej zárobkové možnosti. Prejavilo sa to aj na čistom zisku, ktorý sa napriek značnému nárastu celkového obratu zvýšil iba relatívne málo, na 44 297,04 K.⁵³

Keďže Šarišská župná sporiteľňa nedisponovala väčšími rezervami a v konkurencii ostatných finančných ústavov nebolo veľa možností ako získať nové, najmä dlhodobejšie vklady, stále zreteľnejšie sa črtala iba jedna reálna možnosť ako získať nové zdroje, a to zvýšenie základného kapitálu. Aby však existoval záujem pôvodných i potencionálnych nových akcionárov nakúpiť cenné papiere Šarišskej župnej sporiteľne, bolo potrebné zachovať, prípadne ešte zvýšiť úroveň každoročne vyplácaných dividend. I na začiatku februára roku 1912 zasadalo v poradí III. riadne valné zhromaždenie Šarišskej župnej sporiteľne. To, okrem bežnej agendy ako schvaľovanie výročných správ či potvrdzovanie mandátov členov správnej a dozornej rady, rozhodovalo tiež o už spomínanom zvýšení základného kapitálu. Nakoniec bolo schválené, že ústav vydá 1000 kusov nových účastín na meno v nominálnej hodnote po 400 K. Pôvodní akcionári mali na novo vydané cenné papiere predkupné právo, pričom za každú splatenú starú účastinu si mohli zakúpiť jednu novú za 425 K. Predkupné právo mohli využiť v termíne od 1. do 31. marca 1912. Akcie, ktoré by neprevzali pôvodní akcionári si po tomto termíne mohli kúpiť ďalší záujemcovia. Nové akcie bolo možné splatiť v troch splátkach, pričom fyzicky ich malo vedenie sporiteľne vydať do 15. novembra 1912 s tým, že nárok na dividendu mali až od obchodného roku začínajúceho 1. januára 1913.⁵⁴

Návrh na zvýšenie základného kapitálu sa objavil v pomerne vhodnom období. V celom regióne severovýchodného Uhorska totiž prebiehala živá diskusia o podpore podnikania, ale i modernizácie v rôznych odvetviach. Tá mala získať väčšiu pozornosť nielen na území hlavného mesta, ale predovšetkým priamo v jednotlivých regiónoch. Rozvíjala sa tiež polemika o možnostiach financovania nákupu i výstavby nehnuteľností určených na bývanie, resp. o podiele vidieckych a budapeštianskych bánk na týchto investíciách.⁵⁵ Čo sa týka samotného Prešo-

ktorých prostriedky by Šarišská župná sporiteľňa mohla spravovať nebolo v Prešova a celej Šarišskej stolici veľa, navyše s nimi už spolupracovali staršie prešovské finančné ústavy. Vedenie tak mohlo realizovať iba postupné budovanie siete svojich klientov, podporovať pravidelné týždenné sporenie a opatrnou obchodnou politikou postupne upevňovať svoje pozície.

⁵³ A Sárosvármegyeyi takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 36, 1911, č. 4, s. 4.

⁵⁴ Részvényjegyzési felhívás. In *Eperjesi Lapok*. 37, 1912, č. 11, s. 7.

⁵⁵ Výstavba domov a bytov súvisela jednak s potrebou riešiť všeobecný populačný nárast, ktorý zaznamenali jednotlivé uhorské mestá. Považovali ju však tiež za dôležitú podmienku pre rozvoj

va, resp. jeho najbližšieho okolia, čo bol aj z pohľadu Šarišskej župnej sporiteľne najdôležitejší obchodný priestor, v januári 1912 hypotéky poskytovalo celkovo päť v meste pôsobiacich finančných ústavov. Najviac, až 1 862 138 K poskytla záujemcom Prešovská sporiteľňa a 914 490 K ako druhá v poradí Prešovská banková jednota. Výrazne menšie objemy týchto dlhodobých pôžičiek poskytli Šarišská župná sporiteľňa (176 023 K), prešovská pobočka Tatrabanky (60 860 K) a Prešovské úverné a pomocné družstvo (73 210 K). Spolu tak prešovské finančné ústavy požičali na nehnuteľnosti 3 086 721 K. Z finančných ústavov v Budapešti a vo Viedni si v rovnakom období Prešovčania vzali úvery za 825 017 K. Z iných vidieckych ústavov, napríklad v Košiciach, Trnave, Gelnici a pod., si na nehnuteľnosti požičali ďalších 951 667 K. Samotné mesto Prešov bolo veľmi významným dlžníkom, keď si na svoj nehnuteľný majetok požičalo k 1. januáru 1912 celkovo 2 704 391 K. Išlo o veľký objem finančných prostriedkov, ktoré mestu nemohli požičať miestne ústavy. Preto v Peštianskej uhorskej obchodnej banke (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank) čerpalo 882 970 K. Podstatne väčší dlh mal Prešov u Uhorskej hypotéčnej úvernej banky (Magyar Jelzálog Hitelbank), celkovo 1 821 421 K. Práve na tejto poslednej veľkej konsolidačnej pôžičke spolupracovala s budapeštianskou veľkobankou i Šarišská župná sporiteľňa.⁵⁶

Napriek tomu, že išlo o pomerne vysoké objemy finančných prostriedkov, existoval v Prešove i jeho okolí stále značný priestor na ďalšiu výstavbu a celkovo rozvoj hypotekárneho podnikania. V meste samotnom bol totiž dlhodobo akútny nedostatok vhodných, väčších i menších bytov. Na bývanie sa preto za pomerne vysoké ceny prenajímali aj nezdravé a vlhké pivničné priestory. Chýbali však nielen byty. Značný nedostatok evidovali tiež v oblasti ponuky vhodných kancelárskych a obchodných priestorov, čo pre dôležité správne centrum ako bol Prešov predstavovalo výraznú komplikáciu. O tom, že podnikanie v tejto oblasti malo značnú perspektívu svedčí aj projekt, ktorý po dlhých sporoch realizovala Prešovská sporiteľňa. V priebehu roku 1912 postavila novú budovu na Jarkovej ulici. Už dlho pred jej úplným dokončením boli všetky nové priestory prenajaté, pričom záujem výraz-

podnikania a rozvoja priemyslu, keďže nedostatok lacných ubytovacích kapacít obmedzoval možnosť získavania pracovnej sily.

⁵⁶ FLÓRIÁN, Károly. A jelzálogos teher Eperjesen. In *Eperjesi Lapok*. 37, 1912, č. 8, s. 1. prípade Uhorskej hypotéčnej úvernej banky v Budapešti išlo o čerpanie lacnejšej stabilizačnej pôžičky, keď sa z tohto väčšieho a úrokovovo výhodnejšieho úveru splatili viaceré staršie a menšie pôžičky s vyšším úrokom, niektoré aj od miestnych finančných ústavov. Zostávajúce prostriedky boli využité na dostavbu miestnej infraštruktúry (vodovod, kanalizácia, oprava ciest), resp. na výstavbu vojenských kasární, ktoré mali byť následne prenajaté rakúsko – uhorskej armáde. Napriek tomu, že splátky týchto úverov pohlcovali značnú časť príjmov mesta (v niektorých rokoch aj viac ako štvrtinu), predpokladalo sa, že najmä výnos z prenájmu budov armáde umožní nielen splácať úroky z tohto úveru, ale i časť istiny.

ne prevyšoval ponuku.⁵⁷ Ako ďalší príklad výhodného podnikania v tejto oblasti je uvádzaná aj nová budova pošty. Vznikla v roku 1909 z prostriedkov mesta, pričom všetky obchodné či kancelárske priestory, ktoré v rámci nej vytvorili, sa okamžite a z pohľadu mesta veľmi výhodne prenajali štátnym úradom i súkromným záujemcom.⁵⁸ Napriek týmto úspechom sa však objem poskytnutých hypotekárnych úverov výraznejšie nezvýšil a tým aj výstavba v Prešove v období tesne pred prvou svetovou vojnou do veľkej miery stagnovala. Do istej miery k tomu prispel i nástup ďalšej hospodárskej krízy v rokoch 1912-1913, ktorá sa okrem iného prejavila aj všeobecným poklesom vkladov v prešovských finančných ústavoch. To, že tento dopad bol naozaj zreteľný, dokumentuje tabuľka č. 1. Vedeniu ústavu sa výpadok krátkodobých, no najmä dlhší čas viazaných vkladov až do začiatku prvej svetovej vojny nepodarilo vyrovať.⁵⁹

Tabuľka č. 1. Vybrané ukazovatele hospodárenia Šarišskej župnej sporiteľne úč. spol. v rokoch 1909-1913 (v korunách).

Vybrané ukazovatele	1909	1910	1911	1912	1913
Základný kapitál	400 000,-	400 000,-	400 000,-	777 716,55	800 000,-
Rezervný fond riadny	6500,-	11 000,-	15 552,-	52 090,-	70 085,40
Rezervný fond mim.	211,85	912,75	1557,11	3000,-	4375,60
Vklady	652 938,25	1149131,13	1 452 280,23	1 261 276,65	1 300 461,57
Reeskont zmeniek	-	349678,06	967 350,05	267 321,75	137 317,07
Veritelia	-	-	224 730,98	144 540,50	118 850,83
Zmenky	800 435,69	1246446,47	1 987 520,69	1 369 788,34	1 294 148,70
Hypotekárne úvery	112 837,-	195488,50	236 910,50	216 497,-	300 217,-
Cenné papiere	-	57258,95	118 827,85	168 244,-	259 708,20
Dlžníci	-	397174,09	641 717,45	712 900,68	642 421,44
Pokladňa	-	-	96 567,87	87 175,56	78 440,91
Zisk	4642,53	34 934,41	44 297,04	41 535,60	68 180,42
Dividenda (%)	1	5	5	5	6

(Zdroj: Výročné bilancie publikované v periodiku *Eperjesi Lapok* v rokoch 1910-1914).

⁵⁷ Budova č. 26 na Jarkovej ulici patrí v súčasnosti Mestskému úradu, keď okrem kancelárskych priestorov slúži aj ako klientske centrum.

⁵⁸ Budova tzv. „novej pošty“ bola postavená v roku 1909 na základe návrhu budapeštianskeho architekta G. Kopeczka. Stavbu realizoval prešovský mestský staviteľ Sándor Bretz. Budova slúžila ako pošta, ale nachádzali sa v nej aj dva obchody, byty a kancelárske priestory. Nájomné, ktoré za ich využívanie mesto Prešov inkasovalo postačovalo nielen na splácanie úrokov z úveru, ktorý si muselo vo výške 100 000 K vziať na výstavu budovy, ale aj na splátky časti istiny. I preto okrem celkovej modernizácie či estetizácie centra mesta, bola ekonomická stránka tohto projektu často prezentovaná ako príklad úspešného postupu vedenia mesta pri zveľaďovaní jeho majetku. Budova dnes už neexistuje, bola vážne poškodená počas bombardovania Prešova v závere druhej svetovej vojny. Nebola už obnovená, na jej mieste stojí v súčasnosti hotel Dukla.

⁵⁹ Pokles zaznamenali aj ostatné prešovské finančné ústavy, vzhľadom na stabilnejšiu a širšiu klientelu však nebol až tak výrazný ako v tomto prípade. V snahe znížiť odliv vkladov všetky zvýšili úroveň úrokov z vkladov. To však opäť znížilo zárobokové možnosti najmä Šarišskej župnej sporiteľne ako najslabšej z veľkých prešovských bánk.

V snahe získať nových klientov sa vedenie Šarišskej župnej sporiteľne venovalo nielen zabezpečeniu bankových obchodov, poskytovaniu úverov a zberu vkladov, ale aj vzdelávaniu záujemcov v rôznych ekonomických oblastiach. Prikladom v tomto smere môže byť prednáška riaditeľa ústavu Antala Mussoniho o investovaní do cenných papierov, ktorú predniesol v Prešove prihláseným záujemcom v prvých mesiacoch roku 1912.⁶⁰

Keďže nové vklady sa v potrebných objemoch nedarilo získať a celková hospodárska situácia sa pomaly zhoršovala, zostávala iba jedna možnosť, ako udržať, resp. zvyšovať zisk. Snaha maximálne znižovať prevádzkové náklady a celkovo náklady spojené so získavaním potrebných finančných zdrojov, obchodné náklady, nájomné, dane, platy úradníkov, úroky z vkladov a náklady na reeskontné úvery, sa zreteľne prejavovala v jednotlivých, no najmä z hospodárskeho hľadiska komplikovaných rokoch. Napriek tomu spolu s rozširujúcou sa obchodnou činnosťou postupne stúpali. Kým k 30. júnu 1911 dosiahli 58 283,03 K a o rok neskôr 76 489,98 K, v roku 1913 klesli na 63 151,92 K a v polovici roku 1914 dosiahli 67 253,78 K.⁶¹

Na vlnu spájania, koncentrácií a fúzií prebiehajúcu v Uhorsku v období pred prvou svetovou vojnou, reagovali aj finančné kruhy v Prešove. Začiatkom roku 1914 sa začalo pomerne reálne črtať možné spojenie dvoch najväčších finančných ústavov na území Šarišskej stolice, Prešovskej bankovej jednoty a Prešovskej sporiteľne.⁶² O tom, že spájanie sa tunajších vyzeralo v tomto období naozaj reálne, svedčí aj úspešne realizované splnutie ďalších šarišských ústavov Bardejovskej úvernej banky (Bártfai Hitelbank) so staršou a väčšou Bardejovskou sporiteľňou (Bártfai Takarékpénztár).⁶³ Bardejovská sporiteľňa pritom období začala úzko spolupracovať s Prešovskou sporiteľňou. Aj Prešovská banková jednota, ktorá kontrolovala menšie finančné ústavy v Lipanoch, Giraltovciach a Vyšnom Svidníku⁶⁴, postupne

⁶⁰ A tudományos és vita estékek. In *Eperjesi Lapok*. 37, 1912, č. 10. s. 4. Podobné podujatia, predstavujúce produkty a služby, ktoré poskytovala aj Šarišská župná sporiteľňa, boli taktiež súčasťou jej obchodnej stratégie. Zaujímavé však boli aj pre klientov, ktorí v tomto období, aj vzhľadom na stále nedostatočné sociálne zabezpečenie, aktívne vyhľadávali možnosti zhodnotenia svojich finančných prostriedkov najmä prostredníctvom nákupov rôznych cenných papierov.

⁶¹ Sárosvármegyei Takarékpénztár R.-t. Eperjes. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 28, s. 9.

⁶² Az Eperjesi Takarékpénztár és az Eperjesi Bankegylet egyesülése. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 1, s. 2-3.

⁶³ Bardejovská sporiteľňa vznikla v období začínajúcej konjunktúry roku 1869 a pred spojením mala základný kapitál vo výške 240 000 K, Bardejovskú úvernú banku založili v roku 1894 s kapitálom 120 000 K. V roku 1914 tak vznikla Bardejovská 1. úverná banka, ktorú v roku 1924 prevzala Tatra banka.

⁶⁴ DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská banková jednota (1868-1924). In *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003*. Zostavil Martin Pekár. Prešov : Universum, 2003. s. 97.

pohlcovala napríklad pomerne veľkú Michalovskú obchodnú a úvernú banku (Nagyimihályi Kereskedelmi és Hitelbank).⁶⁵

Spojením oboch prešovských ústavov by tak vznikla veľká, kapitálovo silná banka s viacerými obchodnými miestami, dominujúca v severovýchodnej časti Uhorska. Mimoriadne silný vplyv by mala na hospodársky život nielen v rámci Šarišskej stolice, ale i okolitých regiónoch.⁶⁶ Mala by dostať vlastných prostriedkov nielen na financovanie potrieb miest a obcí, rozšírenie hypotekárnych obchodov, ale tiež na výraznejšiu podporu priemyselných podnikov. Pre spojenie hovorila aj skutočnosť, že oba veľké prešovské finančné ústavy boli približne rovnako veľké a silné. V závere roku 1912 síce Prešovská sporiteľňa vykazovala o niečo nižší základný kapitál (600 000 K) a rezervy (538 000 K) ako Prešovská banková jednota (750 000 K, resp. 632 000 K). Disponovala však výrazne vyšším objemom vkladov. Tie dosahovali aj napriek istému poklesu počas zhoršenej hospodárskej situácie v rokoch 1912-1913 stále až 9 255 000 K oproti 5 214 000 K, ktoré si vkladatelia uložili u Prešovskej bankovej jednoty.⁶⁷

Koncentráciu bánk a zväčšovanie ich kapitálovej sily podporovali v záujme zvýšenia celkovej stability bankového sektora aj vládou plánované zmeny zákonov. Silný bankový sektor bol totiž zárukou väčšej stability hospodárskeho života v krajine, ale aj pre trh s vládnymi dlhopismi. To bolo pre uhorskú vládu zápasiacu prakticky neustále s deficitmi pri svojom hospodárení kľúčovým záujmom. Podľa plánov vlády by v budúcnosti mohli prijímať úsporné vklady iba finančné ústavy, ktoré by časť svojho základného kapitálu deponovali do štátnych cenných papierov. Bez obmedzenia by vklady mohli prijímať iba banky so základným kapitálom vyšším ako 25 miliónov korún.⁶⁸

Vedenie Šarišskej župnej sporiteľne nepochybne s obavami sledovalo prebiehajúce diskusie okolo spojenia dvoch podstatne väčších prešovských bánk. Pokiaľ by sa tento zámer skutočne realizoval, v priamej konkurencii s novou veľkou bankou, resp. jej afilovanými finančnými ústavami by do budúcnosti nemala veľa nádeje

⁶⁵ Michalovská obchodná a úverná banka vznikla v roku 1894 a dosahovala pomerne dobré výsledky až do začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia. V roku 1926 vstúpila do likvidácie.

⁶⁶ Jedným z možných scenárov jej ďalšieho fungovania bolo, že takých veľký ústav by sa mohol venovať v prvom rade „veľkým“ obchodom. Na zber vkladov či poskytovanie zmenkových a drobných úverov by si jeho vedenie vytvorilo novú menšiu banku priamo v Prešove, ktorú by následne kontrolovali cez vlastníctvo väčšiny balíka akcií.

⁶⁷ Az Eperjesi Takarékpénztár és az Eperjesi Bankegylet egyesülése. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 3, s. 1.

⁶⁸ FLÓRIÁN, Károly. Bank koncentráció. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 5, s. 1-2. Okrem iného sa napríklad tento právnik, odborník na daňové otázky a člen správnych rád viacerých prešovských finančných a priemyselných podnikov usiloval aj na príklade anglických bánk dokázať potrebnosť koncentrácií, najmä s ohľadom na celkový rozvoj hospodárskeho života v krajine. Pripomenul tiež krízové roky 1873 a 1900, keď aj v Uhorsku kapitálovo slabé banky v mnohých prípadoch podľahli nečakaným problémom a opäť sa názorne ukázala potreba koncentrácie a posilňovania finančných ústavov.

na úspech, či dokonca na ďalší rast. I pripravované plány na možné obmedzenia v oblasti prijímania vkladov, ktoré sa zatiaľ vo forme diskusií vo vláde či parlamente objavovali, boli proti záujmom tohto ústavu. Ten navyše nielen vo forme poklesu vkladov, ale i celkovej stagnácie obchodnej činnosti, stále zreteľne pociťoval dôsledky hospodárskej krízy, ktorá uhorskú ekonomiku postihla v tokoch 1912-1913. Napriek snahe vedenia Šarišskej župnej sporiteľne, aby ústav rástol čo najrýchlejšie, to sa v konečnom dôsledku prejavilo aj rýchlym zvýšením základného kapitálu zo 400 na 800 tisíc korún, jej pozícia bola v rámci Šarišskej stolice i samotného Prešova v období tesne pred prvou svetovou vojnou stále pomerne slabá.

Aj z týchto dôvodov sa aj v poradí V. valné zhromaždenie akcionárov, ktoré sa zišlo 17. februára 1914, pod vedením člena správnej rady Miklósa Roskoványiho, usilovalo nájsť čo najlepšie riešenia do budúcnosti.⁶⁹ Zúčastnilo sa ho 55 akcionárov vlastníacich, alebo zastupujúcich celkovo 1077 akcií. Napriek pomerne živej diskusii však nakoniec neprijali nič konkrétne a predbežne sa rozhodli zotrvať pri stratégii, ktorá sa dovtedy v podstate dobre osvedčila. A tak okrem schválenia aktivít správnej rady i dozorného výboru, resp. prerokovania ďalšej obchodnej politiky ústavu, sa značná pozornosť venovala predovšetkým rozdeleniu dosiahnutého zisku. Tu sa našťastie pri porovnaní s predošlými rokmi nakoniec prejavila i keď len mierne zvýšená opatrnosť. Z dosiahnutého zisku 68 180,42 K vyhradili 4148 K na pokrytie strát, ktoré sa objavili v dôsledku hospodárskej krízy. To sa v histórii ústavu stalo po prvýkrát, pričom hlavným dôsledkom sa stalo nesplácanie niektorých úverov poskytnutých prostredníctvom bežných účtov. Do rezervných fondov previedli z dosiahnutého zisku 15 582,42K. I v tom období však najväčšia časť z neho, až 48 000 K smerovala do výplaty 6% dividend pre akcionárov. Na podporu miestnych a kultúrnych aktivít určili 450 K. Napriek zložitým podmienkam v roku 1913 sa tak podarilo vedeniu sporiteľne udržať úroveň zisku i dividend a spokojní účastníci valného zhromaždenia na podnet akcionára Lea Bárkányu odhlasovali oficiálne poďakovanie správnej rade. Bez ťažkostí na tri roky zvolili opäť tých členov správnej rady, ktorým uplynul mandát.⁷⁰

Dosiahnutie dobrých výsledkov však jednotlivým finančným ústavom nekomplikovala iba hospodárska kríza, ktorá mala za následok stratu obchodníkov a výrobcov, resp. vyberanie úsporných vkladov obyvateľstva. Ďalšie problémy znamenalo najmä pre menšie ústavy pôsobiace v Prešove, založenie nového úverného družstva v roku 1913. Prešovské priemyselné a hospodárske úverné družstvo (Eperjesi Ipar és Gazdasági Hitelszövetkezet), postupovalo podobne ako jeho predchodcovia a na prilákanie nových členov a vkladateľov im ponúklo výhodnej-

⁶⁹ Meghívó. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 9, s. 2.

⁷⁰ A Sárosvármegyei Takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 8, s. 5.

šie, až 5% úročenie vkladov.⁷¹ Vedeniu nového družstva sa rýchlo podarilo získať značnú podporu medzi roľníkmi, malými podnikateľmi a obchodníkmi. Vďaka tomu na konci roku 1913 už zaznamenalo zisk vo výške takmer 10 000 K. Oporou sa stalo najmä 443 členov, ktorí si zakúpili 1258 obchodných podielov nového družstva. Aj keď do konca roka zase z neho vystúpilo 35 členov s 87 podielmi, nová finančná inštitúcia odčerpala pomerne značnú časť úspor a ešte zvýšila konkurenciu v zápase o klientov v Prešove i jeho okolí.⁷²

I napriek zvyku uverejňovať správu o hospodárení Šarišskej župnej sporiteľne vždy na začiatku nasledujúceho roku, v roku 1914 vedenie pravdepodobne pod vplyvom konkurencie pristúpilo iba raz k experimentu a podobne ako iné prešovské finančné ústavy uverejnilo výsledky hospodárenia aj k polovici roku 1914. Vďaka tomu je možno nazrieť do situácie tohto finančného ústavu tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Ani mierne zníženie úrokovej sadzby centrálnou bankou v prvej štvrtine roku 1914 neprispelo k očakávanému zlepšeniu hospodárskych pomerov a na peňažnom trhu v Uhorsku. Ako v správe o hospodárení vyhlásili predstavitelia sporiteľne „... nemožno konštatovať návrat starých dobrých časov. Zázračným mávnutím prútika nemožno odstrániť dôsledky hospodárskej krízy. Jej hlavným dôvodom je medzinárodná politická situácia, ktorá uzatvorila veľké a lacné zahraničné zdroje peňazí.“⁷³ Nedostatok peňazí na rakúsko – uhorskom peňažnom trhu, rovnako ako chýbajúca vôľa podnikateľov a firiem rozširovať svoje aktivity, boli v tom čase podľa ich názoru dobre viditeľné v každom odvetví hospodárstva. V priemysle i obchode bola stále zretelná a iba pomaly ustupujúca stagnácia. Napriek pomerne komplikovanej situácii však pomaly dochádzalo k zlepšeniu, vďaka čomu v samotnom Prešove, ale ani jeho okolí sa neprejavil v prvej polovici roku 1914 väčší počet úpadkov, alebo platobných neschopností.⁷⁴

⁷¹ Az Eperjesi Ipar és Gazdasági Hitelszövetkezet. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 17, s. 4. Svoj vznik i jednotlivé úspešné obchodné aktivity, najmä výhodnejšie úročenie vkladov, vedenie nového družstva široko propagovalo v miestnej tlači.

⁷² Meghívó. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 18, s. 8.

⁷³ Sárosvármegyei Takarékpénztár . R.-t. Eperjes. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 28, s. 9. Nielen v priestore Šariša bol pocitovaný všeobecný nedostatok prostriedkov. Ako konštatoval aj časopis Slovenský peňažník už v roku 1912, „... likvidný francúzsky kapitál z trhov vo Viedni a Berlíne za krátkych pár mesiacov utiahol sa nápadne, keďže stiahol späť blízko 3 miliárd frankov.“ In *Slovenský peňažník*. 1912, č. 4, s. 83.

⁷⁴ Sárosvármegyei Takarékpénztár . R.-t. Eperjes. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 28, s. 9.

Šarišská župná sporiteľňa v rokoch prvej svetovej vojny

Vyhlásenie prvej svetovej vojny a prvé nástupy povolaných členov 67. pešieho pluku, ktorý mal svoje sídlo v Prešove, sa najmä zo strany vedenia mesta i tunajších úradov nieslo v duchu vlasteneckého nadšenia. Ako zaznamenalo dobové svedectvo: „Mobilizácia previedla sa hladko. Čoskoro začaly sa hrnúť rezervy ku svojim formáciám so všetkých strán. Prešov nevidel ešte toľko uniforiem pospolu.“⁷⁵ I keď bolo otvorene prezentované vlastenectvo a nadšenie, objavili sa súčasne zo strany obyvateľstva aj snahy o predzásobenie. Z obehu rýchlo zmizli mince z drahých kovov a neskôr aj niklové. Chýbajúce mince sa nahrádzali bankovkami v hodnote jednej a dvoch korún. Rovnako finančné ústavy museli čeliť mimoriadne zvýšenému záujmu o výber prostriedkov a pomerne významným poruchám na úverovom trhu. Úverové obchody sa totiž dostali do situácie, že vzhľadom na vyhlásený vojnový stav mnohí dlžníci neboli schopní plniť svoje záväzky. Preto vláda s účinnosťou od 1. augusta 1914 vyhlásila na všetky peňažné záväzky moratórium, ktoré bolo postupne predlžované až do 31. augusta 1915.⁷⁶ Banky vrátane Šarišskej župnej sporiteľne na jednej strane zaregistrovali odliv kovových peňazí, najmä strieborných mincí. Súčasne vzhľadom na obmedzenie úverových a refinančných obchodov nemali dostatok prostriedkov na bežnú činnosť. Ich vedenie bolo preto nútené lombardovať svoje cenné papiere, najmä štátne dlhopisy vo filiálkach Rakúsko – uhorskej banky, aby mali z čoho vyplácať svojich klientov. Vo väčšine prípadov sa preto vedenie sústreďovalo na inkasovanie pohľadávok, ktoré mali voči klientom. Očakávalo sa, že vojnový konflikt bude rýchlo ukončený. Starosta mesta József Faragó, keď vyprevádzali z mesta prvé jednotky na front „držal k vojsku oduševňujúcu reč, so sebavedomým gestom vyhlásil rýchle víťazstvo : „A magyarnak győzni kell!“⁷⁷ Ako sa však rýchlo ukázalo, dlžku konfliktu bolo ťažké odhadnúť a vedenie jednotlivých finančných ústavov muselo začať podnikáť konkrétne kroky, ktoré by im pomohli prežiť vojnové obdobie bez výraznejších ekonomických strát.

Samotné vedenie Šarišskej župnej sporiteľne pritom ani v období moratória a celkového prvotného útlmu hospodárstva po odchode množstva mužov na front, celkom nerezignovalo na snahy o zvýšenie ďalšie obchodnej činnosti či získavanie nových úspor. V tomto smere si napríklad zaslúži zmienku snaha získať nové vklady aj počas moratória. Vkladateľom ponúkli okrem bežných vkladov a vkladných knižiek

⁷⁵ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701-1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2012. s. 42.

⁷⁶ CVETKOVÁ, Tatiana – CHUDJÁK, František – KAČKOVIČOVÁ, Mária – KYJAC, Pavol – LEKOVÁ, Andrea – TKÁČ, Marián. *Dejiny centrálného bankovníctva na Slovensku. The history of Central Banking in Slovakia*. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2013. s. 54.

⁷⁷ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701-1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2012. s. 43.

viazaných moratóriom aj nový typ „slobodných vkladov“, vkladných knižiek i účtov. Tie jednotlivým klientom vystavovali za podmienok, aké boli bežné ešte pred oficiálnym vyhlásením moratória. Navyše prípadné nakladanie s nimi sa uskutočňovalo v osobitnom režime, mimo aktuálnych obmedzení.⁷⁸

Aj druhý rok vojny priniesol v pôsobení Šarišskej župnej sporiteľne niektoré zmeny. Tou najvýraznejšou bolo, že na jej hospodárenie, podobne ako to bolo v prípade aj iných finančných ústavov v tomto priestore, mal výrazne negatívny dopad vpád ruských vojsk do priestoru severovýchodného Slovenska na prelome rokov 1914 a 1915.⁷⁹ Až po odvrátení reálnej hrozby evakuácie Prešova a vytlačení nepriateľských jednotiek späť za hrebene Karpát, sa postupne mohla začať vracieť do normálu aj činnosť jednotlivých inštitúcií, vrátane finančných ústavov. Z tohto dôvodu aj valné zhromaždenia jednotlivých spoločností, ktoré každoročne bežne prebiehali v januári či februári, boli v roku 1915 zvolané oveľa neskôr. Väčšina z nich sa uskutočnila až v závere apríla 1915, niektoré však ešte aj neskôr. Aj akcionári Šarišskej župnej sporiteľne sa na VI. riadnom valnom zhromaždení zišli až 29. apríla 1915. Ako predseda ho viedol člen správnej rady a penzionovaný stredoškolský profesor Károly Ágoston, ktorý privítal 31 akcionárov vlastníacich alebo zastupujúcich celkovo 566 akcií. Na rozdiel od predošlých rokov bolo vzhľadom na mimoriadnu situáciu toto jednanie pomerne krátke. Tradičné správy o činnosti vedenia i dozorného výboru schválili bez výhrad, rovnako aj návrh na rozdelenie zisku za rok 1914 v celkovej výške 42 145,76 K. Ten však bol vzhľadom na situáciu nižší ako sa pôvodne očakávalo. Práve vzhľadom na neisté vojnové pomery a vysoké škody, ktoré vpád ruských vojsk spôsobil i na území Šarišskej stolice, rozhodli akcionári o vytvorení ďalšieho mimoriadneho rezervného fondu. Ten bol výhradne určený na krytie vojnových strát, a zo zisku za rok 1914 tam smerovalo 6962,54 K. Riadny rezervný fond posilnili podľa stanov povinnou minimálnou sumou 2814,65 K. Rozhodujúcu časť zisku, až 32 000 K určili na výplatu dividend, keď na jednu akciu pripadlo 16 K (4%). Na dobročinné ciele určili 368,57 K.⁸⁰

Dobročinnosť, v tomto období predovšetkým podpora vojnou priamo postihnutých skupín obyvateľstva či pridelenie pomoci prostredníctvom prešovskej poboč-

⁷⁸ Išlo o tzv. „Szabad betét“. Bližšie Sárossvármegyei Takarékpénztár Eperjes. In *Eperjesi Lapok*. 39, 1914, č. 35, s. 7.

⁷⁹ Bližšie o vpáde ruských vojsk do priestoru severovýchodného Slovenska napríklad SLEPCOV, Igor. Prvá svetová vojna na východnom Slovensku v rokoch 1914-1915. In *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Zostavili Miron Mikita – Michal Bača – Lenka Strambová. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra, 2007. s. 14-40., Zborov. *Dejiny obce a makovického panstva*. Editori Gabriel Lukáč a Ján Adam. Zborov : Obecný úrad Zborov, 2005. s. 118-129., prípadne DERFIŇÁK, Patrik. K histórii cirkevných objektov poškodených vojnovými operáciami v rokoch 1914 – 1915 na severe Šariša. In *Historia ecclesiastica*. 1-2/2011. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. s. 314-331.

⁸⁰ A Sárossvármegyei Takarékpénztár R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 40, 1915, č. 18, s. 4.

ky Červeného kríža, bola mimoriadne aktuálna a úradmi i verejnosťou sledovaná záležitosť. Aj vedenie Šarišskej župnej sporiteľne sa v tomto smere pravidelne angažovalo, keď napríklad koncom apríla 1915 poukázalo prešovskej pobočke Červeného kríža ako finančný dar 71,40 K.⁸¹ Správy o daroch venovaných na podporu vojnovým vdovám, sirotám, vojakom invalidom, ale tiež prejavy vlastenectva prostredníctvom zbierok, boli pravidelne publikované v miestnych periodikách i prostredníctvom rôznych príležitostných tlačí.

Vojnové udalosti priniesli postupnú, no stále výraznejšiu stagnáciu tradičných bankových obchodov i celkový pokles hospodárskych aktivít. Vedenie ústavu muselo, aj vzhľadom na značné problémy so splácaním zmienek a úverov, hľadať nové zárobkové možnosti. Kvôli nedostatku iných príležitostí, ale samozrejme aj z vlasteneckých dôvodov, sa Šarišská župná sporiteľňa stále výraznejšie angažovala pri umiestňovaní vojnových pôžičiek. Už v rámci druhej veľkej emisie uhorských vojnových dlhopisov počas júna 1915 ich umiestnila medzi svojimi akcionármi a klientmi za 405 000 K, pričom z vlastných zdrojov zakúpila tieto cenné papiere za 50 000 K. Ešte vo väčšej miere sa obyvateľstvo, rôzne verejné i súkromné inštitúcie či prešovské finančné ústavy zapojili do upisovania 6% III. uhorskej vojnovéj pôžičky. Šarišská župná sporiteľňa sa stala miestom, kde záujemcovia upísali cenné papiere za 1 358 150 K.⁸²

I keď oba staršie prešovské finančné ústavy dokázali umiestniť väčšie množstvo týchto cenných papierov, napríklad Prešovská banková jednota až za 5 166 400 K, v rámci vyhodnotenia celého procesu vypracovalo vedenie Šarišskej župnej sporiteľne zaujímavý materiál. Bola to vlastne jednoduchá štatistika, ktorá nám do istej miery umožňuje vytvoriť si obraz o sociálnej a profesnej skladbe klientov tohto finančného ústavu. Vzhľadom na vykázané zamestnanie tak do tejto emisie uhorských vojnových dlhopisov investovali:

1/súkromníci, lekári, učители, právnici a úradníci (celkovo 133 osôb)	488 400 K
2/cirkvi, základiny a rôzne spolky (20 inštitúcií)	183 850 K
3/obchodníci (48).....	60 750 K
4/vojenský dodávatelia (5)	143 500 K
5/krčmári, hostinskí a kaviarníci (58).....	114 600 K
6/drobní gazdovia (130).....	86 650 K
7/továrnici a remeselníci (5).....	35 000 K
8/školy, školské zariadenia a zbierky žiakov (86).....	14 200 K
9/statkári a nájomcovia pôdy (2).....	11 200 K
10/finančné ústavy (2).....	120 000 K
Spolu	1 358 150 K

⁸¹ Adományok. In *Eperjesi Lapok*. 40, 1915, č. 18, s. 4. Podpory v podobe finančných prostriedkov smerovali aj k rôznym inštitúciám, ako napríklad na podporu vývarovne prevádzkovej Ženským židovským spolkom, pre vdovy a siroty po gréckokatolíckych učiteľoch a pod.

⁸² A Sárosvármegyei Takarékpénztár Részvénytársaságnál. In *Eperjesi Lapok*. 40, 1915, č. 47, s. 5.

V tomto prípade sa Šarišská župná sporiteľňa stala upisovacím miestom aj pre ďalší menší finančný ústav, Sabinovskú úvernú banku úč. spol. (Kisszebeni Hite-lbank R. t.), ktorá na vlastné konto prevzala dlhopisy v hodnote 20 000 K. Zaujímavé je tiež to, že v samotnom Prešove sa z uvedenej sumy podarilo získať 766 700 K, teda 56,5%. To naznačuje pomerne silné postavenie tohto finančného ústavu aj v širšom okolí. Priamo v Prešove boli investície do vojnových dlhopisov rozdelené okrem finančných ústavov takto:

1/ súkromníci, lekári, učitelia, právnici a úradníci (celkovo 77 osôb).....	229 300 K
2/cirkvi, základiny a rôzne spolky (18 inštitúcií)	177 450 K
3/obchodníci (28).....	113 250 K
4/vojenský dodávatelia (2)	140 000 K
5/krčmári, hostinskí a kaviarníci (44).....	61 500 K
6/továrnici a remeselníci (4)	31 000 K
7/školy, školské zariadenia a zbierky žiakov (86).....	14 200 K
Spolu	766 700 K

Aj rok 1916 sa začal valným zhromaždením, ktoré hodnotilo výsledky predošlého roku. Na v poradí už siedmom riadnom valnom zhromaždení, ktoré viedol člen správnej rady Miklós Roskoványi bolo prítomných 24 akcionárov s celkovo 806 akciami. I v tomto prípade bolo zasadnutie pomerne krátke. V prvom rade boli odsúhlasené potrebné dokumenty a rozdelenie dosiahnutého zisku vo výške 57 772,64 K. Na dotáciu viacerých rezervných fondov smerovalo 13 846,18 K. Pre akcionárov vyhradili 40 000 K, a tak na jednu akciu pripadlo 20 K (5%). Pre úradníkov zamestnaných v Šarišskej župnej sporiteľni schválili ako drahotný príplatok počas vojny 3000 K, na dobročinné a kultúrne ciele vyhradili 826,46 K.⁸³

Na prelome jarných a letných mesiacov bola vyhlásená v poradí už štvrtá uhorská vojenská pôžička. V rámci nej prešovské finančné ústavy získali 7 395 800 K, sčasti na vlastný účet a sčasti pre svojich klientov. Šarišská župná sporiteľňa sa v rámci tejto pôžičky mimoriadne angažovala a vykázala značný úspech. V rámci IV. vojnovej pôžičky zaznamenali prešovské ústavy i vzhľadom na chudobné, prevažne poľnohospodárske prostredie Šarišskej stolice pomerne vysoké sumy:

Šarišská župná sporiteľňa.....	3 195 600 K
Prešovská banková jednota.....	2 164 100 K
Prešovská sporiteľňa	1 801 100 K
Obchodná sporiteľňa	235 000 K ⁸⁴

⁸³ K výmene došlo aj v rámci správnej rady, keď svoje pôsobenie ukončili Gyula Moskovits a dr. Turkinnyák, pričom namiesto nich zvolili Móra Glasnera. Zvolený bol aj nový dozorný výbor, kde akcionári potvrdili pôvodných členov Izsó Ferderbera, dr. Lipóta Fuchsa, Istvána Rácza a Árpáda Schwarza. Bližšie A Sárosvármegyeyi Takarékpénztár Részvénytársaság. In *Eperjesi Lapok*. 41, 1916, č. 12, s. 4.

⁸⁴ „7 395 800“. In *Eperjesi Lapok*. 41, 1916, č. 22, s. 1.

Šarišská župná sporiteľňa v tomto prípade po prvý krát v objeme upísaných dlhopisov predbehla ostatné prešovské finančné ústavy. Z uvedenej sumy na vlastné konto upísala 300 000 K. Objemy prostriedkov, ktoré v Prešove získali tri najväčšie finančné ústavy do polovice roku 1916 boli naozaj na miestne pomery značné, keď zhromaždili celkovo 18 302 700 K. Z toho v rámci prvých štyroch emisií najviac upísali v Prešovskej bankovej jednote (7 330 500 K). Iba mierne zaostávali objemy získané v Šarišskej sporiteľni (5 537 000 K) a Šarišskej župnej sporiteľni (5 200 000 K). Ako hodnotili aj autori v miestnej tlači, bolo to podstatne viac ako v okolitých, oveľa bohatších stoliciach.⁸⁵

Stále výraznejšia angažovanosť Šarišskej župnej sporiteľne pri upisovaní vojnových pôžičiek však mala nielen vlastenecký, ale aj praktický rozmer. Ten vyplýval z pomerne vysokého úročenia týchto cenných papierov a súčasne nedostatku iných investičných príležitostí. Navyše ďalej narastala konkurencia v miestnom bankovom sektore. V roku 1916 sa totiž objavujú správy aj o ďalšom finančnom ústave v Prešove, konkrétne Obchodnej sporiteľni, ú. s. (Kereskedelmi Takarékpénztár). Ten postupne vznikal premenou z úverného družstva už v predošlom roku, podobným spôsobom ako Šarišská župná sporiteľňa, úč. spol.⁸⁶ Proces jej vzniku nebol pritom aj vzhľadom na vojnové pomery bezproblémový. Zakladatelia niekoľko krát zvolali valné zhromaždenie, kým sa novú sporiteľňu podarilo založiť a spojiť s už existujúcim družstvom. Napriek tomu, že tento nový ústav bol výrazne menší ako Šarišská župná sporiteľňa, keďže jeho základný kapitál predstavoval 200 000 korún, ďalej zvyšoval konkurenciu najmä v samotnom Prešove. Jeho vedenie sa hneď zapojilo aj do poskytovania úverov či upisovania vojnových pôžičiek⁸⁷

Obrovské výdavky, ktoré si vyžadoval stále dlhšie trvajúci vojnový stav dochádzalo k inflačnej emisii papierových peňazí a celkovému znehodnoteniu meny. Mince z drahých kovov, ale postupne aj ostatné kovové obeživo zmizlo z obehu a bankovky dostali nútený obeh. Inflácia sa však zvyšovala aj premenou vojenských pôžičiek na hotovosť. Jednotlivé vojnové dlhopisy totiž bolo možné až do výšky 75% ich nominálnej hodnoty lombardovať u centrálnej banky, resp. jej pobočiek.

⁸⁵ Osobitne za to ďakovali riaditeľom prešovských finančných ústavov, Zoltánovi Földesovi, Bélovi Vogelovi a Antalovi Mussonimu. Bližšie „7 395 800“. In *Eperjesi Lapok*. 41, 1916, č. 22, s. 1.

⁸⁶ Vzhľadom na komplikovanú situáciu počas rokov prvej svetovej vojny sa však nedokázal výraznejšie presadiť. Po vzniku Československa prežívala táto Obchodná sporiteľňa úč. spol. a neskôr Obchodná banka, úč. spol. do polovice tridsiatych rokov 20. storočia.

⁸⁷ Nová sporiteľňa sa nielen že orientovala na prakticky rovnakú klientelu, ako Šarišská župná sporiteľňa, ale i medzi členmi správy nachádzame kňazov, drobných podnikateľov, statkárov, učiteľov a úradníkov. I konfesiónálne išlo o ústav, kde okrem gréckokatolíkov a rímskych katolíkov mali zastúpenie evanjelici aug. vyznania či prešovskí židia. Predsedom správnej rady sa stal dr. Bertalan Müller, za členov správnej rady zvolili Miklósa Kádása, Kálmána Barthu, dr. Zsigmonda Dobayho, Samu Groszmannu, Emila Lefkovicsa, Árpáda Pálescha a Fülöpa Ungára. Riaditeľom ústavu sa stal dr. Henrik Werther. Bližšie *Az Eperjesi Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezeti*. In *Eperjesi Lapok*. 40, 1915, č. 20, s. 4., Meghívó. In *Eperjesi Lapok*. 40, 1915, č. 46, s. 4.

Takto získané prostriedky však nebolo možné reálne umiestniť, preto aj vedenie Šarišskej župnej sporiteľne ich z veľkej časti ukladalo do nákupu ďalších uhorských vojnových dlhopisov.⁸⁸

V každoročných správach, ktoré o svojej činnosti vedenie Šarišskej župnej sporiteľne zasielalo Kráľovskej súdnej tabuli v Prešove, ako obchodnému súdu informovala nielen o výsledkoch obchodnej činnosti, ale aj o ďalších skutočnostiach. Pravidelne zasielalo napríklad zápisnice z každého riadneho valného zhromaždenia. Ďalšie z nich sa tak uskutočnilo 22. februára 1917. Správna rada v prvom rade tradične predložila akcionárom výsledky činnosti v obchodnom roku 1916. I toto valné zhromaždenie sa nieslo v obvyklom duchu, keď okrem správy prednesenej vedením ústavu a stanoviska dozorného výboru, došlo k voľbe členov správnej rady, ktorým sa už skončil ich mandát. V uvedenom termíne boli pôvodní členovia správnej rady, Engländer Adolf, Gerö Mihály a barón Ghillány László opätovne zvolení na ďalšie tri roky. Súčasťou jednania sa však stalo i hodnotenie situácie v hospodárstve i na finančnom trhu. Vzhľadom na stúpajúce množstvo peňazí v obehu a narastajúcu infláciu, sa objavila nielen potreba, ale i možnosť výraznejšie posilniť ústav. Z hľadiska možností rozšírenia jeho činnosti a celkovo zlepšenia stability ústavu, valné zhromaždenie na návrh správnej rady rozhodlo o vydaní ďalších 500 kusov akcií v nominálnej hodnote po 400 korún, čím sa mal základný kapitál zvýšiť na 1 000 000 korún. O konkrétnom období, keď sa mali vydať nové akcie, mala rozhodnúť správna rada tak, aby nové akcie bolo možné bez ťažkostí umiestniť.⁸⁹ Valné zhromaždenie rozhodlo aj o niektorých zmenách v stanovách, keď okrem výšky základného kapitálu boli stanovené tiež odmeny pre členov správnej a dozornej rady. Kým v predošlom období dostával ročne člen správnej rady za svoju prácu 1000 K, podľa zmenených stanov sa členovia správnej rady mali opäť podeliť o 8 % z čistého zisku spoločnosti, tak ako to bolo hneď po jej vzniku. Tento nový model odmeňovania však vzhľadom na nasledujúce udalosti už v konečnom dôsledku výraznejšie neovplyvnil hospodárenie ústavu.⁹⁰

V období nadbytku peňazí a nedostatku iných vhodných investičných príležitostí sa ešte v tom istom roku, 8. novembra 1917 uskutočnilo aj mimoriadne valné zhromaždenie, ktoré rozhodlo o ďalšom zvýšení základného kapitálu sporiteľne z 1 000 000 korún na 1 500 000 korún, vydaním ďalších 1250 kusov akcií na meno, opäť v nominálnej hodnote po 400 korún. Správna rada následne mala navrhnúť

⁸⁸ Pozri tabuľku č. 2., položka cenné papiere.

⁸⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Oznamenie o zvýšení základného kapitálu Šarišskej župnej sporiteľne z 800 000 na 1 000 000 korún, zaslané Kráľovskej súdnej tabuli, ako obchodnému súdu v Prešove, nedat.

⁹⁰ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Výpis zo zápisnice z riadneho valného uskutočneného

z toho vyplývajúcu potrebnú zmenu stanov.⁹¹ Podľa rozhodnutia mimoriadneho valného zhromaždenia mali nové akcie právo na dividendu od 1. januára 1918. Pôvodní akcionári mohli na každé dve pôvodne akcie upísať jednu novú, pričom tento pomer bol musel byť dodržaný. Cenu novo vydaných cenných papierov stanovili na 520 K za kus, pričom súčasne záujemcovia museli zaplatiť poplatok štyri koruny. Prednostné právo na prevzatie nových akcií bolo možné využiť v termíne od 15. do 24. novembra 1917, priamo v pokladni ústavu. Upísané cenné papiere však bolo potrebné hneď splatiť. Po tomto termíne si mohli akcie Šarišskej župnej sporiteľne kúpiť aj ďalší záujemcovia. Pokiaľ by o tieto cenné papiere nebol dostatočný záujem, zaviazali sa ich prevziať a umiestniť členovia vedenia, no už za cenu vyššiu ako stanovili pre pôvodných akcionárov. Prostriedky, ktoré prevyšovali nominálnu hodnotu akcie, boli po odpísaní nákladov spojených so zvyšovaním základného kapitálu presunuté na posilnenie rezerv.

Toto zvýšenie sa realizovalo podobne ako v predošlom prípade bez väčších komplikácií. I vďaka novému kapitálu tak mala byť podľa predstáv vedenia ústavu Šarišská župná sporiteľňa lepšie pripravená nielen na ďalšie vojnové obdobie, ale predovšetkým očakávanú povojnovú situáciu. Čo je zaujímavé, stále zreteľnejšie sa prejavujúca inflácia nepriniesla ústavu výraznejšie zvýšenie vkladov, naopak ešte viac obmedzila jeho tradičné zárobkové možnosti, najmä investície do zmeniek. Bližšie údaje poskytuje tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 2. Vybrané ukazovatele hospodárenia Šarišskej župnej sporiteľne úč. spol. v rokoch 1915-1918 (v korunách).

Vybrané ukazovatele	1915	1916	1917	1918
Základný kapitál	800 000	800 000	1 000 000	1 500 000
Rezervný fond riadny	-	-	-	-
Rezervný fond mimoriadny	1557,11	1557,11	3000,-	4375,60
Vklady	1 317 450,57	1 452 280,23	1 261 276,65	1 300 461,57
Reeskont zmeniek	1 182 553,40	967 350,05	267 321,75	137 317,07
Veritelia	367 255,-	224 730,98	144 540,50	118 850,83
Zmenky	1 246 446,47	1 987 520,69	1 369 788,34	1 294 148,70
Hypotekárne úvery	195 488,50	236 910,50	216 497	300 217
Cenné papiere	57 258,95	118 827,85	168 244	259 708,20
Dlžníci	397 174,09	641 717,45	712 900,68	642 421,44
Pokladňa	-	96 567,87	87 175,56	78 440,91
Zisk	34 934,41	44297,04	-	30 700,-
Dividenda (%)	5	5	5	0

(Zdroj: Výročné bilancie publikované v periodiku *Eperjesi Lapok* v rokoch 1915-1918)

⁹¹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Oznámenie o mimoriadnom valnom zhromaždení Šarišskej župnej sporiteľne zaslané Kráľovskej súdnej tabuli, ako obchodnému súdu v Prešove, 8. novembra 1917.

Šarišská župná sporiteľňa, úč. spol. v novej republike

Koniec prvej svetovej vojny a vznik Československa priniesol na územie Slovenska množstvo zmien. Napriek mohutnej podpore rozvoja uhorského priemyslu na konci 19. a začiatku 20. storočia, bol stále málo rozvinutý a celý priestor bol stále prevažne agrárny. Chýbalo aj potrebné prepojenie jednotlivých regiónov kvalitnou infraštruktúrou a zaostávala tiež elektrifikácia. Na Šariši bola aj poľnohospodárska pôda rozdrobená medzi množstvo malých vlastníkov, ktorí nemali dostatok prostriedkov na zavádzanie nových technológií ani nákup strojového vybavenia. Veľkú časť východného Slovenska, vrátane samotného Prešova navyše silne postihol vpád maďarskej Červenej armády. Československé vojenské jednotky opäť kontrolovali celé územie Slovenska až od 9. júla 1919. Škody, ktoré v tejto súvislosti vznikli boli iba v rámci priemyslu odhadnuté na zhruba 100 miliónov korún. Bolo potrebné ich odstraňovať počas celých dvadsiatich rokov.⁹² Vážnou prekážkou pre oživenie hospodárstva v období po vyhlásení československého štátu bol nedostatok pracovníkov výkonného štátneho aparátu, ale aj odchod časti technických a administratívnych zamestnancov priemyselných podnikov. I preto bolo potrebné tieto miesta doplniť a sfunkčniť výkon štátnej a verejnej správy. No aj keď tieto faktory znevýhodňovali obnovu a oživenie hospodárstva na Slovensku, v rokoch 1919 až 1921 predsa len došlo k zvýšenej hospodárskej aktivite.⁹³

Táto povojnová konjunktúra sa však dotkla regiónu Šariša a samotného Prešova iba v menšej miere. Reštrukturalizácia hospodárstva, ktorá bola logickým dôsledkom rozpadu rozsiahleho uhorského trhu, silne poškodila existujúce výrobné podniky v meste. Zasiahla aj tunajšie finančné ústavy, vrátane Šarišskej župnej sporiteľne. Podobne ako iné miestne ústavy, aj ona stratila množstvo klientov, najmä z miestnych stredných vrstiev. Časť jej príslušníkov, najmä úradníkov, učiteľov, drobných podnikateľov a statkárov sa totiž nedôverujúc novému československému režimu vysťahovala do Maďarska. Množstvo úverov, ktoré im poskytli tak zostalo nedobytných, resp. ťažko vymožiteľných. Šarišská župná sporiteľňa nemohla po prvej svetovej vojne mať ambície výraznejšie expandovať, podieľať sa na nostrifikačnej akcii a nemala ani výraznejšiu účasť v priemyselnom podnikaní. Jej vedenie sa skôr usilovalo zinkasovať pohľadávky, ktoré mali voči svojim klientom a vysporiadať sa s množstvom vojnových dlhopisov, ktoré jej zostali a neprinášali žiadne výnosy. V tomto smere patrila k 226 malým, resp. stredným bankám, ktoré sa usilovali toto obdobie a čo najmenšími stratami úspešne prežiť, či už samostatne,

⁹² CVETKOVÁ, Tatiana - CHUDJÁK, František - KAČKOVIČOVÁ, Mária - KYJAC, Pavol - LEKOVÁ, Andrea - TKÁČ, Marián. *Dejiny centrálného bankovníctva na Slovensku. The history of Central Banking in Slovakia*. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2013. s. 56.

⁹³ HORVÁTH, Štefan - VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava : alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1978. s. 11.

alebo po spojení s väčšími finančnými ústavmi.⁹⁴ Krátke obdobie, predovšetkým rok 1920, ktoré mali tunajšie finančné ústavy k dispozícii nestačilo na stabilizáciu ich situácie, keď sa s v prvom rade usilovali zbaviť problematických uhorských cenných papierov, ktorých hodnota stále klesala.

Ďalšou nevýhodou tohto ústavu bolo, že sa používaným úradným jazykom, ale i celkovým postojom akcionárov a zamestnancov, zaradil z národnostného hľadiska medzi maďarské banky. Ich pozícia, najmä vo vzťahu k českým a národnostne slovenským ústavom sa po roku 1918 výrazne zhoršila. Ako problematický sa totiž ukazoval nielen prevod agendy do jazyka československého, ale tiež získanie viacerých dôležitých povolení, ako napríklad možnosť zvýšiť základný kapitál.⁹⁵ V tomto smere stálu hrozbu pre takéto ohrozené peňažné ústavy predstavovalo osobitné vládne nariadenie č. 660 Zb. z. a n. zo dňa 19. decembra 1919. Jeho cieľom bolo čeliť krízovým javom v československej peňažnej sústave. Tie spočívali v tom, že finančné ústavy mali mnoho majetkových cenných papierov v cudzine a množstvo vojnových dlhopisov. Uvedené vládne nariadenie dovoľovalo, aby štátna správa zakázala peňažným ústavom, ktorých finančný stav bol nejasný, plniť záväzky a vlastne tak bolo možné vyhlásiť moratórium. Štátna správa týmto finančným ústavom mohla zakázať prijímať vklady či podriaďiť ich štátnemu dozoru.⁹⁶ Tieto mimoriadne opatrenia boli nakoniec použité na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v celkovo 39 malých bankách, medzi ktorými sa nachádzala aj Šarišská župná sporiteľňa.

Vedenie ústavu neustále pracovalo na tom, aby vyriešilo problémy spojené s cennými papiermi, ktoré mali vo vlastníctve. Keďže podobných ústavov boli desiatky a prostredníctvom spoločného postupu sa usilovali u československých úradov dosiahnuť ich výmenu za cenné papiere akceptované československou vládou a tak stabilizovať svoju situáciu. V tomto smere bolo dôležité napríklad zhromaždenie zástupcov maďarských a nemeckých bánk, ktoré sa uskutočnilo v septembri roku 1919 v Piešťanoch. Rokovali tam o o viacerých otázkach spojených s uhorskými cennými papiermi, najmä vojnovými pôžičkami, ale i s vymáhaním pohľadávok najmä voči budapeštianskym bankám. Keďže Sväz slovenských peňažných ústavov voči bankám s maďarskou a nemeckou správou zaujal veľmi rezervovaný postoj, založili tieto v roku 1920 vlastnú organizáciu nazvanú Jednota peňažných ústavov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.⁹⁷ Táto organizácia mala aktívne zastupovať

⁹⁴ HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava : alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1978. s. 34.

⁹⁵ GAUCŠÍK, Štefan. Vznik a činnosť Jednoty peňažných ústavov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi 1918-1920. In *Ludia, peniaze a banky*. Zborník z konferencie. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2003. s. 262-263.

⁹⁶ HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava : alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1978. s. 61.

⁹⁷ O niečo neskôr opäť svoj názov upravila na Jednota peňažných ústavov Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Bližšie GAUCŠÍK, Štefan. Vznik a činnosť Jednoty peňažných ústavov na Slovensku a Pod-

záujmy svojich členov a prispieť pri rokovaniach s predstaviteľmi československej vlády k zlepšeniu ich postavenia.

V roku 1921 začala povojnová hospodárska kríza, ktorá znamenala likvidáciu veľkého množstva priemyselných podnikov na východnom Slovensku. Niektoré zbankrotovali, iné presťahovali svoje prevádzky na územie Rakúska či Maďarska. Odbúranie veľkej časti priemyslu však súčasne znamenalo nárast nezamestnanosti a celkový pokles životnej úrovne obyvateľstva. Všetky tieto okolnosti sa v plne prejavili i v samotnom Prešove, resp. jeho blízkom okolí. Vpád maďarskej Červenej armády, ktorá stála za vznikom Slovenskej republiky rád, výrazne poškodila výrobné kapacity, ktoré sa v meste a jeho okolí nachádzali. Miestni podnikatelia navyše nemohli v plnej miere využiť povojnovú konjunktúru, keď záujem obyvateľstva o výrobky a služby výrazne prekračovala ponuku. K tomu sa pridala strata tradičných trhov v priestore Haliče, nahradenie výrobkov budapeštianskych firiem produkciou z českých krajín a stále viac predražené dopravné spojenie. Povojnová hospodárska kríza v tomto smere postihla existujúce staršie podniky, ktoré ako napríklad kníhtlačiareň Árpáda Kóscha museli prepustiť časť zamestnancov.⁹⁸ V oveľa väčšej miere sa však dotkla firiem, ktoré vznikli hneď po skončení vojny a nemali ešte dostatočné rezervy ani stabilnú sieť zákazníkov, aby zhoršené podmienky mohli úspešne prekonať.⁹⁹ Problémy v priemysle a stúpajúca nezamestnanosť sa prirodzene prejavili aj v miestnom peňažníctve, ktorého predstavitelia navyše museli o znižujúci sa počet solventných klientov zápasiť s novými pobočkami slovenských bánk, ktoré v Prešove postupne vznikali.

V neľahkej situácii vedenie Šarišskej župnej sporiteľne stále hľadalo cesty k záchrane. Ďalšie riadne valné zhromaždenie v poradí už deviate Šarišskej župnej sporiteľne sa uskutočnilo až 16. decembra 1920. Každý z účastníkov mohol mať najviac 30 hlasov, bez ohľadu na počet akcií, ktoré mal nad tento počet. O tom, že jednotlivé cenné papiere tejto inštitúcie boli pomerne koncentrované svedčí aj zachovaný zoznam akcionárov. Napríklad v rodine jedného zo zakladateľov, statkára Miklósa Roskoványiho¹⁰⁰ on sám vlastnil 40 akcií, ale súčasne zastupoval záujmy svojej manželky (14 akcií) a dcér Elly (36) a Micy (25). Spoločne teda

karpatskej Rusi 1918-1920. In *Ludia, peniaze a banky*. Zborník z konferencie. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2003. s. 266-269.

⁹⁸ ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. s. 211.

⁹⁹ Do tejto druhej skupiny patrili napríklad Automobilová dopravná spoločnosť, úč. spol., liehovarnícke či drevárske obchodné spoločnosti a pod. ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. s. 222-224.

¹⁰⁰ Kým v zozname akcionárov sa ich mená objavujú ešte v maďarskej forme, v niektorých ďalších výstupoch už s poslovenčenej podobe. V texte preto ponechávame originálnu podobu mena, ktorá sa viaže ku konkrétnej aktivite.

táto rodina vlastnila 113 akcií. Ešte viac týchto cenných papierov vlastnil dr. Károly Ferbstein (25) spolu s viacerými členmi svojej rodiny (107), spolu kontrolovali 132 akcií. K najväčším akcionárom patrili aj Mór Glasner 90 (60+30) akcií, dr. Lipót Fuchs (70), Károly Ágoston (56), Mihály Gerö (41+19), staviteľ Manó Safran (46) a riaditeľ ústavu Antal Mussoni (48).¹⁰¹

Na tomto zasadnutí sa zúčastnilo celkovo 25 akcionárov s 581 vlastnými a 264 akciami v zastúpení. Ako predseda ho viedol Gyula Bujanovics, v tom čase už len statkár na zdedenom majetku neďaleko Sabinova.¹⁰² Správna rada predstavila výsledky, ktoré sporiteľňa dosiahla v roku 1918 i návrh na nevyplatenie dividendy za toto obdobie. Celá pôvodne na to vyhradená suma mala byť presunutá do rezervného fondu spoločnosti. Akcionári tento návrh schválili. Celkovú situáciu ústavu však komplikoval politický a hospodársky vývoj v krajine. Kým sporiteľňa v roku 1918 dosiahla zisk 30 700 K, naopak v roku 1919 zaznamenala stratu 308 867,83 Kč. Táto strata do veľkej miery vyplývala jednak z neplatenia úrokov z uhorských vojenských pôžičiek, jednak z prudkého poklesu ich hodnoty. Stratu navrhovala správna rada preniesť do nasledujúceho roku.

Tak ako na každom predošlom valnom zhromaždení i v tomto prípade predsedajúci valného zhromaždenia pripravil voľby na miesta členov správnej rady, ktorým sa končil mandát., konkrétne Adolfa Engländera, Michala Geröa a Ladislava Ghillányho. Posledný menovaný ale napriek očakávaniam: „... vyrieknul, že pre iné zaujatie na nové poverenie sa podujat' není v stave.“¹⁰³ I preto boli nakoniec zvolení iba prví dvaja navrhnutí na ďalšie tri roky. Na valnom zhromaždení bolo potrebné rozhodnúť aj o ďalších dôležitých záležitostiach, kvôli ktorým bolo potrebné zmeniť stanovky spoločnosti. Okrem iného sa tak zmenil názov ústavu na Šarišská župná sporiteľňa, úč. spol.¹⁰⁴ Už 19. mája 1921 sa mali opäť akcionári stretnúť na mimoriadnom valnom zhromaždení. Keďže sa ich nezišlo dosť, nové mimoriadne valné zhromaždenie sa uskutočnilo už 27. mája 1921. V tomto prípade až stačil aj menší počet akcionárov. Na tomto stretnutí bola opäť dohodnutá zmena názvu ústavu, tento krát na „Šarišská Župná Banka, úč. spol.“. Súčasne akcionárom predstavili návrh na zvýšenie základného kapitálu, ktorý stanovili na 3 000 000 Kč. „Vedúci direktor predostrel, že pri terajších pomeroch pozdvihnutie základnice

¹⁰¹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Jegyzéke. Zápisnica z valného zhromaždenia akcionárov zo dňa 16. decembra 1920.

¹⁰² Gyula Bujanovics (1862 - 1916), poslanec uhorského snemu, počas prvej svetovej vojny zastával aj funkciu župana Šarišskej stolice. Po roku 1918 sa venoval hospodáreniu na rodinnom majetku a práci v hospodárskych a kultúrnych organizáciách. Zasadal napríklad aj v správnej rade Prešovskej rafinérie liehu, úč. spol.

¹⁰³ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Jegyzéke. Zápisnica z valného zhromaždenia akcionárov zo dňa 16. decembra 1920. s. 2.

¹⁰⁴ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Jegyzéke. Zápisnica z valného zhromaždenia akcionárov zo dňa 16. decembra 1920. s. 3.

a tak zvečšovanie vlastného kapitálu je jediná možnosť na to, aby peniažne ústavi s veľkyma ustavmi konkurovať mohli“.¹⁰⁵

Od prítomných akcionárov si riaditeľ i správna rada žiadali splnomocnenie na takýto postup aj preto, lebo povolenie na zvýšenie základného kapitálu bolo potrebné žiadať od vlády. Až po jej súhlase sa zvýšenie kapitálu mohlo realizovať. Splnomocnenie si však riaditeľ žiadal aj preto, lebo on sám nepovažoval hospodárske pomery v tomto období za dobré a vhodné na získavanie nových zdrojov. Po pomerne ostrej diskusii a rôznych protirečivých stanovisk, nakoniec akcionári schválili návrh a poverili vedenie ústavu požiadať o možnosť zvýšenia základného kapitálu na 3 000 000 Kč.¹⁰⁶ Napriek rozhodnutiu riadneho valného zhromaždenia ponechať pôvodný názov ústavu, vlastne ako preklad z maďarského jazyka, na obchodný súd bol nakoniec podaný návrh na iný zápis, konkrétne „Šarišská Župná Banka, úč. spol.“¹⁰⁷ Tento posledný názov, ktorý nakoniec zaregistroval obchodný súd.¹⁰⁸

Vzhľadom na veľmi torzovito zachované archívne dokumenty o činnosti tohto ústavu, je do istej miery paradoxom, že najviac informácií máme vlastne o jeho zániku. Na konci roku 1922 už straty Šarišskej župnej banky, úč. spol. dosiahli celkovú výšku 1 453 554, 54 Kč. To predstavovalo sumu rovnajúcu sa prakticky celému jej základnému kapitálu. Zhruba polovicu tejto sumy tvoril súčet strát zaznamenaných do konca roku 1921 (754 422, 63 Kč). Ďalších 708 31,91 Kč tvorila strata za obchodný rok 1922. O týchto výsledkoch boli akcionári informovaní na už XIV. riadnom valnom zhromaždení uskutočnenom 5. júna 1923. Zúčastnilo sa ho celkovo 25 akcionárov s 472 vlastnými a 342 zverenými akciami, spolu s vládnym komisárom Michalom Zogorom. Július Bujanovics ako predsedajúci na valnom zhromaždení mal v tomto prípade neľahkú úlohu. Po privítaní prítomných a vyhlásení, že valné zhromaždenie je uznášania schopné, prenechal slovo právnenému zástupcovi ústavu a významnému akcionárovi dr. Karolovi Ferbsteinovi. Ten najprv pripomenul pamiatku zosnulých spoluzakladateľov ústavu, Mikuláša Rosko-

¹⁰⁵ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia z 27. mája 1921.

¹⁰⁶ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia z 27. mája 1921.

¹⁰⁷ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Žiadosť o zápis firmy z 19. a 27. mája 1921.

¹⁰⁸ Tu je možné sledovať vplyv tzv. sporiteľničného zákona (č. 302 Zb. z. a n.) zo 14. apríla 1920, podľa ktorého názov sporiteľňa patrí iba tým finančným ústavom, ktoré zodpovedajú ustanoveniam tohto zákona. Ústavy, ktoré mali iný právny základ, čo sa týkalo aj Šarišskej župnej sporiteľne, museli v termíne najneskôr do jedného roka po vyhlásení zákona zmeniť svoje označenie. Bližšie HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava : alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1978. s. 68. Názov ústavu sa tak v priebehu krátkeho obdobia, počas rokov 1919-1921 hneď niekoľko krát menil, objavili sa aj ďalšie návrhy. Okrem iných to boli návrhy vychádzajúce z pôvodného maďarského názvu ústavu, ako napríklad „Župná sporiteľňa Šarišskej župy, úč. spol.“

ványiho a Michala Gerö. Následne poďakoval predošlému vládnemu komisárovi Alajosovi Hrabovcovi za jeho podporu a prácu, ktorú vykonal pre Šarišskú župnú banku. Pri hodnotení obchodného roku 1922 muselo vedenie priznať, že napriek značnej snahe sa nepodarilo zmierniť problémy, ktoré ústavu spôsobila vojna a povojnové pomery, „... a toto naše namahanie, aby náš ústav sme ochránili, nemalo taký výsledok ako to my žiadali.“¹⁰⁹ Vláda síce Šarišskú župnú banku, úč. spol. zaradila medzi privilegované ústavy. Vďaka tomu z uhorských vojnových pôžičiek, ktoré mala vo vlastníctve za celkovo za 1 418 000 Kč a ktoré od decembra 1918 neprinášali žiadne úroky (čo pre banku predstavovalo čistú stratu 118 000 Kč), bolo možné vymeniť po doplatení predpísaných 75% za dlhopisy IV. československej štátnej pôžičky. Peniaze, ktoré bolo potrebné použiť na túto konverziu vo výške 1 024 500 Kč, získalo vedenie banky tak, že čerpalo úver, zabezpečený práve týmito cennými papiermi. V praxi sa celá transakcia uskutočnila tak, že ku každému starému dlhopisu v nominálnej hodnote 100 K doplatili ešte 75 Kč v hotovosti a za to bol vydaný československý štátny dlhopis v nominálnej hodnote 150 Kč. Táto transakcie i z pohľadu nominálnej hodnoty cenných papierov bola pre prešovský ústav nevýhodná. Iné riešenie však nebolo. Navyše v priebehu roku 1922 sa stále zreteľnejšie prejavovali dôsledky povojnovej hospodárskej krízy. Peňažná hotovosť zdrážala a úrokové sadzby stúpali. Ľudia si postupne vyberali svoje úspory. I hodnota práve získaných československých štátnych dlhopisov výrazne klesla, čím sa ešte viac zhoršila likvidita ústavu.¹¹⁰ Ako problematické sa ukázali aj ďalšie uhorské vojnové dlhopisy v hodnote 230 000 K. Tie musela banka na základe rozhodnutia súdu prijať od svojich dlžníkov, ako vyrovnanie pohľadávok, ktoré voči nej mali. Keďže však už tieto cenné papiere nebolo možné vymeniť za dlhopisy IV. československej štátnej pôžičky, pre banku neprinášali žiadne reálne príjmy. Predstavovali tak skôr ďalší problém, ktorý bolo potrebné urýchlene riešiť.

V rámci valného zhromaždenia následne dr. K. Ferbstein zhrnul ďalšie informácie získané od vedenia, ktoré konštatovali výslednú stratu 517 628, 90 Kč vzniknutú pri vynútenej konverzii starších korunových dlhopisov na dlhopisy československej „múčnej pôžičky“. Celková ročná strata ústavu sa tak vyšplhala na 708 131, 91 Kč. K tejto nevýhodnej výmene dlhopisov muselo vedenie banky pristúpiť pod tlakom okolností. Jednoducho potrebovalo získať hotovosť na vyplácanie klientov, ktorí žiadali späť svoje vklady, ale tiež na bežnú bankovú činnosť. Súčasne ako prakticky nevyhnutelnú musel tiež hodnotiť pohľadávku vo výške 573 933, 81 Kč. Túto sumu ústavu dlhovali osoby zdržiavajúce sa v tom čase na území Maďarska. Vo väčšine

¹⁰⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Správa riaditeľstva na XIV. riadnom valnom zhromaždení, 1923.

¹¹⁰ Ukázalo sa však, že kríza nadobudla tak výrazné rozmery, že ani podobné operácie nemohli Šarišskú župnú banku nakoniec zachrániť. Bližšie FALTUS, Jozef. *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921-1923 v Československu*. Bratislava : SAV, 1966.

prípadoch nedisponovali ani ochotou a ani majetkom, z ktorého by bolo možné dlžnú čiastku vyrovať. So stratou ďalších 82 542,61 Kč bolo nutné predať viaceré cenné papiere, väčšinou rôzne dlhopisy spojené tiež s priestorom Maďarska. Všetky tieto straty však kvôli zdĺhavému vyrovnávaniu jednotlivých obchodov a pohľadávok, mohli zaúčtovať do celkovej bilancie iba čiastočne. Aspoň drobnou náplastou na všetky tieto smutné správy sa stalo oslobodenie od dane z uhorských vojnových dlhopisov vo výške 40 000 Kč, priznané zo strany pražského ministerstva financií.¹¹¹

Akcionári výsledky správy i predložené záverečné účty prijali a schválili s tým, že ďalšia existencia ústavu je odôvodnená už iba potrebou v čo najväčšej možnej miere chrániť záujmy vkladateľov. Jedinou cestou, ktorá mohla aspoň výrazne zmierniť ich straty bolo prevzatie alebo spojenie s niektorou z väčších bánk. Vzhľadom na skutočnosť, že samotný ústav už v tom čase nebol životaschopný, bolo rozhodnuté, že ak sa do šiestich mesiacov nepodarí dohodnúť prevzatie inou bankou, alebo fúziu, prikróči sa k začatiu likvidácie.¹¹²

Rok 1923 priniesol pre dovtedy z veľkej časti stále samostatne pôsobiace prešovské bankovníctvo praktický zánik. Svoju činnosť musela ukončiť aj najstaršia Prešovská sporiteľňa. Tú, resp. jej vkladateľov aspoň sčasti zachránila fúzia s Prešovskou bankovou jednotou. V tomto prípade možno sledovať najmä úsilie zabrániť panike medzi vkladateľmi, ktorá sa rýchlo mohla rozšíriť aj na iné ústavy. Pod tlakom strát z množstva vojnových pôžičiek pristúpili nakoniec akcionári Prešovskej sporiteľne k jej likvidácii. To využili viacerí podnikavci, ale i zástupcovia Prešovskej bankovej jednoty, ktorí vykupovali najmä vkladné knižky vydané Prešovskou sporiteľňou za zlomok ich hodnoty. Nakoniec sa vkladatelia museli uspokojiť s výplatom 41% hodnoty pôvodných vkladov.¹¹³ I Prešovská banková jednota, ako relatívne najsilnejšia a najzdravšia banka v Prešove sa však ešte v tom istom roku stala súčasťou Slovenskej všeobecnej úvernej banky.¹¹⁴ Takýto postup zabezpečil akcionárom i vkladateľom záchranu aspoň časti vložených finančných prostriedkov. Ďalšie tunajšie ústavy už ale takúto možnosť nemali. Preto sa vedenie Šarišskej župnej banky, úč. spoločnosti muselo nakoniec v roku 1923 pod tlakom ďalších negatívnych okolností uchýliť pod ochranu moratória.

¹¹¹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Správa riaditeľstva na XIV. riadnom valnom zhromaždení 1923.

¹¹² ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Šarišská župná banka. I. č. 543, sig. B I 132. kr. 35. Správa riaditeľstva na XIV. riadnom valnom zhromaždení 1923.

¹¹³ Zvýhodnení boli iba drobní vkladatelia do 450 Kč, ktorým vyplatili celý ich vklad. Bližšie ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. Prešovský prvý úverný ústav, úč. spol. 1879-1926. Sig. B I 1. kr. 19. Vyjadrenie sedrie ku konkurznému vyjednávaciemu pokračovaniu z dní 5.-6. septembra 1923.

¹¹⁴ DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská banková jednota (1868-1924). In *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003*. Zostavil Martin Pekár. Prešov : Universum, 2003. s. 104.

To znamenalo prakticky definitívny koniec existencie Šarišskej župnej banky, úč. spol. Pod jej kontrolou sa nenachádzal žiadny väčší podnik, ani nehnuteľnosti, ktorých využívaním či predajom by mohla zlepšiť svoju ekonomickú situáciu. Jej význam či už ekonomický alebo politický, bol po predošlých stratách tak malý, že žiadna z väčších bánk o ňu neprejavila záujem.¹¹⁵ Nevyhnutným dôsledkom tohto stavu sa stala likvidácia tohto ústavu, ktorá sa vzhľadom na zložitosť účtovných, súdnych a úradných postupov pretiahla až do polovice tridsiatych rokov 20. storočia. V roku 1930 ministerstvo financií začalo podrobnejšie sledovať činnosť vedenia Šarišskej župnej banky. To už v júli roku 1924 pristúpilo k nútenému vyrovnaníu s veriteľmi, ktorí mali dostať zo svojich pohľadávok 35%.¹¹⁶ Pre verejnosť však banka stále existovala a aspoň v obmedzenej miere stále realizovala aj obchodnú činnosť. V roku 1931 stále sídlila, aj keď už iba v prenajatých priestoroch, na Masarykovej ulici (dnes Hlavná ulica v Prešove) v dome č. 79. Vládnym komisárom, ktorý dozeral na jej činnosť bol Štefan Šekej. Na čele banky stál ako prokurista Ludvík Bohrandt, pokladníkom bol Adam Eliáš.¹¹⁷ Napriek snahe o záchranu aspoň časti investovaných prostriedkov pre akcionárov a udržanie ústavu v činnosti, bolo viditeľným dôsledkom postupného likvidovania napríklad už formálne zníženie základného kapitálu banky na 768 750 Kč v roku 1931. Potreba zrealizovať účtovné záznamy viedla k jeho ďalšiemu zníženiu na 3750 Kč v roku 1933. Hodnota jednej akcie s nominálnou hodnotou 400 K tak klesla na 1 Kč. Tento postup súvisel so snahou vedenia pretvoriť to, čo sa ešte z pôvodnej banky podarilo zachrániť, na úverné družstvo. Táto premena by totiž s minimálnymi kapitálovými nákladmi umožnila fungovanie už družstva v súlade s vtedajšími právnymi normami vzťahujúcimi sa do veľkej miery aj na banku. Týmto pokusom však rázne zabránilo ministerstvo financií v spolupráci s ministerstvom vnútra. Vzhľadom na stratu, ktorá presiahla viac ako polovicu základného kapitálu spoločnosti, i viaceré rozhodnutia, ktoré boli v rozpore so zákonom, rozhodli obe ministerstvá v roku 1934 o definitívnom zrušení banky. Na to, čo ešte zostalo zo Šarišskej župnej banky bol preto v roku 1935 uvalený konkurz, čo znamenalo už definitívny koniec jej existencie.¹¹⁸

¹¹⁵ MADZINOVÁ, Renáta. Peňažníctvo prvej polovice 20. storočia v Prešove. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Zostavili Martin Pekár a Patrik Derfiňák. Prešov : Universum, 2004. s. 188.

¹¹⁶ Celý proces mal prebiehať postupne, v štyroch polročných splátkach, v závislosti od toho, ako by dochádzalo k postupnému speňažovaniu aktív.

¹¹⁷ *Adresár mesta Prešova a prešovského okresu. Presov város és a Presovi járás címtára*. Sostavil – Összeállította Spányi Artúr. Prešov : Minerva, 1931. s. 214.

¹¹⁸ MADZINOVÁ, Renáta. Peňažníctvo prvej polovice 20. storočia v Prešove. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Zostavili Martin Pekár a Patrik Derfiňák. Prešov : Universum, 2004. s. 188.

Záver

Napriek tomu, že tento finančný ústav vznikol predovšetkým s cieľom podporovať rozvoj priemyslu a obchodu v regióne dnešného východného Slovenska, pričom mal byť v tomto smere akosi protiváhou už existujúcich starších miestnych finančných ústavov, značné ambície zakladateľov nenaplnil. Práve naopak. Veľmi rýchlo napodobnil ich obchodnú politiku a sústredil sa predovšetkým na zabezpečenie pravidelných každoročných dividend pre akcionárov. Do okruhu svojich aktivít nezískala ani významnejšie priemyselné podniky, navyše neuskutočňovala ani rozsiahlejšie pozemkové či hypotekárne obchody a dokonca sa nepodarilo udržať nádejne sa rozbiehajúce aktivity spojené s dlhodobým sporením. To všetko sa podpísalo na tom, že veľmi rýchlo významnú časť podnikania tvorili obchody s cennými papiermi, zmenkami a poskytovanie drobných pôžičiek. Tým sa ústav stal priamou konkurenciou tunajších už existujúcich bánk, pričom v tomto smere ako najmenší a najmladší mal veľmi zložitú pozíciu. To sa prejavovalo najmä ťažkosťami pri získavaní nových, najmä dlhodobých vkladov. Pretrvávajúci nedostatok prostriedkov neumožnil výraznejšie rozšíriť činnosť ústavu, ani špecializáciu v niektorej z oblastí.

Paradoxne prehnaná angažovanosť pri nákupoch „bezpečných“ cenných papierov, predvojnových dlhopisov, ale najmä uhorských vojnových pôžičiek, viedla nakoniec po rozpade monarchie k obrovským stratám, a nakoniec likvidácii. Išlo o podobný proces ako u desiatok ďalších menších a stredných finančných ústavov na území dnešného Slovenska. Likvidácia sa nakoniec predĺžila až do polovice tridsiatych rokov dvadsiateho storočia, keď sa definitívne zanikla.

1917 – ŠTVRTÝ ROK VEĽKEJ VOJNY. POLITICKÉ POMERY A VOJNOVÁ DIPLOMACIA¹

Róbert BARTA

BARTA, Róbert. 1917 - the fourth year of the Great War. Political conditions and war diplomacy. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, vol. 20, no. 1, p. 96-112.

According to domestic and foreign military-historical records, professional works from the history of diplomacy, the year 1917 is considered a year of reversals. They argue mainly with the entry of the United States into the war, as well as with two Russian revolutions initiating such serious and significant changes that decided the final outcome of the war. The aim of the paper is to confirm or refute the validity of the term „year of reversals“. The author of the study wants to evaluate military and political events in 1917 in the context of the development of military diplomatic negotiations with special emphasis on domestic events. However, the year 1917 cannot be separated from the military tendencies of previous years, so we tried to place military, political, diplomatic events or the development of domestic conditions in the broader context of the Great War.

Key words: Great War, 1917, history, 20th century.

Úvod

Podľa domácej i zahraničnej vojensko-historickej spisby, odborných prác z dejín diplomacie, sa rok 1917 považuje za rok zvrátov. Argumentujú hlavne vstupom Spojených štátov amerických do vojny, ako aj dvoma ruskými revolúciami naštartujúcimi také závažné a významné zmeny, ktoré rozhodli o konečnom výsledku vojny. Cieľom príspevku je snaha potvrdiť alebo vyvrátiť opodstatnenosť pojmu „rok zvrátov“. Autor štúdie chce vojenské a politické udalosti v roku 1917 hodnotiť v kontexte vývinu vojenských diplomatických rokovaní so zvláštnym dôrazom na domáce udalosti. Rok 1917 však nemožno oddeliť od vojenských tendencií predchádzajúcich rokov, preto sme sa snažili vojenské, politické, diplomatické udalosti alebo vývoj domácich pomerov zasadiť do širšieho kontextu veľkej vojny.

Ťažiská zahraničnej diplomacie

Ťažké straty pozícinej vojny prejavujúcej sa na všetkých suchozemských frontoch, vojenská rovnováha na vojnových poliach, ako aj rapidný pokles odolnosti západných štátov do konca roku 1916 nakoniec rozhýbali sily kloniace sa k doho-

¹ A tanulmány a szerző 2010-ben megjelent, *Az első és második világháború képes története* c. könyve vonatkozó fejezeteinek rövidített és átdolgozott változata.

de. Mierové rokovania začali zaujímavým spôsobom, keď Spojené štáty americké boli ešte neutrálne resp. keď po novembri 1916 bol druhýkrát zvolený za prezidenta demokrat Woodrow Wilson. Ten na konci roka vyslal k všetkým do vojny zapojeným štátom nótu ohľadom podmienok, za akých by boli ochotné začať mierové rokovania. Ústredné mocnosti toto americké sprostredkovanie odmietli, územné požiadavky Dohody dopredu vylúčili z akýchkoľvek rokovaní. Treba však zdôrazniť, že v priebehu roku 1917 sa vo vedení Dohody ešte neobjavil plán rozdelenia rakúsko-uhorskej monarchie. Napriek tomu popri Rusku bola situácia najhoršia práve v dualistickej monarchii, čo po smrti Františka Jozefa vyvolalo snahu nového panovníka a iniciáciu mierových rokovaní.

Prvým krokom Karol IV. bola výmena politických a vojenských predstaviteľov sympatizujúcich s nemeckou politikou za svojich dôverníkov. Na základe toho 12. januára 1917 bol na spoločnej ministerskej rade sformulovaný maximalistický a minimalistický program monarchie. Podľa toho maximálnym cieľom monarchie malo byť pripojenie územia bývalej Kongresovky, v danej dobe ovládaná Ruskom, ako aj Čiernej Hory, menšie úpravy južných hraníc a do Belehradu dosadenie srbskej dynastie naklonenej monarchii. V prípade nepriaznivých pomerov malo byť základom minimalistického programu zachovanie územnej celistvosti rakúsko-uhorskej monarchie a zmena srbskej dynastie. Viedeň prostredníctvom švajčiarskeho, dánskeho a nórskeho sprostredkovania nadviazala kontakty s britskou vládou, ale bez nemeckého súhlasu celá akcia v podstate stratila na svojej realite. Medzi Viedňou a Parížom sprostredkovali kontakt panovníkovi švagrovia, princovia Sixtus a Xavér, slúžiaci v belgickom vojsku vo Flandersku. Na konci marca 1917 obidvoch princov tajne povolali do Viedne a panovník predal svojmu švagrovi Sixtovi štvorstranový vlastnoručne písaný list s požiadavkou, aby ho doručil francúzskému prezidentovi Poincarému. List² obsahoval mierové podmienky monarchie a vychádzal zo zaručenia integrity celého územia, na oplátku sľuboval uznanie samostatného Srbska s námorným prístavom. Uznal vojenské práva Francúzska na Alsasko-Lotrínsko, čo bolo síce dobrým, ale neúspešným argumentom, keďže osud daného územia bol v prvom rade závislý od výsledku francúzsko-nemeckých bojov.

Hoci francúzske politické kruhy spočiatku prijali návrh na tajné mierové rokovania monarchie pozitívne, neskôr ho odmietli. Nemohli garantovať územnú integritu monarchie, keďže tá bola priamo v rozpore s územnými sľubmi pre Talianov, Srbov, Rumunov. Nemecké tajné služby o celej tajnej diplomatickej akcii vedeli a známou sa stala ako Sixtová aféra, napriek tomu ju nepokladali za hrozbu,

² IV. Károly levele sógorának, Sixtus pármái hercegnek. In *Nyugat-Európa és Amerika. Új és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 1/2. Kötet.* Urbán Aladár (Ed.). Bp. 1970, s. 821 – 822. Alebo vo francúzštine: FEJTŐ, François. *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie.* Paris : Lieu Commun, 1988, s. 407 – 418.

aj keď v lete 1917 Karol IV. ešte raz zopakoval svoju mierovú ponuku. Nemecké politické a vojenské velenie nechcelo uzavrieť mier. Jasne to ukázalo nariadenie zo začiatku roka, ohlasujúce neobmedzenú ponorkovú vojnu, ktorá spolu s prvou ruskou revolúciou z konca februára 1917 dala úplne nové smerovanie vývoju vojny. Neobmedzená ponorková vojna

porušovala slobodnú námornú plavbu a obchodné lode potrebovali ozbrojenú ochranu. To sa vzťahovalo najmä na Spojené štáty americké, ktoré mali síce záujem o kompromisné uzavretie vojny, ale v čase svojej neutrality vyviezli štátom Dohody tovar v hodnote 7 miliárd dolárov. Tak sa Spojené štáty americké stali najväčším veriteľom sveta. Oslabenie Ruska a odhodlanosť nemeckého velenia podkopávali snahy o rýchle ukončenie vojny prostredníctvom dohôd, a to, samozrejme, v prvom rade ohrozovalo splatenie amerických pôžičiek. Naproti tomu vyhlásenie neobmedzenej ponorkovej vojny bolo dobrou zámenkou na dozrievajúce americké zapojenie do vojny. Ďalšiu zámenku na vojnu poskytol aj tzv. Zimmermanov telegram. Ríšsky minister zahraničia poslal 16. januára 1917 zašifrovaný telegram nemeckému vyslancovi v Mexiku, v ktorom mu oznamoval potrebu získať spojenectvo Mexika proti Spojeným štátom americkým. Južného suseda Washingtonu mal nahovoriť na útok, s cieľom získať späť územia stratené v 19. storočí. Vo vojne mohli Mexičania počítať s nemeckou pomocou a do tejto vojny proti USA mohli zapojiť aj Japonsko.³ Britská vojenská rozvietka však telegram dekódovala a dostala sa k americkému prezidentovi. Wilson odvolávajúci sa na Monroeovú doktrínu („Amerika Američanom!“) a na neustále správy o potápaní amerických nákladných lodí – v marci 1917 boli potopené štyri veľké americké nákladné lode – vyhlásil 6. apríla 1917 Nemecku vojnu. Americký krok vyvolal reťazovú reakciu, keďže v nasledujúcich dvoch mesiacoch po boku USA vstúpilo do vojny 13 stredo- a juhoamerických štátov, ďalej Libéria, Siám a Čína. Nové štáty, ktoré vstúpili do vojny oficiálne nauzavreli spojenectvo so štátmi Dohody, ale sa k nim pripojili, takže odvtedy bol oficiálny názov tohto tábora Dohodové a pridružené mocnosti.

Súbežne s týmito diplomatickými udalosťami sa koncom februára 1917 v putilovskom petrohradskom závode na výrobu zbraní a munície začali štrajky a verejné protesty, vyvolané rozčarovaním z vojnových strát a chudobou. Táto revolúcia síce odstránila cársky absolutistický systém, ale politické sily – hlavne skupiny veľkostatkárov a veľkokapitalistov v strane kadetov – ktoré reprezentovali dočasnú vládu, ďalej pokračovali vo vojne. Minister zahraničia dočasnej vlády a predseda strany kadetov Pavel Milukov sa vo svojej deklarácii pokúsil presvedčiť štáty Dohody ohľadom nemennosti ruských cieľov vo vojne. Po reštrukturalizácii vlády sa stal v máji 1917 ministrom vojny Kerenskij – hlavne kvôli upokojeniu zahraničných

³ A Zimmermann-jegyzék (1917. január 19.). In *General Records of The Departments of State, Washington, USA. Record Group 59* [online]. Dostupné na internete: www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/#documents. Letöltés: 2016. május 10.

spojencov – začal prípravu veľkej letnej ruskej ofenzívy. Dve skutočnosti však jasne ukazovali, že na stabilitu východného frontu a vytrvalosť ruských vojsk sa celkom spoľahnúť nemožno. Na jednej strane sa po revolúcii v Rusku v domácej ruskej politike vytvoril tzv. úkaz dvojvládia, lebo vojenské a robotnícke rady (soviety), ktoré sa hromadne zadkladali, boli ovládané opozíciou dočasnej vlády (menševici, bolševici, eseri). Táto skutočnosť nabúrvala efektivitu a autenticitu vlády. Na druhej strane na východnom fronte sa úplne bežným, ale nezvyčajným úkazom stali vojenské kamarátstva. Niečo takéto sa ojedinele objavilo aj na západnom fronte (na Vianoce 1914 a počas veľkonočných sviatkov 1915), no tieto aktivity sa veľmi prísne trestali vo všetkých armádách, ale zabrániť im sa úplne nepodarilo. Na východnom fronte po jednom takomto spontánnom pokoji zbraní a frontových priateľstiev na Veľkú noc 1915 sa tento úkaz stal medzi koncom roka 1916 a prvou polovicou roka 1917 všeobecným javom. Na Veľkú noc, 15. apríla 1917, ruskí vojaci hromadne podnikali takéto akcie, ktoré nasledovali krátke rozhovory a darovania darčiekov. Tento jav medzi ruskými vojakmi na východnom fronte poukazoval na pokles bojovej morálky, narastanie beznádeje a zároveň túžbu po mieri.⁴

Z vojenského hľadiska sa situácia ústredných mocností na konci roku 1917 vyvíjala dobre, okrem tureckého frontu všade inde dokázali útoky odraziť (stroskotanie ofenzívy Nivelle na západnom fronte), dokonca na východnom a talianskom fronte dokázali útoky priniesť aj územné zisky (zastavenie ofenzívy Kerenského a prielom pri Caporette). Nemecké vojenské velenie veľmi verilo v úspech neobmedzenej ponorkovej vojny a krachu Ruska. Preto od druhej polovice roku 1917 už neplánovalo zásadné útoky na západnom fronte, pretože situáciu vyhodnotili tak, že napriek vojenskej sile USA a vojnovému oslabeniu monarchie bude môcť nemecká armáda uvoľnená na východnom fronte na jar 1918 úspešne vojensky zasiahnuť na západe.

Podobne ako v predchádzajúcich rokoch, každá proti sebe stojaca strana sa chystala na rozhodujúce vojenské víťazstvo. V jeseni 1917 boli všetky plány závislé od vývoja udalostí v Rusku. Správy o vojenskom prevzatí moci bolševikmi 7. novembra 1917 v Sankt-Peterburgu už na druhý deň obleteli svet, doplnené boli už aj ďalšou správou o výzve novej vlády k bojujúcim stranám o všeobecnom prímerí a začatí mierových rokovaní. Aj keď sa s novou revolúciou v Rusku dalo počítať, keďže bolševickí revolucionári – pod vedením Lenina – prišli do Ruska so súhlasom nemeckého vojenského velenia, veľmi rýchla výzva ruských bolševikov nečakane rýchlo preskúpila pomery síl vo vojne. Pre nemecké politické a vojenské velenie bolo veľmi dôležité zrušenie východného frontu a uvoľnenie tamojších nemeckých oddielov, ktoré tak mohli na západe dosiahnuť nemeckú prevahu. Preto bolševickú ponuku prijali pozitívne, hoci si jasne uvedomovali nebezpečenstvo ukryté v európskom rozšírení komunizmu a poznali názory Lenina a ostatných bolševických vodcov o pretvorení

⁴ List ruského vojaka v uhorských streleckých priekopách (1917. december 7.). In *Az első világháború. Nemzet és emlékezet*. Szabó Dániel (Ed.). Bp. 2009, s. 188 – 190.

svetovej vojny na svetovú revolúciu. Dobré však rozpoznali nové možnosti dané beznádejnou situáciou nového bolševického systému, teda to, že Lenin kvôli konsolidácii a upevneniu svojej moci si za rokovací stôl sadne za každých podmienok. Aj praktické kroky bolševickej vlády ukazovali týmto smerom. V súlade s mierovým dekrétom druhého kongresu Sovietov z 8. novembra 1917, dňa 20. novembra inštruovali generála Nikolaja Duchonina, hlavného veliteľa ruskej armády, aby začal s ústrednými mocnosťami rokovania o prímerí. Britská ani francúzska vláda na bolševickú iniciatívu nereagovala. Situáciu ďalej vyostrila skutočnosť, že Duchonin odoprel poslušnosť sovietskej bolševickej vláde, a až do svojho zavraždenia 3. decembra 1917 jednoznačne presadzoval myšlienku pokračovania vo vojne, čo vyhovovalo predstavám Londýna a Paríža.

Na mnohých miestach východného frontu do konca novembra 1917, hlavne z iniciatívy bolševických veliteľov, došlo k uzavretiu dočasných prímerí. Takéto sa uzavrelo medzi 3. a 4. rakúsko-uhorskou armádou a proti nej stojacemu ruskému vojsku. Medzitým ľudový komisár vojny a nový hlavný veliteľ Nikolaj Kirilenko 26. novembra 1917 oficiálne požiadal nemecké hlavné velenie ohľadom rokovania o prímerí. Po pozitívnej nemeckej odpovedi bolo za miesto rokovaní vytýčené sídlo nemeckého hlavného velenia na východe Brest-Litovsk. Súbežne s iniciatívou bolševického velenia sa uskutočnilo druhé zasadanie Najvyššej vojenskej rady Dohody, na ktorom sa zúčastnili aj Spojené štáty, reprezentoval ich dôverník prezidenta Wilsona, plukovník Edward House. Dohodové štáty sa na zasadnutí stotožnili so stanoviskom novovymenovaného francúzskeho predsedu vlády a ministra vojenstva Georgesu Clemenceaua neuznávajúceho novú bolševickú vládu a pokračovanie vo vojne na východnom fronte. Toto rozhodnutie nemalo prakticky veľké dôsledky, keďže v danom období už k vojnovým operáciám na východnom fronte nedochádzalo a bolševická vláda začiatkom decembra 1917 vyslala svoju delegáciu do Brest-Litovska.

Počas breslitovských rokovaní sa jednoznačne ukázalo, že nemecká strana na oplátku o rýchlom rokovaní o mieri sa snaží o potvrdenie čo najväčších územných ziskov. Delegácia sovietskeho Ruska vnímala rokovania ako prvý krok k všeobecnému mierovému usporiadaniu bez anexie, nesúhlasila s preskupením nemeckých divízií na západ, pretože to by podľa ich mienky bolo len predĺžením nezmyselnej imperialistickej vojny. Po prvom rokovaní sa podarilo dosiahnuť len toľko, že od 7. decembra 1917 do 14. januára 1918 bol na celom východnom fronte, ako aj v asijských rusko-tureckých bojových zónach vyhlásený pokoj zbraní. V južnej časti východného frontu, tvoriaci rumunský front, bolo 9. decembra 1917 uzavreté prímerie vo Focani. Tu operujúce rusko-rumunské sily však odmietli uznať novú bolševickú vládu, dokonca s rumunskou podporou obsadili Besarábiu. Britská ani francúzska vláda brestské prímerie neuznala, takéto správanie malo taktickú príčinu, lebo Rusko vo vojnovom stave viažúce nemecké vojsko bolo do príchodu amerického vojska predsa len vyhovujúcejšie. V tomto rozhodnutí zohrali svoju úlohu aj ideologické príčiny,

„Rusko, ktoré zradilo dohodové mocnosti“ bolo lepšie kombinovateľným heslom proti bolševizmu a revolúcii. Paríž a Londýn počítali s rýchlym pádom bolševickej vlády a hľadali kontakt s politickými a vojenskými protibolševickými silami. Na konci decembra 1917 došlo k uzavretiu veľkej britsko-francúzskej dohody, podľa ktorej Veľká Británia mala organizovať a podporovať kontrarevolučné skupiny v Murmansku a Archangelsku a na Kaukaze, kým Francúzsko v južných častiach Ruska. Podobnú úlohu malo zohrať Japonsko a Spojené štáty americké na Ďalekom východe. Do týchto oblastí prichádzali dohodové vojenské misie, ktoré sa kontaktovali s poľskými a československými légiami vo vojenských táboroch východného frontu. Tieto aktivity mali byť úvodom do budúcej intervencie proti bolševickému Rusku, ale najdôležitejšie bolo podržať nemecké jednotky na východnom fronte.

Stephen Pichon, francúzsky minister zahraničných vecí, vo svojom príhovore 27. decembra 1917 diplomaticky, ale odmietol bolševické mierové plány a tak isto urobil aj britský premiér David Lloyd George, ktorý 5. januára 1918 v príhovore pred odborníkmi, odvolávajúc sa na nemeckú politiku, obhajoval zdržanlivý britský postoj. Zo strany Spojených štátov amerických, Wilson a jeho poradcovia pokladali danú príležitosť za vhodnú, aby predstavili svoj plán budúceho usporiadania. Prezident vo svojom odkaze kongresu 8. januára 1918 sformuloval program známy ako 14 Wilsonových bodov⁵ a do značnej miery ovplyvnil povojnové versailleské mierové rokovania. Program založený na princípe národnej svojbytnosti a liberálnych politických princípoch, ako aj na zásade slobodného obchodu nebol určený len pre nové európske usporiadania, ale bol aj alternatívou mierových rokovaní sovietskeho Ruska v Brest-Litovsku. Na strane druhej program položil aj základy pre pokračovanie vo vojne, keďže v decembri 1917 USA vyhlásili vojnu monarchii, vyjadril solidaritu s úplne demoralizovaným talianskym vojskom po prehre pri Caporette a zároveň povzbudzoval bolševickú vládu na pokračovanie boja proti Nemecku.

Rokovania v Brest-Litovsku pokračovali 9. januára 1918 a delegáciu sovietskeho Ruska viedol ľudový komisár pre zahraničie Lev Trockij. V priebehu niekoľkých dní sa jasne ukázalo, že predstavitelia sovietskeho Ruska sa naďalej držia zásady všeobecného mierového usporiadania, ústredné mocnosti argumentujú neprítomnosťou predstaviteľov Dohody aj naďalej presadzovali separátnu mierovú dohodu. Jasne sa ukázalo, že Poľsko, pobaltské krajiny, ako aj západná časť Bieloruska a Ukrajina zostanú podľa nemeckých predstáv v zóne Ústredných mocností. Po dlhých rokovaníach vo vnútri bolševickej strany – pod vplyvom značného napredovania nemeckého vojska – delegácia sovietskeho Ruska podmienky prijala. Brestlitovský mier bol podpísaný 3. marca 1918.⁶ V súlade s ním aj nemecké vojsko ukončilo svoje vojno-

⁵ 14 Wilsonových bodov (Washington, 1918. január 8.). In WILSON, Woodrow. *Speech on the Fourteen Points. Congressional Records, 65th Congress, 2nd Session, 1918.* Washington 1918, p. 680681.

⁶ Mierová dohoda v Brestlitovsku (Breszt-Litovszk, 1918. március 3.). In *Deutsches Reichsgesetzblatt.* Berlin 1918, Nr. 77, p. 622 – 653; *Dokumenti vnyesnyej polityiki SZSZSR. I. kötet.* Moskva 1959, s. 119.

vé aktivity, hoci na Ukrajine ešte do konca mesiaca pokračoval postup nemeckých vojsk. Táto dohoda dostala pomenovanie aj „chlebový mier“, pretože nemecké vojská až do konca leta 1918 držali v obsadení západnú Ukrajinu a západné Bielorusko, bolo to hlavne kvôli zhabanej pšenici z týchto území, ktorú naďalej využívali na vlastné zásobovanie. Bolševická vláda, aj za ťažkých územných strát, ale vystúpila z vojny, čím získala čas na upevnenie svojej vlády.

V náväznosti na Brestlitovský mier sa koncom februára 1918 začali osobitné mierové rokovania v meste Bufta nedaleko Bukurešti medzi Ústrednými mocnosťami a rumunskou vládou. Podľa mierovej zmluvy podpísanej 7. mája 1918 Rumunsko vystúpilo z vojny a v súlade s tým na východnom fronte odzbrojilo svoje jednotky stojace proti nemeckým a rakúsko-uhorským vojskám. V prospech monarchie a Bulharska sa uskutočnili menšie územné úpravy v línii Karpát a v Dobrudži. Rumunské vojská v Besarábii, ktoré chceli využiť proti ruským bolševikom, nechali pod velením Bukurešti. Rumunsku bolo nariadené platenie tvrdých vojenských reparácií, nadbytočné potraviny boli zabavené v prospech Ústredných mocností a produkciu ropy nechali v kompetencii nemeckých firiem. Okrem toho muselo Rumunsko zabezpečiť slobodný prechod vojsk v prípade budúcej protiruskej invázie.⁷ Zvláštna mierová zmluva bola uzavretá medzi novoosamostatneným Fínskom a Nemeckom. Fínske veľkoniažatstvo sa odtrhlo od Ruskej ríše a získalo samostatnosť 6. decembra 1917, pričom do mesiaca ho uznali škandinávске štáty a Francúzsko, Berlín však chcel novo vzniknutý štát z hospodárskych a vojensko-strategických dôvodov získať pod sféru svojho vplyvu. V Berlíne bola 7. marca 1918 podpísaná mierová zmluva a v apríli 1918 prišli do krajiny nemecké jednotky na podporu fínskych nacionalistických síl, pod vedením Carla Gustafa Emila Mannerheima, bojujúcich proti bolševikom. Vtedy boli položené základy nemecko-fínskej hospodárskej a vojenskej spolupráce, ktoré sa počas druhej svetovej vojny len oživilo. Vďaka mierovým zmluvám pripraveným na konci roku 1917 a podpísaným v nasledujúcom roku (s Ruskom, Rumunskom, Fínskom) si Nemecko a Ústredné mocnosti značne posilnili svoje východné pozície, hospodárstva obsadených alebo spojeneckých štátov sa postavili do služieb nemeckého vojenského hospodárstva. Okrem toho v južných oblastiach Ruska Nemci podporovali bielogvardejcov bojujúcich proti bolševikom a žiadali aj predanie čiernomorskej ruskej flotily. Flotilu kotviacu v Novorossijsku nedokázali boševici ubrániť, preto ju 18. júna 1918 potopili. Napriek tomu i dočasným úspechom Ústredných mocností na východe každému bolo zrejmé, že konečný výsledok vojny bude závisieť od bojov na západnom fronte.

⁷ A bukaresti békeszerződés (Bukarest, 1918. május 7.). (Bukurešťská mierová zmluva) In *Revue générale de droit international public*. Deuxieme Série, Tome I. 1919. Documents, p. 92.

Ohlasy na vojnu doma a stav v zázemiach

Po balkánskych vojnách v rokoch 1912 – 1913,⁸ ako aj po udalostiach v Sarajevu 28. júna 1914 podľa oficiálneho stanoviska uhorskej vlády, ktoré prezentoval ministerský predseda gróf István Tisza 30. júna 1914. vo Viedni pred cisárom, vojna nebola vôbec nevyhnutná.⁹ Podľa jeho názoru z taktických dôvodov bolo treba vyčkať, aby sa na Balkáne vytvorilo pre monarchiu lepšie mocenské rozloženie síl. Za uhorským stanoviskom bol zrejme strach, že dualistický štát sa dostatočne nepripravil na vojenský konflikt. Podľa vojnového plánu rakúsko-uhorskej monarchie bolo potrebné v krátkom čase rýchlym úderom prinútiť Srbsko k pádu, a to tak, aby nevznikla vojna na viacerých frontoch alebo nedošlo k eskalácii napätia. Ak by sa predsa len udiala posledná možnosť, vojsko monarchie mohlo počítať s podporou Nemeckého cisárstva, ktoré bolo vo všetkých smeroch dostatočne pripravené na vojnu. Uhorské obavy sa objavili hlavne v súvislosti s udržaním si Rumunska, lebo od obdobia balkánskych vojen bolo zrejme, že Rumunské kráľovstvo len čaká na vhodnú príležitosť, aby zrealizovalo svoje plány ohľadom získania Sedmohradska. Takže z toho dôvodu uhorská vláda by bola oveľa viac privítala spojeneckú zmluvu s Bulharskom než vojenské vystúpenie proti Srbsku. V konečnom dôsledku túto otázku nakoniec rozhodlo nemecké stanovisko. Ešte mesiac pred sarajevským atentátom na Františka Ferdinanda nemecký kancelár Theobald Bethmann-Hollweg ubezpečil berlínskeho vyslanca monarchie Lászla Szögyény-Maricha o nemeckej podpore v prípade širšieho vojenského konfliktu. Nakoniec Rumunsko pod nemeckým nátlakom ostalo neutrálne a prijalo záväzok, že nebude ohrozovať Sedmohradsko. Pod vplyvom „vojenskej strany“ riadenej náčelníkom generálneho štábu Conrada von Hötzendorfa a s podporou mocností predložil František Jozef srbskej vláde nesplniteľné ultimátum. Po neuspokojivej srbskej odpovedi rakúsko-uhorskej monarchii Viedeň 28. júla prerušila so Srbskom všetky diplomatické kontakty¹⁰ a ešte v tú noc začala dunajská flotila a delostrelectvo hradu Zimony (Zemuň) bombardovať Belehrad. Monarchia začala vojnu, ktorú pred polstoročím predvídal Lajos Kossúth v Kasandrinom liste písanom Ferencovi Deákovi, že historické Uhorsko spáli jeho oheň. Uhorský predseda vlády István Tisza

⁸ O diplomatických a vojenských aspektoch balkánskych vojen: *A balkáni háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig. Politikatörténeti Füzetek XIII.* Krausz Tamás (Ed.). Bp. 1999; GÁBOR, Demeter. *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán háborúk idején (1912-1913)*. Bp. 2007. DEMETER, Gábor. *A két balkán háború hadtörténete (1912-13)*. Debrecen 2008; Hall, R.C. *The Balkan Wars, 1912-13. Prelude to the first World War*. London-New York 2002.

⁹ Bližšie o vojnových predstavách Istvána Tiszu: BARTA, Róbert. Tisza István és a preventív háború koncepciója. In *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Maruzsa Zoltán – Pallai László (Ed.). Debrecen 2011, s. 207 – 216.

¹⁰ I. Ferenc József háborús proklamációja (1914. július 28.) (Vojenská proklamácia Františka Jozefa I.). In *A Nagy Háború írásban és képbén. Északon és délen. I. kötet*. Lándor Tivadar (Ed.). Bp. 1915, s. 5 – 6.

vo svojom liste neteri Margite Zeyk napísal, že prijal vojnu ako „neodvratiteľnú nutnosť: „... Moje svedomie je pokojné; už sme mali na krku slučku; a ak sa ňou teraz neprerežeme, vo vhodnejšom čase nás ňou zaškrtia. Nemôžeme robiť nič iné, ale aj tak ma bolí, že to muselo byť takto.“¹¹

Uhorská spoločnosť, cirkvi, predstavitelia politického života, parlamentné strany a noviny podobne ako iné európske krajiny, ktoré vstúpili do vojny, so súhlasom, s podporou, dokonca s radosťou prijali správu o vojne.¹² Zmobilizovaní vojaci a velenie okrem ohlasov o návrate domov z frontu do Vianoc počítali aj s prísľubnou pôdou. Vidina pôdy bola hlavne v okruhu roľníckeho obyvateľstva prijatá s nadšením, a preto hlavne v počiatočných obdobiach zohrala významnú úlohu pri popularizácii vojny medzi vidieckym obyvateľstvom.

Druhá polovica roku 1916 z vojenského i hospodárskeho hľadiska bola už veľmi vážna a v celej krajine sa naplno prejavil nedostatok tovaru a inflácia. Rovnováha hospodárstva sa úplne narušila, do štrajku vstúpili aj také priemyselné závody, kde dovtedy pod silným vojenským dohľadom prebiehala veľmi disciplinovaná výroba. V lete 1916 vstúpilo do štrajku 15-tisíc pracovníkov v baniach v Lupény, Zsilvölgy a Petrozsény, ako aj v závode na produkciu munície v Csepeli.

Vážne narušenie verejného zásobovania signalizovalo vytvorenie úradu pre verejné zásobovanie, cez ktorý sa vláda snažila zorganizovať a riadiť distribúciu a prerozdelenie dôležitých komodít pre verejnosť. Kvôli štrajku zamestnancov vláda zriadila komisie na riešenie sťažností. Spočiatku bolo úlohou týchto komisií sprostredkovať komunikáciu a riešenie konfliktov medzi vládou, vojenským velením, zamestnávateľmi a zamestnancami. Sedemčlennú komisiu, pôvodne pozostávajúcu zo zástupcov ministerstva vnútra a obchodu, vojenského velenia, odborov, zamestnávateľov, v roku 1916 zreorganizovali. Dostali právo rozhodovať v sťažnostiach proti zamestnávateľom (pôvodne mali len odporúčaciu kompetenciu k príslušnému ministerstvu) a okrem predsedu delegovaného ministerstvom obrany aj odbory, zamestnávateľa, ministerstvá obchodu a financií mohli delegovať do komisie po jednom členovi. Zreorganizované komisie doplnené o podkomisie sa zaoberali najmä sťažnosťami ohľadom platov a sociálnych záležitostí. Pôvodnú úlohu, teda stále sa zvyšujúce sociálne napätie a štrajky sa nepodarilo odstrániť.¹³ Od roku

¹¹ Tisza István Zeyk Margitnak, Ajton (Erdély) 1914. augusztus 26. In *Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat, 2. kötet*. Bp. 1924, s. 90.

¹² Najnovšie spracovanie dejín Uhorska v rokoch 1914 až 1918: HAJDU, Tibor-Pollmann Ferenc. *A régi Magyarországnak utolsó háborúja 1914-1918*. Budapest : Osiris Kiadó, 2014. Prvé prejavy vojnového nadšenia v každodennej kultúre (vojenské piesne, vojnové modlitby, básne, vtipy, divadelné predstavenia). Bližšie: SZABÓ, Dániel. Magyarországnak nem volt, hanem lesz. Háborús lelkesedés a populáris színelőadások tükrében. In *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (Eds.). Debrecen 1999, s. 185 – 198.

¹³ BARTA, Róbert. *Az első és második világháború képes története*. Debrecen : Tóth Könyvkereskedés, 2010, s. 201 – 202.

1916 sa štátne financie nachádzali v ťažkej situácii a vláda sa to snažila kompenzovať novými štátnymi príjmami vo forme nových daní (daň z vojnového zisku), tie vymáhali od obyvateľstva za asistencie žandárov a mestskej polície, mnohokrát s teroristickými metódami. Finančnú záťaž vojny sa snažili kompenzovať aj vojnovými pôžičkami. Do júna 1918 bolo zrealizovaných osem vojnových pôžičiek v hodnote viac ako 18,5 miliárd korún.¹⁴ Vojnové dlhopisy boli takmer povinné, čo vo veľkej miere znížilo úspory obyvateľstva a z povojnového splácania sa takmer nič neuskutočnilo. Vojnové pôžičky takmer úplne zruinovali strednú vrstvu a veľkú časť roľníctva. Obyvateľstvo zvlášť citlivo vnímalo rôzne finančné škandály, zneužitia či podvody, ktoré sa stali súčasťou takýchto finančných transakcií.¹⁵ Hoci postupom času stále zvyšovali podporu vyplácanú za mobilizovaných vojakov (vo februári 1918 to bolo 36 – 48 korún mesačne), ale táto suma v dôsledku inflácie nebola dostatočná takmer na nič. Okrem toho väčšina notárov túto sumu buď vôbec nevyplácala, alebo z nej žiadala podiel. Hoci verejné zásobovanie, hlavne čo sa týka potravín, bolo v krajinách Uhorskej koruny menej problematické, István Tisza na porade strany pracujúcich v apríli 1917 zaujal stanovisko, že jednotlivé zázemia monarchie nenesú rovnaký podiel a najväčší dolieha práve na Uhorsko. Na strane druhej strana Mihály Károlyiho spolu s niekoľkými umiernenými politikmi opakovanne žiadala o reformu volebného práva. V prvom rade argumentovali tým, že istými, postupnými a zákonnými reformami bude možné po skončení vojny predísť vypuknutiu podobnej udalosti, akou bola februárová revolúcia v Rusku. No každá vnútropolitická sila paradoxne privítala udalosti Februárovej revolúcie roku 1917. Vláda a oficiálna politika očakávala priaznivý obrat vojnového stavu, Károlyi a umiernená opozícia začiatok reformnej politiky, ako aj možnosť separátneho mieru a demokratizácie krajiny. Noviny Népszava od marca 1917 takmer denne prinášali správy o ruských udalostiach, kvôli čomu boli noviny opakovanne cenzurované. Medzitým na východnom fronte hromadne dochádzalo k už spomínaným javom, teda k prejavom kamarátstva v zákopoch, pričom vo vzťahu k správam, ktoré hovorili o šírení ruských revolučných názorov v zázemiach, pokladalo uhorské vojenské a politické vedenie za mimoriadne nebezpečné.¹⁶ Napredovanie pacifizmu v Uhorsku, neustále sa stupňujúce rozpravy ohľadom volebného práva,

¹⁴ V období 1. novembra 1914 až 12. júna 1918 z ôsmich vojnových pôžičiek v hodnote 17,79 miliárd korún štát reálne zaplatil späť 715,4 miliónov korún. To teoreticky znamená, že štát získal z vojnových pôžičiek príjmy použité na vojenské ciele za štyri roky, 17 miliárd korún. TELESZKY, János. *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*. Bp. 1927, s. 264 – 265.

¹⁵ Pramene týkajúce sa vojnových pôžičiek: Hadikölcson, jótékonyág. In *Az első világháború. Nemzet és emlékezet*. Szabó Dániel (Ed.). Bp. 2009, s. 148 – 156.

¹⁶ Miniszterelnökségi körrendelet a törvényhatóságok vezetőihez az orosz forradalom magyarországi hatásának megfigyeléséről (1917. április 8.) (Ministerské nariadenie o sledovaní vplyvov ruskej revolúcie v Uhorsku). In *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (MMTVD). 4/B kötet*. Mucsi Ferenc a kol. Bp. 1969, s. 195.

pokračujúce štrajky robotníkov a v neposlednom rade stupňujúca sa nedôvera voči Tiszovi jednoznačne smerovali k pádu vlády. Po veľkých jarných demonštráciach v baniach, automobilových závodoch a hutníckom priemysle vláda nakoniec povolila prvomájový sprievod. Tí, čo boli znalí v politike, však vedeli, že pád vlády spôsobil postoj nie v tejto otázke, ale v odmietaní reformy volebného práva. István Tisza svoj pád v poslaneckej snemovni spôsobil tým, že volebnú reformu z roku 1913 bol ochotný rozšíriť len pre závodných robotníkov a organizovaných sociálnych demokratov. Zároveň sa držal bezpodmienečného spojenectva s Nemcami. Tí, čo poznali uhorskú politiku lepšie, vedeli, že pád vlády nie je ani proti vôli panovníka.¹⁷

Potvrdením nových časov bolo vytvorenie tzv. Bloku volebného práva s predsedom grófom Sándorom Károlyim 6. júna 1917, ktoré sa vyčlenilo z parlamentnej i mimoparlamentnej opozície proti Istvánovi Tiszovi. Blok tvorili sociálni demokrati, Károlyiho podporovatelia, občianski radikáli a niekoľko kresťanskosocialistických politikov. To bolo prvé spojenectvo medzi ľavicovými občianskymi smermi a sociálnymi demokratmi. Vo svojom programe požadovali všeobecné, rovné a tajné volebné právo, uzavretie mieru bez anexie a náhrady vojnových výdavkov a vytvorenie medzinárodnej organizácie na zabezpečenie mieru. V záujme vnútornej reformy štátu požadovali demokratickejšiu reorganizáciu vedenia zahraničných vecí a vojenstva, čo sa už dotýkalo základných pilierov dualistického usporiadania. S tým, samozrejme, nikto nepočítal, že na platforme Bloku pre volebné právo vstúpi nová vláda, ale každý očakával to, že panovník uskutoční výmenu na postoch podľa vlastnej politiky, ako aj v súlade s očakávaniami uhorskej spoločnosti a záujmu politického života. Veľká časť uhorských politikov v stoličke ministerského predsedu očakávala grófa Gyulu Andrásyho ml. V okolí cisára však bolo zrejmé, že kvôli prílišným nemeckým sympatiám mladého Andrásyho takéto riešenie neprichádza do úvahy.

Snaha panovníka o kompromis sa prejavila vo vymenovaní relatívne nového človeka v politike, grófa Mórica Eszterházyho za predsedu vlády 8. júna 1917. Veľké očakávania smerom k novej Eszterházyho vláde pramenili z toho, že v nej mal svoje zastúpenie aj Blok volebného práva. Mnohí očakávali, že sa naplní ich program. Naproti tomu sa nič neudialo, vysvetlením bola prevaha robotníckej strany pod vedením Tiszu v parlamente, ktorá vládu v ničom nepodporila. Esterházy zase pokladal za veľmi urážlivé, že Karol IV. ho vôbec neinformoval o tajnej mierovej akcii. Totiž Sixtova aféra z jari 1917 pokračovala, ale nového nemeckého kancelára Georga Michaelista – ktorý bol členom nemeckého hlavného štábu – nebolo možné nijako presvedčiť o uzavretí mieru. Aj keď anglická a francúzska strana prejavila záujem o dohodu, do budúcich rokovaní bolo potrebné zapojiť aj Taliansko, ktoré bolo

¹⁷ O odchode Istvána Tiszau z postu ministerského predsedu: VERMES, Gábor. *Tisza István. Századvég biográfiák*. Bp. 1994, s. 398 – 432.

ochotné s monarchiou rokovať iba po finálnom víťazstve a neuznalo by jej územnú integritu. Ruky anglických a francúzskych politikov zväzovali záväzky a územné sľuby dané Rumunom, Srbom, Čechom a Talianom, a tým vylúčili možnosť separátnych mierov. Vedúci predstavitelia monarchie neprijali územné rozdelenie ríše, takže minimalistický program zaručujúci územnú integritu už ani v roku 1917 nemohol byť predmetom separátneho mieru.

Hlavnou otázkou v Budapešti v auguste 1917 bolo, či sa vláda dohodne s robotníckou skupinou vedenou Tiszom, a tak padne volebná reforma, alebo s rozpustením parlamentu sa využijú masové hnutia a odporcov volebnej reformy postavia pred hotovú vec. Najtvrďším riešením bola Eszterházyho demisia podaná 19. augusta 1917, ktorú panovník prijal. Jeho nástupca, Sándor Wekerle, skúsený a vynikajúci politik, sa ukázal ako prijateľná osoba tak pre panovníka, ako aj uhorský vnútroľudský život a nový predseda hneď ako dobrý taktický krok poveril Vilmosa Vázsonyiho, ministra bez rezortu, aby vypracoval návrh volebného zákona.¹⁸ Vázsonyi – zrejme obávajúc sa revolučných udalostí v Rusku – návrh zákona čo najviac oddialoval, takže ten bol hotový až v decembri 1917. Podľa neho počet oprávnených voličov určený z č. XIV. z roku 1913, kedy malo volebné právo 1 838 378 obyvateľov, sa odstránením vzdelanostného cenzu a rozšírením volebného práva na robotníkov a roľníkov rozšírilo na 3 595 000 osôb. Po revolúciách v Rusku sa aj v Uhorsku rozšírili radikálne hnutia.

V októbri 1917 sa uskutočnil v krajine týždenný štrajk železničiarov. Vtedy vznikli prvé ilegálne skupiny Spolku Galilei, združujúceho ľavicovú, intelektuálnu mládež, v rámci sociálnej demokracie sa objavili tzv. revoluční socialisti. Po bolševickom prevzatí moci noviny Pesti Hírlap a Népszava v úplnom znení zverejnili dekrét bolševickej vlády o mieri, na podporu ktorého sociálni demokrati zorganizovali najväčšie verejné zhromaždenie: zhromaždenie robotníkov v Budapešti vo Városligete 25. novembra 1917. Dezső Bokányi bol rečníkom zhromaždenia a vyjadril sa za mier bez anexie a požadoval okamžité uzavretie mieru na východnom fronte. Stretnutie nenarušili žiadne atrocitý, aj keď boli do Budapešti presmerované jednotky žandárov a budapeštianska polícia dozerala na udržanie verejného poriadku. Veľká časť robotníckej strany a vládne kruhy privítali ruský mierový dekrét. Od ruského opustenia vojny očakávali, že monarchia uvoľnením z východného frontu predíde pádu a že sa jej dokonca podarí splniť svoje vojnové ciele. Vojnové kamarárstva na celom východnom fronte pretrvávajúce od novembra 1917 vytvárali reálnu hrozbu, že fronty sa celkom zosypú. Od polovice decembra 1917 (po začatí brestlitovských rokovaní) prakticky bez väčších prerušení začalo prímerie a nádeje rakúsko-uhorského velenia podporoval aj úspešný prielom na talianskom fronte pri Caporette v októbri – novembri 1917. Vojská monarchie sa vtedy prebojovali

¹⁸ Az új választójogi törvény. Magyar minisztertanácsi ülés. In *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából*. Iványi Emma (Ed.). Bp. 1960, s. 327 – 332.

až k rieke Piave a zastaviť sa ich podarilo až s pomocou anglických a francúzskych divízií. Sčasti kvôli tomu – i kvôli upokojeniu talianskej verejnej mienky – v marci 1918 USA vyhlásili monarchii vojnu. Z hľadiska hodnotenia vojenských udalostí roka 1917 vojenská porážka Ústredných mocností nenastala.

Predĺženie brestlitovských rokovaní, ako aj zverejnenie územných nárokov Ústredných mocností na východné územia vyvolali od polovice januára 1918 všeobecný štrajk v celej monarchii, ktorý sa na konci mesiaca rozšíril aj v Nemecku. V Budapešti začal 18. januára 1918 všeobecný štrajk, počas ktorého vznikali robotnícke rady.¹⁹ Vedenie sociálnodemokratickej strany iba s veľkým úsilím dokázalo zabrániť revolučnému výbuchu a činnosť hnutia udržať v medziach zákona. Z dôvodu januárového štrajku a radikalizácie spoločnosti Wekerle pristúpil k rekonštrukcii vlády. Súbežne s tým oslabovali politické sily odmietajúce revolučnú a radikálnu demokratickú prestavbu. Pre obavy z revolúcií sa začalo prenasledovanie radikálnych socialistov, čelných predstaviteľov Spolku Galilei a Károlyimu hrozila obžaloba z velezrady. Predzvestou ťažkej situácie bola aj skutočnosť, že vláda v marci zvažovala zavedenie štátaria (stanného práva), čo nakoniec 20. marca 1918 hlavný veliteľ vojska aj vyhlásil s platnosťou pre vojenských zbehov. I tak napätú situáciu ešte eskalovala skutočnosť, že v danú dobu začal aj celkový rozpad hospodárskeho života. Pridel bol znížený na polovicu a vláda nariadovala stále väčšie rekvirácie, každodennými sa stali správy o úmrtiach spôsobených hladom. Zlý zdravotný a fyzický stav obyvateľstva jasne ukazovali, že španielska chrípka zúriaca v krajine od októbra 1918 spôsobila smrť už 44-tisíc ľudí. V roku 1918 boli náklady na živobytie osemkrát väčšie ako v roku 1913, počet osôb žijúcich pod hranicou životného minima sa niekoľkokrát znásobil. Väčšina robotníkov pracovala vo vojenských závodoch a zmena zamestnania bola zakázaná, narušenie pracovnej disciplíny riešil vojenský súd. Muži na dedinách boli po narukovaní zabití alebo v lepšom prípade zranení, značná časť práce pripadla ženám a deťom, čo viedlo k nevídanému schudobneniu. Inflácia a nedostatok tovaru sťažili život aj v mestách.²⁰ Reálna hodnota príjmov úradníckych povolání poklesla v roku 1918 na úroveň tretiny plátov z roku 1913. Spoločnosť sa rozdelila na dve skupiny. Ľudia v zázemiach venujúcich sa čiernemu obchodovaniu, korupcii, vojenskému hospodárstvu žili bohatým a až plytvajúcim spôsobom života (v hlavnom meste a väčších mestách vidieka), tzv. vojnoví milionári si neuvedomovali negatívne dôsledky vojny. V júni 1916, keď Brusilovova ofenzíva na východnom fronte spôsobila katastrofálnu situáciu, v Budapešti v tom čase prebiehala premiéra operety Čardášová princezná, na ktorej sa zúčastnili novozbohatlíci, predstavitelia starej aristokracie a veľkokapitalisti.

¹⁹ A munkásság tömegsztrájkja. Az Ujság, 1918. január 22.

²⁰ Nedostatok tovaru, zníženie hodnoty vojenskej pomoci, čierny trh, korupcia a štrajky ohrozovali celé národné hospodárstvo. Bližšie: TELESZKY, János. *A magyar állam pénz-ügyei a háború alatt*, s. 363 – 365.

Nočný život sa v hlavnom meste vôbec neodlišoval od mierových období. Medzitým vidiecke obyvateľstvo hladovalo, trpelo epidémiami, hladom. Keďže aj krajinny zázemia trpeli mimoriadnym nedostatkom, tak ani vojaci bojujúci na frontoch nemali akedvátne zásobovanie – hlavne na talianskom fronte, to, samozrejme, viedlo k nespokojnosti a k apatii vojakov. Bojová morálka oproti predchádzajúcim rokom výrazne poklesla.²¹

Tejto situácii na východnom fronte nepomohol ani v marci 1918 uzavretý Brest-litovský mier, ani ukončenie akýchkoľvek vojenských akcií po Bukureštskom mieri v máji 1918.

Zhrnutie a záver

Na jar 1918 už bolo jednoznačne zrejmé, že Dohoda disponuje väčšími vojenskými zásobami a jej výhra je len otázkou času. Zvyšujúca sa vojenská sila na západných frontoch, v podstate nerušené námorné zásobovanie a prítomnosť Spojených štátov amerických dávalo predstaviteľom dohodových štátov možnosti na formulovanie nových povojnových cieľov. O povojnovom rozdelení Turecka sa tajné rokovania uskutočnili už predtým (dohoda Sykes–Picot),²² na jar 1918 sa dohodlo na dohodovej intervencii proti boľševickému Rusku, ako aj o pláne rozdelenia rakúsko-uhorskej monarchie. Vedúci predstavitelia domácich i v emigrácii sa nachádzajúcich predstaviteľov národností monarchie sa na kongrese v Ríme 8. apríla 1918 vyjadrili, že nechcú ďalej zotrvať v rámci monarchie a požadujú samostatné štátne útvary.²³ Zvlášť sa zaktivizovalo české národné hnutie. Rímsky kongres „sa zopakoval“ v Prahe 15. mája 1918 pri príležitosti 50. výročia založenia Českého národného divadla: srbskí, rumunskí, chorvátski, poľskí, slovenskí a talianski predstavitelia národných hnutí spoločne oslavovali s Čechmi.

Rozhodnutie francúzskej a britskej vlády na jar 1918 o rozdelení monarchie bolo motivované viacerými príčinami. Na jednej strane štáty, ktoré by vznikli po rozdelení monarchie spolu s Poľskom a pobaltskými štátmi, by vytvorili bezpečný sanitárny kordón (cordon sanitaire) proti európskemu šíreniu boľševizmu, na strane druhej nacionalizmus malých národností pokladali za dosť silný na to, aby sa zabránilo znovuoživeniu rakúsko-uhorskej monarchie. Okrem toho nové štáty poskytovali dobré možnosti na rozšírenie britských a francúzskych záujmov v teritó-

²¹ Situáciu vojakov na frontoch, ako aj doma najlepšie ukazujú listy, ktoré si rodinní príslušníci vymieňali. Bližšie: HANÁK, Péter. *A Kert és a Műhely*. Bp. 1988, s. 222 – 274, 298 – 302.

²² MORROW Jr., John H. *The Great War. An imperial History*. London : Routledge, 2005, s. 14.

²³ Spoločné vyhlásenie národností Rakúsko-Uhorska (Róma, 1918. apríl 10.). O deklarácii a rímskom kongrese bližšie: VENCESI, Ernesto. *The Roman Congress of Oppressed Nationalities*. In *New Europe*. May 2, 1918, s. 54 – 63; CARTENY, Andrea. *All against one: The Congress of oppressed nationalities of Austria Hungary (1918)* [online]. In *Working Paper Series*. University of Teramo, Department of Communication. 2010, No. 67. Dostupné na internete: www.academia.edu/5653336/.

riu strednej Európy a Balkánu. Kvôli týmto predstavám Londýn aj Paríž podporili rozhodnutia rímskeho kongresu a národnostnú politiku. Po dlhšej úvahe nakoniec takéto stanovisko zaujala aj vláda Spojených štátov amerických. Na tretej porade Najvyššej vojenskej rady vo Versailles 3. júna 1918 zástupcovia Francúzska, Talianska, Británie a USA sa rozhodli ako vojenský cieľ vytvoriť nový poľský, československý a juhoslovenský štát. Československá národná rada v Paríži (Edvard Beneš a Tomáš Garrigue Masaryk) bola prakticky vnímaná ako vojnová československá vláda. Existencia rakúsko-uhorskej monarchie v podstate závisela od času konečného víťazstva Dohody.²⁴

Kvôli mimoriadnym ľudským i materiálnym stratám počas vojny sa členovia víťazného spojenectva – často vedení aj pomstichtivosťou – chceli po ukončení veľkej vojny na porazených štátoch Ústredných mocností uplatniť svoju vôľu. Nebolo to nič nové v európskej histórii, napriek zásade „víťaz berie všetko“ sa dovtedy veľmi skoro opätovne dosiahla kontinentálna rovnováha, pretože to bolo v záujme všetkých strán. To sa udialo po uzavretí Utrechtského mieru po vojne o španielske dedičstvo (1713) alebo po napoleónskych vojnách a francúzskej revolúcii uskutočnenom viedenskom kongrese (1815), kde bol vytvorený bezpečnostný systém garantovaný Svätou alianciou.

Na začiatku roka 1919 existovala šanca na vytvorenie dôstojného mierového systému, aby znova bola uplatnená jedna zo zásad európskej diplomacie 19. storočia, teda politika kompenzácie. Aspoň na to poukazovali zasadnutia mierových konferencií v okolí Paríža²⁵ – aj propaganda smerom k verejnosti, ktoré sa v zásade pridržiavali Wilsonových 14 bodov, ako základnej línie budúcich rokovaní. Podľa amerických predstáv ohľadom znovavybudovania Európy sa mali dodržať zásady sebaurčenia národov, politicko-hospodárskej suverenity, ako aj liberálnej obchodnej politiky (slobodný obchod). Právo sebaurčenia národov bolo oveľa jednoduchšie definovať teoreticky, ako uplatniť v praxi. Právo národov a národností a slobodné sebaurčenie, ako aj právo na vytvorenie vlastného štátu víťazné štáty a ich spojení v podstate aplikovali len na seba. Wilsonov program navrhoval demokratické riešenia aj v takých sporných otázkach ako územé pripojenie etnicky zmiešaných území (referendum u dotknutého obyvateľstva), riešenie konfliktov medzi novovznikajúcimi štátmi (založenie Spoločnosti národov), dodržanie etnických práv menšín (vytvorenie medzinárodných zmlúv).²⁶ Mierová konferencia v otázke kolónií brala do úvahy najmä britské záujmy, keď boli vytvorené mandátne územia pod britskou (Irak, Palestína, Zajordánsko), francúzskou (Sýria, Libanon) a japonskou

²⁴ BARTA, Róbert. *Az első és második világháború...*, s. 147 – 148.

²⁵ Mnohostrannú a modernú analýzu Parížskej mierovej konferencie poskytla: MACMILLAN, Margaret. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York : Random House, 2002. V maďarčine: MACMILLAN, Margaret. *Béketeremtök. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Bp. 2005.

²⁶ BARTA, Róbert. *Az első és második világháború...*, s. 173 – 174.

(tichomorské ostrovy pod nemeckou vládou) správou. Celý systém mal byť pod dohľadom Spoločnosti národov v Ženeve, ktorá však nedisponovala ozbrojenou zločkou a prípade konfliktu medzi členskými štátmi mala len odporúčacie právo. Najviac sťažností prichádzalo do novovytvorenej organizácie kvôli porušovaniu práv etnických menšín – Nemci, Maďari, pri nových hraniciach štátov. Spoločnosť národov mohla síce stanoviť sankcie, ale ohľadom ich dodržania nemala donucovacie prostriedky.²⁷ Taktiež iniciovala postavenie Medzinárodného súdneho tribunálu v Haagu. Po vojne pomáhala aj pri hospodárskej konsolidácii štátov stojacich na pokraji štátneho bankrotu (Rakúsko, Bulharsko, Maďarsko).

Chyby parížskeho mierového systému sa ukázali ešte za života súčasníkov. Britský hospodársky expert John Maynard Keynes napísal v roku 1919 krátku knižku preloženú do mnohých jazykov, medzi ostatnými aj do maďarčiny (Hospodárske dôsledky vojny), v ktorej upozornil, že snahy o odčinenie sú príliš prehnané, pri rozhodnutiach víťazov dominovala pomsta a politické záujmy, povojnová Európa sa hospodársky stala neschopnou fungovania a je len otázkou času, kedy sa z nových konfliktov rozdúcha ďalšia vojna.

Systém malých štátov, ktorý sa vytvoril po vojne, bol zaťažený aj vnútornými konfliktmi, lebo nacionalizmus malých etník stál proti sebe a na hraniciach štátov sa vytvorili konfliktné zóny. Zásadu etnickej väčšiny často nedodžiavali ani tam, kde na to bola možnosť (Sudety, južná časť Slovenska, západná časť Sedmohradska). Pokrivená aplikácia práva na sebaurčenie len ďalej posilňovala revanšizmus. Mocenské vákuum vytvorené v strednej a východnej Európe pripravovalo pôdu pre postupné narastanie vplyvu posilňujúceho sa Nemecka. Referendá na niektorých územiach vyplývajúce z mierových zmlúv boli skôr ojedinelým úkazom, a ich výsledky v každom prípade prehodnotili územné rozhodnutia mierovej konferencie.

Americký kongres nakoniec mierové zmluvy neratifikoval, lebo tie obsahovali aj Pakt Spoločnosti národov, ktorého princípy väčšina politikov vyhodnotila ako protichodné americkej ústave. Potvrdili však washingtonský dokument z roku 1921 o flotilách a o rozložení síl vo svetových moriach, ku ktorej ešte v nasledujúci rok pripojili ďalšie tri dohody. Flotilová dohoda ustanovila silu flotily piatich víťazných svetových mocností: Spojené štáty americké a Veľká Británia mali mať každá po 525-tisíc, Japonsko 315-tisíc, Francúzsko a Taliansko 175- a 175-tisíc ton výtlakovú flotilu. Dohoda štyroch mocností, potom Dohoda deviatich mocností presne vymedzila sféry vplyvu v Tichom oceáne a nezávislosť Číny, kým v tzv. Santungskej zmluve Japonsko vrátilo Číne polostrov Santung spolu s prístavom Csingtao. Kým USA sa na povojnovom usporiadaní zúčastnili v niektorých oblastiach, bolševická vláda Ruska nebola na mierové rokovania ani pozvaná. Takže nová východná mocnosť sa nezúčastnila povojnového usporiadania. Dôvody však neboli

²⁷ O chybách a problémoch Spoločnosti národov: BALOGH, Arthur. *A Nemzetek Szövetsége húsz évi múködésének mérlege*. Kolozsvár, k. n., 1940.

len ideologické, Dohoda aj takto chcela bolševickú vládu potrestať za vystúpenie z vojny v roku 1918. Počas mierových konferencií sa ešte nedalo tušiť, že práve dve rozhodujúce svetové mocnosti ostanú dočasne mimo usporiadania systému na kontinente. Chybné rozhodnutia Parížskej mierovej konferencie a ním vytvoreného mierového systému prispeli k vypuknutiu druhej svetovej vojny, ale neboli jedinou a rozhodujúcou príčinou tohto konfliktu. Európske udalosti v rokoch 1919 až 1939, vývoj politiky mocností, dôsledky svetovej hospodárskej krízy, rozšírenie a rivalizácia národnosocialistických²⁸ a bolševických ideológií boli ďalšie významné faktory, bez ktorých by samotný parížsky mierový systém nemohol byť jedinou príčinou vojny. Vojna, ktorá vypukla v roku 1939, nebola v prvom rade dôsledkom rozhodnutí a dohôd mierovej konferencie, ale zlých alebo neurobených politických, diplomatických, vojenských rozhodnutí a ich následkov v nasledujúcich dvadsiatich rokoch.

²⁸ Oveľa viac ako mierový systém po veľkej vojne bola príčinou vypuknutia druhej svetovej vojny národnosocialistická strana so svojím vojnovým programom, ktorá sa v Nemecku dostala k moci v roku 1933. Bližšie: KERSHAW, Ian. *Hitler. A Biography*. New York – London : W.W. Norton & Company. 2008. Konkrétne kapitoly: Pepreface-Reflecting on Hitler, 12. Working Towards the Führer. V maďarčine: KERSHAW, Ian. *Hitler. 1889-1936*. Szeged: Hybris, Szukits Könyvkiadó, Bp. 2003, s. 19 – 29, 495 – 554.

MATERÁLY
MATERIALS

OD MISIE KU ŠKOLE – DEJINY PÔSOBENIA JEZUITOV V UŽHORODE DO POVSTANIA JURAJA I. RÁKÓCZIHO¹

Vavrinec ŽEŇUCH

ŽEŇUCH, Vavrinec. From mission to school – the history of Jesuit activity in Uzhgorod until George I. Rákóczi's uprising. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2020, vol. 20, no. 1, p. 114-124.

A re-catholization of Ung county was inextricably linked to Jesuit mission in a particular region. The arrival of Jesuit to the Ung county was connected to an effort of the Drugeths to re-catholicize as well as to the history of education in that region. Our attention was focused on relations with Jesuit arrival to Uzhgorod and onto their mission in that region as well as other localities where they operated. Since the history of the Drugeths' residency is primarily connected to a residency in Humenne, based on this we mapped the relation between Humenné residency and Ung county. In the conclusion we add information about the erection of Uzhgorod's college. We finish the whole study with the transcript of the document about the erection of the college in Uzhgorod, which is a clear proof that the college was not transferred from Humenne but it was a newly opened school.

Key words: Ung county, Jesuits, Recatholization, the Drugeths, Uzhgorod.

Počiatky jezuitského kolégia v Užhorode sa primárne spájajú s misiou v Humennom a jej zánikom.² Hoci tradovaná pamäť a pamätné tabule odkazujú na pokračovanie činnosti humenského kolégia v Užhorode, nie je to tak. Užhorod, ako aj Humenné má „samostatný“ príbeh, ktorý však pochopiteľne súvisí aj s Humenným či samotným rodom Drugeth.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0736/18 Premeny hospodárskeho, spoločenského, konfesionálneho a kultúrneho vývinu zemepanských miest a mestečiek na území východného Slovenska v 17.-19. storočí.

² BIZOŇOVÁ, M. Katalóg členov spoločnosti Ježišovej pôsobiacich v Užhorode v 17. a 18. storočí. In *Historia Ecclesiastica*. 2016, roč. 7 č. 2, s. 138 – 139; LENČIŠ, Š. *Šľachtický rod Drugetovcov z Humenného*. Humenné : Matica slovenská, 2003, s. 99; LENČIŠ, Š. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2009, s. 68 – 69; STOLÁRIK, S. *Humenské kolégium a traja košický mučeníci*. Humenné : Matica slovenská, 1995, s. 40 – 41; SHORE, P. Život a zánik jezuitskej misie: Collegium v Užhorodu Zakarpatská Ukrajina (1650 – 1773). In *Ignaciánska spiritualita a fenomén kultúry*. M. Altrichter (Ed.). Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 102.

Na začiatku 17. storočia bol rod Drugeth jedným z rodov, ktoré horlivo vyznávali kalvinizmus.³ Rod sa delil na dve základné vetvy, ktoré reprezentovali Valentín I. (*1577 – †1609) a Juraj III. (*1583 – †1620). Starší z dvojice – Valentín, bol bratrancom Juraja II. (†1592), ktorý bol otcom Juraja III.⁴ Valentín bojoval v povstaní Štefana Bocskai a v rode Drugeth si upevnil vodcovské postavenie. Juraj III. osirel v mladom veku, jeho matka Eufrozina Dóczyová viedla početné spory o zachovanie dedičstva pre svojho syna.⁵ Dokonca bola obvinená, že jej syn zomrel v mladom veku a mládenec, ktorého vychováva, je len dieťa miestnych poddaných.⁶ Svoju legitimitu musel Juraj III. viacnásobne obhájiť, avšak napriek tomu naďalej pretrvávalo napätie medzi Valentínom I. a Jurajom III. Tieto animozity medzi príbuznými mali za následok stratu majetkov v prospech Szókolióvcov a Valentína I.⁷ Celá situácia sa stabilizovala po konverzii Juraja III. na katolicizmus v roku 1608 vplyvom Petra Pázmanya.⁸ Z Juraja sa stal horlivý katolík a podporovateľ rekatolizácie.

Po návšteve Juraja III. na hrade Užhorod v roku 1609 Valentín I. náhle zomiera. Kvôli majetkovým a rodinným sporom podozrievali Juraja z vraždy (otravy). Majetky zdedil Valentínov syn Štefan VI., ktorý zomiera už v roku 1610, a tak sa výlučným majiteľom celého rodinného dedičstva stal Juraj III. Všetky podozrenia z otravy boli voči nemu stiahnuté, nakoľko vojaci hradu dosvedčili jeho bezúhonnosť a čestnosť.⁹ Juraj pozval do Užskej stolice jezuitov a angažoval sa aj v príprave cirkevnej únie *ad personam* medzi pravoslávnyimi presbytermi a katolíckou cirkvou.¹⁰ Prvotným centrom Drugethových jezuitov bolo mesto Humenné, kde

³ KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Prešovská univerzita, 2010, s. 30.

⁴ ŽEŇUCH, V. *Husák. História a etnografia*. Husák : Obecný úrad v Husáku, 2018, genealogická príloha na konci knihy.

⁵ Štátny archív v Prešove (ďalej ŠAPO), fond Drugeth Humenné (ďalej DH), 653/17; ŠAPO, DH, 98; ŠAPO, DH, 503/1 fasc., 4 no. 11; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 4, no. 12; ŠAPO, DH, 503/1 fasc., 4 no. 13; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 1; Державний архів Закарпатської області (ďalej ŠAZO), fond 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород (ďalej 4)/ /2, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 135, pag. 1; ŠAZO, 4/2 inv. č. 157, pag. 1.

⁶ ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 1.

⁷ ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 2; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 3; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 5; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 6; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5, no. 9.

⁸ ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5 no. 20; ŠAPO, DH, 503/1 fasc. 5 no. 21; HARASZY, K. *Az ungi református egyházmegyé*. Nagykápos : Helman Vilmos nyomása, 1931. s. 44. Terleckého kronika, ktorá spomína príbeh o Krásnobrodskom monastyre udáva rok konverzie 1605.

⁹ ŠAZO, 4/2, inv. č. 211, pag. 1; LACKO, M. *Užhorodská únia karpatských rusínov s katolíckou cirkvou*. Trnava : Dobrá kniha, 2012, s. 25.

¹⁰ VÉGHSEŐ, T. „...mint igaz egyházi ember...“. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2011, s. 30 – 31.

sa začala v roku 1608 Humenská misia. V roku 1613 už existovala spoločná misia v Užhorode a Sereďnom.¹¹

Sereďné [Середнє] malo v tom čase viac ako 200 obyvateľov, mnohí boli pravoslávni a protestanti. Výročná správa konštatuje, že len desiatich ich boli ochotní počúvať.¹² V dedine Koncovo [Концово] žili tri skupiny ľudí, tretina prijala jezuitov, z čoho usudzujeme, že boli katolíci. Jednou tretinou boli kalvíni a poslednú tretinu tvorila akási sekta. Týchto ľudí odporúčali jezuiti do ochrany Anjelom strážnym s potrebou vykonania exorcizmu. Koncovskí veriaci chodievali na bohoslužby, ktoré vykonávali jezuiti, avšak nie je jasné, kde sa vykonávali.¹³ V Užhorode jezuiti spravovali miestnu faru. Chrám na Solnej ulici používali reformovaní veriaci. Jezuiti spočiatku spravovali len hradnú kaplnku. V okolí Užhorodu vykonávali jezuiti misiu v dedine Batfa [Батфа], ktorá sa nachádzala v blízkosti mesta, ako aj dediny Koncovo. Miestna misia mala v držbe dve relikvie. Prvá bola relikvia sv. Mikuláša, biskupa z Myry, a druhá bola časť Svätého kríža, ktorá je dodnes uložená v užhorodskom chráme. Užhorodsko-sereďniarska misia bola zverená do ochrany Panny Márie.¹⁴

V roku 1615 mali na starosti užhorodskú misiu Ján Szölössy, ktorý pôsobil ako misionár a správca farností v okolí Užhorodu (Koncovo, Botfa, Sereďné) a František Lovas, ktorý spravoval užhorodskú farnosť.¹⁵ Podľa usporiadania mien v súpise pripúšťame, že v okolí mohol pôsobiť aj Michal Besko, ktorý bol rovnako misionár a organizátor všetkých služieb v okolitých farnostiach, konzultor. Jeho meno je v súpise uvedené pod Szölössym a neskôr sa udáva ako misionár v tejto lokalite. Besko, ako aj Szölössy boli kazateľmi, ktorí svoju kazateľskú činnosť vykonávali v slovenčine. V roku 1616 bol na misiách v Užskej stolici len František Lovas.¹⁶

V roku 1618, teda rok pred vypuknutím povstania G. Betlena, pôsobili v Užhorode Martin Kaldi a počas jeho absencie Michal Besko. V okolitých dedinách naďalej kázal Szölössy.¹⁷ V tom čase sa konalo vyšetrowanie v súvislosti s majetkom františkánov v Užhorode. Majetok, ktorý jezuiti v Užhorode používali a neskôr aj

¹¹ Pannonhalmi Apátság Levéltára (ďalej PAL), 118. E. 8/2 a. Annuae Provinciae Austriae Societis Jesu 1613-1669 (ďalej 118. E. 8/2 a.), pag. 21; RUPP, J. *Magyarország helyrajzi története II.* Pest : M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1872, s. 402; LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 92.

¹² PAL, 118. E. 8/2 a., pag. 21.

¹³ PAL, 118. E. 8/2 a., pag. 21.

¹⁴ PAL, 118. E. 8/2 a., pag. 21 – 22.

¹⁵ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 171.

¹⁶ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 185.

¹⁷ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 209.

opravili, patrili totiž v 16. storočí františkánom. Jezuiti v rámci daného majetku získali komplex, ktorý sa nachádzal neďaleko hradu. Miestny chrám získal mariánske patrocínium – Zvestovanie Pána.¹⁸ Po vypuknutí povstania jezuiti z danej lokality odišli, nakoľko sa necítili bezpečne.¹⁹

Juraj III. Drugeth odišiel na svoje majetky v Poľsku, rovnako s ním utiekli aj mnohí jezuiti. Do bojov zasiahol Juraj Drugeth na strane kráľa, keď s najatým poľským vojskom v roku 1619 zaútočil proti Betlenovmu vojsku. Z nepriateľov usmrtil všetkých peších hajdúchov a k tomu približne 1 500 šľachticov. Jazdci, ktorým velil Rákóczi, sa dali na útek.²⁰ Juraj III. – donor jezuitov, zomrel po návrate do Poľska na otravu vo veku 37 rokov. Výsledok povstania spôsoboval problémy dedičovi Jánovi X. Drugethovi (*1609 – †1645), ktorý musel bojovať za uplatnenie svojho dedičského práva na majetok. Ján X. na stoličnom súde deklaroval svoje práva už v roku 1623.²¹ Celá situácia sa vyriešila až v roku 1629, keď získal Ján X. celé svoje dedičstvo.²² Tieto majetkové problémy spôsobili prerušenie jezuitskej misie v Užhorode, ako aj v Humennom na viac ako desať rokov. Majetkové problémy, ako aj diverzita konfesii v Užhorode vyvolávali napätie. Určitým demonštrovaním moci a konfesionalnej rozdielnosti bolo rozhodnutie Jána Drugetha nechať zbúrať reformovaný chrám, ktorý stál na Solnej ulici v Užhorode. Drugeth už v roku 1626 zrušil reformovanú farnosť a odobral jej všetky príjmy z jeho majetkov (mesto Užhorod). Chrám bol do zničenia používaný reformovanými veriacimi. Ján Drugeth nariadil, že na jeho mieste bude postavený nový katolícky chrám s patrocíniom sv. Juraja.²³

Návrat jezuitov do danej lokality nenastal hneď s majetkovým vysporiadaním Jána X. Misijné územie sa s problémami v rezidencii v Humennom výrazne zväčšilo, ale počet pátrov sa znížil. Po dvaja pôsobili u palatína Eszterházyho, na Spiši u Erdeliovej, ďalej dvaja u Rákócziho a Alaghyho.²⁴ Na drugethovské panstvo sa vrátili až v roku 1630 do Humenného. Do mesta prišli štyria pátri – Michal Besko (ako superior), Michal Czeri, Daniel Zednik a Juraj Moyses. O rok neskôr v Humennom pôsobili už siedmi pátri a v roku 1632 bolo pripravené všetko potrebné

¹⁸ ŠAPO, DH, 652/5., ŠAPO, DH, 98.

¹⁹ STOLÁRIK, S. *Humenské kolégium a traja košický mučeníci*. Humenné : Matica slovenská, 1995, s. 33.

²⁰ ŠAZO, 4/18, inv. č. 1, pag. 1; SZIRMAY, A. *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Budaë : Universitatis Pestanae, 1804, s. 145.

²¹ ŠAZO, 4/2, inv. č. 393, pag. 4.

²² ŠAPO, DH, 273/E3., ŠAPO, DH, 650/5.

²³ ŠAPO, DH, 652/6., ŠAZO, 4/2, inv. č. 466, pag. 1.

²⁴ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 324.

na vyučovanie v Humennom.²⁵ Na pôsobenie jezuitov nezabudli obyvatelia Užskej stolice. Juraj Melth daroval vinicu (Kishegy) na okraji Seredného chrámu v Serednom. V roku 1633 jágerský kanonik Samuel Kalmancsay daroval svoj dom a vinicu v Užhorode (pri dedine Horiany) pre jezuitov v Užhorode. Hoci sa staval nový kostol, nedarilo sa obnoviť farnosť v Užhorode.²⁶ Uhorsko malo celkovo nedostatok kňazov, tento stav bol rovnaký aj v Jágerskej diecéze. Ján X. sa obrátil na jágerského biskupa Imricha Lósaya, ktorý mu navrhol, aby presunul jezuitov z Humenného do Užhorodu.²⁷ Je zaujímavé, že znova nevznikla misia v Užhorode, dokonca ani žiaden jezuita nepôsobil ako farár v Užhorode, hoci v roku 1635 Ján Magula pôsobil aj ako farár v Snine.²⁸ Už v roku 1636 pôsobil v Užhorode pri zemepánovi Michal Besko, čo bolo obdobné riešenie ako pri Snine. Väčšina pátrov pôsobila zároveň aj na iných miestach, napríklad Ján Szölösi pôsobil na panstve Rákócziovcov.²⁹

V roku 1636 súhlasil Mutio Vitelleschi³⁰ so zriadením kolégia v Užhorode. Z toho dôvodu sa presunula rezidencia z Humenného do Užhorodu, avšak bola vydaná nová zakladacia listina kolégia. Kolégium bolo erigované dekrétom z 19. októbra 1636 vydanom v Ríme.³¹ Užhorodská rezidencia a kolégium získalo už spočiatku veľké finančné príjmy. V roku 1634 daroval Ján X. pri príležitosti narodenia jeho syna Juraja IV. (*1633 – †1664) v jeho mene 1 700 florénov pre potreby jezuitov v Užhorode. Zároveň utvoril fundáciu, z ktorej plynulo pre jezuitov každý rok 500 florénov. V roku 1636, keď boli jezuiti ešte v Humennom, im daroval Jeremiáš Zbovovský dedinu Koncovo [Концово], ktoré bolo vyčíslené na hodnotu 1 200 florénov. Podobne podporila užhorodských jezuitov aj Anna Pethe, vdova po Františkovi Rákóczim, ktorá im odkázala z dedičstva 2 000 florénov. Sumu mali v roku 1637

²⁵ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 371.

²⁶ RUPP, J. *Magyarország helyrajzi története II.* Pest : M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1872, s. 403 – 404.

²⁷ RUPP, J. *Magyarország helyrajzi története II.* Pest : M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1872, s. 403 – 404.

²⁸ I LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 426.

²⁹ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978, s. 445.

³⁰ Mutio Vitelleschi (1563–1645) bol generálny predstavený Spoločnosti Ježišovej v období 1615 – 1645. S jeho pôsobením sa spája silný rozmach tovarišstva a rozšírenie misií v Ázii, zvlášť vo Vietname (Tonkin) a Číne (Tibet). Patrilo medzi zástancov probabilizmu, spoliehajúceho sa na Božiu milosť a jeho pomoc, hoci sa aj situácia vyvíjala opačne. Svojimi stanoviskami napomáhal šíriť kult Božského Srdca Ježišovho. V priebehu tridsaťročnej vojny, keď kardinál Richelieu aktívne zasahoval do francúzskej politiky, zakázal francúzskym jezuitom komunikovať s ním o tejto téme, nakoľko nedokázal voči nemu zasiahnuť.

³¹ ŠAZO, fond 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород (ďalej 151) /25, inv. č. 50, pag. 1.

vyplatiť jej synovia, ktorí žili už 10 rokov v Užhorode.³² Jezuitov v Užhorode – kolégium, ako aj rezidenciu, obdarovali do roku 1645 ešte viacerí zemepáni. Dvakrát ju ešte obdaroval Ján X. Drugeth, pričom tak urobil v roku 1640 a 1641.³³ V roku 1641 obdaroval jezuitov Ján Szabó, ktorý im daroval svoj majetok v Užhorode v hodnote 50 florénov. Špecifický dar dala jezuitom Judita Paczot, ktorá bola vdovou po Alexandrovi Sennyeyovi. V roku 1642 nariadila, aby jezuitom bolo ako almužna daných 60 vriec najkvalitnejšej pšenice, 4 sudy vína a 25 hrúd soli.³⁴

V roku 1637 je vo výročnej správe uvedená rezidencia v Humennom, neskôr od roku 1638 plne fungujúce užhorodské kolégium so štyrmi učiteľmi, siedmi členmi rezidencie a štyrmi pomocnými silami. Neskôr sa od roku 1639 znova spomína humenské kolégium. Užhorod sa znovu stal len misijným miestom, kde pôsobil Mikuláš Szeczeny ako osobný kňaz Jána X. Drugetha.³⁵ Užhorodské kolégium získalo priestory po františkánoch ešte v roku 1618, tie však kvôli povstaniu a neprítomnosti rehoľníkov neboli rekonštruované.³⁶ S rekonštrukciou sa začalo v 40. rokoch 17. storočia a dokončená bola v roku 1648. Rekonštrukciou prešiel aj chrám, ktorý niesol mariánske patrocínium.³⁷

K textu pripájame aj prepis zakladacej listiny jezuitského kolégia v Užhorode. Zakladacia listina je napísaná na pergamene, ktorý je 692 mm široký a 445 mm vysoký. Pergamen nie je opatrený žiadnym overovacím znakom či značkou zhotoviteľa. Pergamen je na viacerých miestach poškodený, čo bolo spôsobené jeho uchovávaním. V dolnej časti, kde kedysi bola zavesená pečať, je pergamen roztrhnutý. V archivárskej zložke závesná pečať chýba. Zakladacia listina bola od vzniku kolégia (1636) až po jeho zánik (1773) vystavená v priestoroch kolégia. Listina má preto po celom svojom obvode dierky po klincoch, ktoré majú medzi sebou rôzne

³² RUPP, J. *Magyarország helyrajzi története II.* Pest : M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1872, s. 404.

³³ ŠAPO, DH, 652/7.

³⁴ RUPP, J. *Magyarország helyrajzi története II.* Pest : M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1872, s. 404.

³⁵ LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. Romae* : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1978. s. 471, 482. Na strane 482 sú uvedené informácie z roku 1638: „COLLEGIUM UNGVARIENSE// P. Thomas Jasberini, rector.// P. Ioannes Magula, minister.// P. Franciscus Pazot, Praefectus fabricae, consultor.// P. Ioannes Szöllessi, pater spiritualis et confessarius collegii, monitor.// P. Daniel Berlich, operarius, consultor.// P. Iacobus Kirinich, procurator, consultor.// P. Andreas Pestvarmegyey. // Magistri// M. Andreas Hellensveni, rhetoricae. M. Andreas Szölenich [Zelenich], poëseos.// M. Paulus Noak [Novak], syntaxeos. M. Stephanus Vissochani, grammaticae.// M. Iacobus Palkovich, principiorum.// Coadiutores// Iacobus Sepessi, socius procuratoris. Ioannes Ljubetich, dispensator, emptor.// Andreas Binar, cocus. Emericus Sardi, inspector fabricae.“

³⁶ ŠAPO, DH, 652/5., Priestory boli darované, ale renovácia neprebela kvôli vypuknutému povstaniu.

³⁷ TERDIK, Sz. Ungvár (Ужгород), egykori jezsuita templom, görögkatolikus székesegyház. In *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig*. T. Kollár (Ed.). Nyíregyháza : Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft. 2013, s. 400 – 401.

veľké rozostupy. Na listine sú tiež dierky, ktoré vznikli uchovávaním v archíve. Pergamen je dvakrát preložený, čím sa jeho rozmer zmenší na štvrtinu. V ľavej polovici približne v strede je oválna dierka s rozmermi šírky 19 mm a výšky 12 mm. V ľavej polovici na pravom okraji v stredovej línii preloženia sa nachádza už reštaurovaná dierka so šírkou 17 mm a výškou v maxime 4 mm. V samotnom strede, kadiaľ prechádzajú línie preloženia, sa nachádza už zreštaurované poškodenie kruhovitého tvaru s priemerom 12 mm. Na pravej polovici v stredovej línii vzniklo už zreštaurované poškodenie, ktoré je 88 mm široké a má najviac 31 mm. Na zreštaurovaných častiach bol aj dopísaný pôvodný text. Na pergamene sa nachádzajú aj dva obrázky, ktoré znázorňujú patrocínium misie. V ľavom hornom rohu sa nachádza výjav umiestnený v kruhu s priemerom 78 mm, v ktorom je vyobrazená modliaca sa žena (Panna Mária), ktorá kľučí na kľakadle. Ruky má rituálne prekřížené na sebe, čo symbolizuje modlenie. Žena je oblečená v ružovej tunike s modrým plášťom. Okolo hlavy má naznačenú svätožiariu. V pravom hornom rohu sa rovnako nachádza výjav v kruhu s priemerom 78 mm, v ktorom je vyobrazená bytosť – anjel. V ruke drží tri kvety, druhou rukou ukazuje tri prsty, čo môže byť pozdrav či znak Trojice. Jeho postava je v pokľaku, oblečený je v oranžovej tunike, na chrbte má krídla. Na základe vyobrazenej scény stotožňujeme postavu s anjelom Gabrielom. V hornej časti pergamenu v strede sa nachádza oficiálny kristogram jezuitov, ktorý je umiestnený v kruhu s priemerom 68 mm. Emblém je tvorený tromi písmenami I H S pričom z písmena H vychádza kríž. Kristogram je umiestnený v kruhu s červeným pozadím. Spozna kruhu s kristogramom vychádzajú plamene, ktoré sú na modrom pozadí. Spojnice medzi jednotlivými kruhmi, ako aj po stranách lemu, ktorý sa nachádza po oboch stranách, sú široké 3 mm a sú farbené zlatom. Rozpätie medzi spojnicami je široké 67 mm. V priestore medzi spojnicami sú namaľované kvety, ktoré tvoria výzdobu listiny. Na pravom i ľavom okraji pergamenu, kde spojnice utvárajú akoby obdĺžniky, sú na konci obdĺžnikov namaľované červené strapce, ktoré sú centrovane.

Listina je písaná latinkou a latinsky, pričom bol na jej napísanie použitý hnedý atrament. Časti textu, ktoré boli reštaurované sú zapísané čiernym atramentom. V prípade významných osobností, keď sa zdôrazňoval ich význam (meno generálneho predstaviteľa rádu, mená pápežov či slová ako Boh alebo Panna Mária) bol použitý zlatý atrament. Znenie textu je oficiálne, nejde o koncept, ale o finálnu verziu znenia. V tomto kontexte je dobré poznamenať, že ide o simplikát, nakoľko povaha dokumentu si nevyžaduje duplicitné vydanie. Zakladacia listina je oficiálnym dokumentom, o čom vypovedá aj použitá štylistika. Vydavateľom dokumentu je Mutio Vitelleschi, ktorého meno je umiestnené centrálnne hneď pod kristogramom a je rovnako písané zlatým atramentom.

Archívny dokument je v súčasnosti lokalizovaný v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti (Державний архів Закарпатської області) na Ukrajine. Dokument je sú-

časťou fondu 151 Agenda Mukačevskej gréckokatolíckej eparchie, mesto Užhorod (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород), v 25. opise (inventár) s číslom 50. Dokument nesie pomenovanie a krátku charakteristiku, ako Výnos generálneho predstaviteľa Spoločnosti Ježišovej o utvorení jezuitského kolégia v Užhorode (*Грамота генерала общества иезуитов об организации иезуитской коллегии в Ужгороде*). V inventári je dokument chybné datovaný do roku 1626, čo je upravené perom. Dokument je vnútorne datovaný 19. októbra 1636. Dôvod uloženia zakladacej listiny vo fonde je prebratie sídla jezuitskej rezidencie a kolégia mukačevským biskupom. Z budovy jezuitskej rezidencie sa stala biskupská rezidencia (po roku 1775).³⁸ Chrám s patrocíniom Zvestovanie Pána (25. marec) bol vystahovaný a chrám bol prebudovaný na účely východnej cirkvi. Jeho patrocínium sa viackrát menilo, v súčasnosti je zasvätený sviatku Povýšenia úctyhodného a životodarného Kríža nad celým svetom (14. september). V priestoroch kolégia vznikla gréckokatolícka učiteľská škola, ktorá začala fungovať od roku 1795.³⁹

Pri prepise listiny sme sa riadili zaužívanými zásadami diplomatického prepisu listiny. Znenie textu prepisuje bez akýchkoľvek zásahov či úprav do usporiadania. Koniec riadka označujeme značkami //. Pri prepise rozdeleného slova do dvoch riadkov ponechávame aj znak =. Slová napísané zlatou farbou vymedzujeme znakmi <>. Listina je na viacerých miestach poškodená, čo má vplyv aj na čitateľnosť textu. Časti, ktoré sme neboli schopní prečítať a prepísať, označujeme zložkou [---]. Pri reštaurovaní dokumentu boli niektoré časti textu dopísané reštaurátorom. Nakoľko nejde o znenie pochádzajúce z overenej kópie, resp. zdroj je neznámy, takéto časti textu uvádzame v zátvorkách (). Rímske číslice, ako aj tie arabské prepisujeme rovnako (rímske ako rímske a arabské ako arabské). Skrátené slová nerozpisujeme, ponechávame ich v skrátenom tvare a skratku označujeme znakom ¯. Dlhý znak písmená s, ktorý sa v texte vyskytuje v odlišnom tvare oproti klasickému znaku s, je v prepise zapísaný znakom f. Zloženina ue je v texte nahradzovaná tvarom 3, pričom je apostrof umiestnený medzi znaky q a 3. V texte neprevláda používanie znaku u, nakoľko ho pomerne často alternuje znak v.

Význam prameňa spočíva v základnej nosnej informácii – informácii o erigovaní kolégia. Existencia kolégia v Humennom, ako aj neskoršieho kolégia v Užhorode silne vplývala na celý región. Hlavný význam týchto inštitúcií spočíval v sprostredkovaní kvalitného vzdelania. Jezuiti sa aktívne angažovali v rekatolizácii regiónu. Zrušením rádu odišli natrvalo z Užskej stolice, ale svojím pôsobením ovplyvnili konfesiónálne hranice v regióne.

³⁸ ŠAZO, 151/22, inv. č. 2, pag. 13.

³⁹ Pozri ŠAZO, fond 336.

Príloha

Грамота генерала общества иезуитов об организации иезуитской коллегии в Ужгороде [Výnos generálneho predstaviteľa Spoločnosti Ježišovej o utvorení jezuitského kolégia v Užhorode]. Rím, 19. október 1636. Autentický originál, pergamen. Державний архів Закарпатської області, фонд 151 Правління Мукачівської грекокатолицькоїєпархії, м. Ужгород, [Štátny archív Zakarpatskej oblasti, fond 151 Agenda Mukačevskej gréckokatolíckej eparchii, mesto Užhorod,] signatúra 151.25.50.

[pagina 1 averz]<MVTIVS VITELLESCVS>

Societatis <IESV> Præpofitus Generalis. Vniuerfis, et fingulis pnt̄ es literas inspecturis salutem in eo, qui est vera salus. Non solum ratio, sed vfus etiam, atq̄ experientia semper ostendit, piorum hominum Sodalitates ptī m sub B.^{mae} Virginis Mariæ tutela institutas // magnam habere vim ad pietatem augendam tum ob peculiaré, ac certum ipsius Dei Matris patrocinium, tum etiam proprias, quæ in ipfis esse' folent, virtutis, ac religionis exercitationes, tum deniq̄ ob mutuam exemplum, quod quidem valde efficax esse' solet ad // hominum animos in omnem partem facile', ac suaviter impellendos. Hanc ob causam cum Societas nostra omnibus, quæ suo instituto conueniunt rationibus proximorum salutem, ac perfectionem in spirita fuuaré, ac promouéré tum Dei-opé studeret, ne hanc qui=//dem cuius efficaciam experta est, omittendam purauit. Quare cum <GREGORIO> fel: rec: Papæ XIII per Prēm Claudium Aquauiuam piæ mem: Prædecessorem nr̄um expositum efset Romæ in Collegio nr̄a Societatis institutam iam pridem esé Soda=//litate Scholasticorum titulo Virginis Annuntiaræ, cuius deinceps exemplum fecuta Iuuentus, quæ in varÿs Collegiorum nr̄orum Scholis erudiebatur, eandem formam eademq̄ pietatis exercitationes magno suo bono arripuisset, ac proinde operæpretium videri, //vt quo tam pium opus quotidie magis promoueretur. Pontificia aucte non solum confirmaretur, sed etiam specialibus beneficÿs augetur. Placuit eidem <GREGORIO> fel: rec: Papæ XIII. vt erat animo ad diuinum honorem omni ex parte amplificari[---]//dum promptissimo in hac quoq̄ re pro ipsius Dei gloria eiusdem nr̄i Prædecessoris postulatis annuere, idq̄ literis Apostolicis quarto Nonas Decembris Anni MDLXXXIV datis contestari. Primum igitur in Collegio ipso nostro Romano Primari// am Congregationem ex Scholasticis nostris, siue etiam ex alijs simul fidelibus sub titulo Annuntiationis B. Virginis Mariæ. Apostolica aucte erexit, et instituit, eiq̄ varias indulgentias, ac priuilegia ex Ecclesiæ thesauris liberaliter impertÿt. Deinde Præpofito, vel// Vicario generali, quemcunq̄ pro temporé esé contigerit potestatem concessit, vt in quibuscunq̄ alijs Societatis nr̄æ Collegÿs alias eiusmodi Sodalitates ex ipfis Scholarum Discipulis, siue etiã ex alijs simúl, quos ad id pietatis studium permouisset, sub eodem titulo// Annuntiationis B. Mariæ Virginis, finé vllo tamen Collegiorum, vel Ecclesiarum, quæ ad ea pertinent, præiudicio erigeré, easq̄ huic Romanæ, vt Primariæ, tanquam membra capiti aggregaré liceat,

ita ut ysdem gratys, indulgentys, peccatorum remisisonibus, ac reli=//quis omnibus priuilegys fruantur, quibus ipfa Primaria. Quarum quidem Congregationum tam Primariæ, quam earum, quæ ei annexa, et subordinatæ sunt, idem <GREGORIVS> (Socie)tati nr̄(æ curram ita co)mmisit, vt ad Præpositum, vel Vicarium gene=//ralem soectet per se ip[---]el per alium quemuis et Sotietaté ab eo delectum eas visitare, et ad rectam ea(rum ad)miniftratione(m qvæc)unq3 Decreta conderé, et quæ iam condita fun(t ex peridere, quim etiam deinceps) pro rerum, ac temporum conditione, vt in// Dño iudicauerint, immutaré, corrigeré, et reformaré, sed et postea fel: rec: <SIXTVS> Papa V. ipse quoq3 præcipito zelo diuini cultus augendi, et pro sua pastorali follicitudiné totius gregis Dominici fibi (crediti) spiritualis salutis comparandæ studio accensus// eiusdem nr̄i Prædecessoris supplicationibus benigne annuens facultatem, et literas supradictas Gregorÿ Pontificis sui prædecessoris ita exendit, concessitq3, et indulfit, vt similitèr Præpositus seu Vicarius generalis nr̄æ Societatis pro temporé existens non solúm// vnam, sed etiam plures Sodalitates, siué Scholasticorum tantum, siué aliorum fidelium duntaxat, siue vtrorumq3 fimúl, tam sub B. Mariæ Virginis Annuntiatæ, quam alia quacunq3 inuocatione, vel titulo in singulis Societatis nr̄æ Locis, Ecclesÿs, Domibus, // vel Collegÿs, necnon et in Seminarÿs, quæ Societatis curæ commissa sunt, aucte Ap̄lica erigere, et institueré, illasq3 sic pro temporé erectas, et institutas Primariæ Sodalitati p̄ta aggregaré, eisdemq3 Sodalitatibus sic pro temporé erectis, et aggregatis om=//nes, et singulas plenarias, vel aliás indulgentias, et peccatorum remisiones vel relaxationes, necnon exemptiones, immunitates, coeterasq3 facultates, indullta, et priuilegia spiritualia, et temporalia dictæ Primariæ, aut alÿs Sodalitaribus sic aggregatis, // vel aggregandis, earumq3 Sodalibus Scholasticis, vel alÿs concessa, et concedenda perpetuó communicaré, illasq3, et illa ad easdem Congregationis, earumq3 Sodales etiám non Scholares indifferenter, et æque principaliter extendere, ac etiam illis conce=//deré, et elargiri possimus, prout in diuersis literis Apostolicis eiusdem Sixti Pontificis latiús explicatur. Quamobrem cum syncere nobis in Christof dilecti Dñi Præfectus, et Afsistentes Congregationis <B. VIRGINIS>, quæ in Collegio Vnguarienfi no=//stræ Societatis efs, suo, et reliquorum illius Sodalium nominé pro insigni eorum in Deum pietate, ac in Virginem Sacrosanctam deuotione a nobis petierint, tum per se ipfos, tum etiam per syncere nobis item dilectos Dños p̄tæ Primariæ Congregationis Ro=//manæ Præfectum, et Afsistentes, vt iuxta hanc facultatem nobis á Sede Apostolice tributam in eodém Collegio Vnguarienfi Congregationem vnam sub inuocationé <B. VIRGINIS Annuntiatæ> erigere, eamq3 p̄tæ Primariæ Congregationi aggre=//garé velimus. Nos eiusmodi pietatem non soluín amplectentes, sed etiám magnoperé faudantes auēte nobis, vt suprà diximus concessa, in eodem Collegio Vnguarienfi Congregationem unam sub titulo <B. VIRGINIS Annuntiatę> erigimus, eamque// Primariæ Sodalitati Romanæ coniungimus, et aggregamus, ac omnia priuilegia indulgentias etiám plenarias, necnon et gratias

alias p̄ta Primariæ, vel alÿs illi, vt superius dictum est aggregatis Congregationibus hactenus concessas, et in posterum cō=//cedendas eodem prorfus modo quo ipfi Primariæ, et alÿs Congregationibus concessæ fuerint, communica vnus, et elargimur. In nomine <S^{mæ} Trinitatis Patris, et Filÿ et Spūs Sancti>, cuius Diuinam Maiestatem sup̄plices órammus, fet concessionem hanc// de coelo ratam, et firmam haberé velit, et Sodales ipfos coelestium donorum accessionibus auctos sibi in dies magis reddat acceptos, ac deniqz' etiam æternæ gloriæ compotes fuo et B^{mæ}Virginis, cui pię, et religiofę feruierint, perpetuo dignetur aspectu. In quo=//rum fidem præsentis manu nostra subscriptas sigillo Societatis nræ muniri illssimus Dat Romæ Die XIX. Octobris M DCXXXVI // + // Mutius Vitellescus

[pagina 1 reverz]

19ta 8br 1636 // Mutius Vitellescus // Societatis Jesu Prepositus gene//ralis in Collegio Ejusdem So//cietatis Unghvarinensi Con//gregationem Sub Invocatione// B. Virginis Annunciatæ, Seu// Sodalitatem Marianam eri//git.

K OBYVATELSTVU LEVOČE V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA

Mária KALETOVÁ

KALETOVÁ, Mária. To the Levoča's population at the second half of 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2020, vol. 20, no. 1, p. 125-130.

The main goal of the presented paper is to summarize information about the number, denomination or nationality of the inhabitants of Levoča in the second half of the 19th century on the basis of literature, but also period sources. The register of the deceased from Levoča from the years 1872 – 1884 was selected for the analysis. Its example can be used to show what diseases the inhabitants of a given city died from, how high the infant mortality rate was, or the individual numbers of deaths in a particular year.

Key words: Levoča, 19th century, Census, Population.

V druhej polovici 19. storočia došlo v Uhorsku k veľkému rastu obyvateľstva. V rokoch 1850 – 1913 sa zvýšil počet obyvateľov Uhorska o 7 a pol milióna, čo predstavovalo nárast o 38 %. Rovnaký vývin prebiehal aj v iných krajinách v západnej Európe. Túto situáciu umožnila zmena životných podmienok, zlepšenie kvality zdravotníctva, ale aj urbanizácia a industrializácia.¹

Nové politické pomery, ktoré boli v ríši nastavené po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, vytvorili aj v Uhorsku lepšie podmienky na sledovanie vývinu a premien spoločnosti. Takýmto nástrojom bolo aj sčítanie obyvateľstva, ktoré uhorská vláda zabezpečila zákonom, v pravidelnom intervale desiatich rokov.² Prvé sčítanie nariadila viedenská vláda už v roku 1850. Bolo však nepresné, keďže prebehlo krátko po revolúcii v zvláštnej atmosfére, keď panoval v Uhorsku výnimočný stav. V nasledujúcej tabuľke ponúkame prehľad vývoja počtu obyvateľstva v Levoči na základe uskutočnených sčítaní:

¹ KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 684.

² PODRIMAVSKÝ, Milan a kol. *Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava : VEDA, 1992, s. 472.

Tabuľka 1 Vývoj počtu obyvateľov Levoče³

Rok	Počet obyvateľov
1840	5486
1849	5412
1851	6238 ¹
1857	5729
1870	6887
1880	6603
1890	6318
1900	6845
1910	6785

Ako možno z tabuľky vidieť, počet obyvateľov Levoče kolísal. Vývoj mesta sa zastavil aj v dôsledku toho, že danú lokalitu obchádzala železničná trať Košice-Bohumín, čo vylúčilo prosperovanie mesta vo všetkých smeroch. Ešte v roku 1870 bola Levoča najľudnatejším mestom na Spiši, tesne za ňou sa nachádzala Spišská Nová Ves so 6 691 obyvateľmi.⁴ Negatívny dopad na rast počtu obyvateľstva v Levoči malo aj vysťahovalectvo. V rokoch 1880 – 1890 sa z Levoče vysťahovalo 243 ľudí. Vysťahovalcov tvorili väčšinou chudobní roľníci, remeselníci a slúžky.⁵ Príčiny vysťahovalectva z Uhorska spočívali v hospodárskych a sociálnych problémoch po zrušení poddanstva. Masové vysťahovalectvo, ktoré spôsobila hospodárska kríza, začalo v roku 1873. Celkovo v rokoch 1871 – 1914 z Uhorska odišli 2 milióny obyvateľstva, prevažne do Spojených štátov amerických.⁶

Keďže sa pri niektorých údajoch zo sčítania obyvateľstva z roku 1850 udávala nepresnosť až 6%, bolo nariadené opakované sčítanie. To sa uskutočnilo v roku 1857.⁷ V tomto období boli zachytené aj demografické údaje z mesta Levoča. Sčítanie obyvateľstva v meste Levoča sledovalo 5 faktorov, a to náboženské vyznanie, zamestnanie, vek, stav a prítomnosť či neprítomnosť v čase sčítania. Hárky z tohto sčítania už boli čiastočne spracované vo forme odborného článku.⁸ Výsledky sčítania sa týkajú zvlášť vnútornej a zvlášť vonkajšej časti mesta, ktoré oddeľovali hrady. Čo sa týka konfesijného zloženia, prehľad ponúkame v nasledujúcej ta-

³ Tabuľka je zostavená podľa informácií z monografie mesta Levoča: CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 71.

⁴ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 71.

⁵ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 87.

⁶ KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 687.

⁷ PODRIMAVSKÝ, Milan a kol. *Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava: VEDA, 1992, s. 179.

⁸ DZURILLA, Lukáš. Sčítanie obyvateľstva Levoče 31. októbra 1857. In *Z minulosti Spiša: ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. XI*. Ivan Chalupický. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2003, s. 73 – 85.

bulke, úplne presné údaje o konfesionálnom zložení obyvateľov však poznáme až z roku 1869.

Tabuľka 2 Konfesionálne zloženie obyvateľov Levoče v roku 1857

Vierovyznanie	Mesto	Predmestie
Rímskokatolícke	1165	1040
Evanjelické a.v.	735	107
Židia	18	–
Gréckokatolícke	15	16
Kalvínske	5	–
Iné/nezistené	10	0

Prevažná väčšina Levočanov boli rímskokatolíci. Ich počet bol pomerne stabilný, zatiaľ čo evanjelikov ubúdalo. Pribúda však gréckokatolíkov, kalvínov a tiež židov. O Levoči sa hovorilo, že je nemeckým mestom, na základe faktu, že plnoprávni mešťania boli väčšinou Nemci s evanjelickým vierovyznaním. Avšak Slovákmi boli prakticky všetci obyvatelia predmestia, výlučne chudobnejší ľudia, preto aj prevládajúcim náboženstvom bolo rímskokatolícke. Od polovice 19. storočia žili vedľa seba hlavne tri národnosti – slovenská, nemecká a maďarská. Maďarské obyvateľstvo tvorila hlavne inteligencia, napr. úradníci či profesori.⁹

Tabuľka 3 Konfesionálne zloženie obyvateľstva Levoče podľa sčítaní obyvateľstva¹⁰

Rok	Rímsk.	Ev. a. v	Židia	Gréck.
1869	4935	1415	365	138
1880	4757	1215	399	155
1890	4822	1075	418	168
1900	4991	863	642	239
1910	4960	939	718	145

Čo sa týka zdravotníctva, veľký význam pre jeho sprístupnenie obyvateľstvu mal zdravotný zákon z r. 1876. Ten nariadil vydržiavanie obecného, resp. mestského lekára sídlam nad 6 000 obyvateľov a zaviedol všeobecné bezplatné očkovanie.¹¹ To, na aké choroby umierali Levočania, vieme ilustrovať na základe matriky zomrelých.

⁹ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 99.

¹⁰ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 74.

¹¹ KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 685.

Obrázok 1 Úvodná dvojstrana analyzovanej matriky zomrelých

The image shows two pages of a historical death register. The left page is titled "Matrica DEFUNCTI" and the right page is "Defunctorum". Both pages contain columns for date of death, name of the deceased, parents, sex, age, cause of death, and burial location. The entries are handwritten in Latin.

Na analýzu sme si vybrali dokument, v ktorom sa nachádzajú zápisy z rokov 1872 – 1884. Predmetná matrika má formu knihy s už predtlačenými kolónkami.¹² Na jednej dvojstrane nebol daný pevný počet zápisov, zapisujúci kňaz si šírku riadku upravil podľa potreby a dĺžky zápisu. Jazykom dokumentu je latinčina, obsahuje 182 číslovaných dvojstrán. Zľava doprava nasledovali tieto kolónky:

- poradové číslo,
- rok a deň skonania,
- meno a stav zomrelého a meno jeho rodičov alebo manžela/manželky,
- miesto bydliska s číslom domu,
- pohlavie,
- dovŕšený vek,
- príčina úmrtia,
- či bol zaopatrený sviatosťami,
- miesto a deň pochovania,
- meno pochovávaného,
- poznámky.

Kniha začína zápisom posledného zomrelého z roku 1872, výpovednú hodnotu teda má dokument až od roku 1873. V nasledujúcej tabuľke sú prehľadne uvedené

¹² Matrika zomrelých Levoče 1872 – 1884 [online] [cit. 2020-10-12]. Dostupné na internete: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R73-Y32?i=316&wc=9P3R-ZNG%3A107654301%2C113294202%2C118024702%2C138504101&cc=1554443>.

počty zomrelých podľa jednotlivých rokov rozdelených podľa pohlavia, z celkového počtu sme vyčlenili aj deti do 5 rokov.

Tabuľka 4 Počty zomrelých podľa pohlavia v rokoch 1873 – 1884

Rok	Muži	Ženy	Spolu	Deti do 5 rokov
1873	180	181	361	159
1874	73	85	158	89
1875	66	91	157	91
1876	86	71	157	100
1877	85	63	148	80
1878	103	97	200	114
1879	99	104	203	126
1880	95	84	179	95
1881	89	90	179	94
1882	96	87	183	101
1883	96	92	188	99
1884	111	93	204	111
SPOLU			2317	

Z tabuľky je zrejmé, že ešte aj v tomto období bolo veľké percento detskej úmrtnosti. V každom zo sledovaných rokov vidíme, že vždy bola z celkového počtu zomrelých viac ako polovica detí. Najviac ľudí zomrelo v roku 1873, konkrétne 361. Toto vysoké číslo vysvetľuje fakt, že v rokoch 1872 – 1874 zasiahla krajinu epidémia cholery.¹³ Aj z nami uvádzaných 361 obeti podľahlo tejto chorobe 144 z nich. Ďalšími najčastejšími príčinami smrti boli osýpky, tuberkulóza či šarlach. Časté boli aj zápisy o mŕtvo narodených deťoch.

Čo sa týka povolania, pri každom dospelom človeku sa nachádzal pri mene aj zápis o tom, čím sa daný človek živil. Pri zomrelých ženách nachádzame aj meno manžela a tiež jeho povolanie. Nezriedka sa v matrike vyskytujú aj zápisy o úmrtí a pohrebe príslušníka šľachty. Za všetkých možno spomenúť napríklad Viktora Prokopovicsa, ktorý ma ako posledné bydlisko uvedené dve mestá – Levoču aj Starú Lubovňu. Napriek tomu, že zomrel 29. septembra 1876 v Levoči vo veku 38 a pol roka,¹⁴ pochovaný bol 1. októbra v krypte Chrámu sv. Mikuláša v Starej Lubovni. Jeho epitaf sa nachádza na opornom pilieri v ľavej lodi kostola.¹⁵ Opačným prí-

¹³ Viac k tejto vlne cholery napr. DERFIŇÁK, Patrik. Cholerová epidémia na severovýchode Uhorska v rokoch 1872-1873. In *Annales historici Presovienses*. 2016, roč. 16, č. 2, s. 115 – 140.

¹⁴ *Zápis s poradovým číslom 124* [online] [cit. 2020-10-12]. Dostupné na internete: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR73-YQX?i=383&wc=9P3R-ZNG%3A107654301%2C113294202%2C118024702%2C138504101&cc=1554443>.

¹⁵ Opis epitafu a informácie k rodine pozri bližšie KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-heraldické pamiatky vo vybraných rímskokatolíckych farnostiach v okrese Stará Lubovňa*. Bakalárska práca. Prešov :

kladom k smrti príslušníka šľachty, ktorý zomrel mimo domova a jeho mŕtve telo bolo dôstojne pochované pri príslušníkoch jeho rodiny, bola smrť žobráka. Nebolo známe ani jeho meno, vek mu na 50 rokov určili iba odhadom. Pochovaný bol na mestskom cintoríne.¹⁶

Záver

V príspevku v skratke predstavujeme vývoj počtu obyvateľov mesta Levoča na základe sčítaní obyvateľstva, matrik a literatúry v období druhej polovice 19. storočia. Rovnako príspevok obsahuje aj počty veriacich tej-ktorej cirkvi, výpočet obetí cholery z roku 1873, ale aj analýzu prameňa, konkrétne matriky zomrelých. Tá zahŕňa roky 1872 – 1884, v prehľadnej tabuľke tiež prinášame počty zomrelých rozdelených podľa pohlavia, s vyčlenením detí do 5 rokov.

Prešovská univerzita v Prešove, 2015, s. 61.

¹⁶ *Zápis s poradovým číslom 150* [online] [cit. 2020-10-12]. Dostupné na internete: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R73-TGG?i=385&wc=9P3R-ZNG%3A107654301%2C113294202%2C118024702%2C138504101&cc=1554443>.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

STRETNUTIE PRIATEĽOV REGIONÁLNEJ HISTÓRIE

Hradište 30. novembra 2019

Občianske združenie Priatelia histórie Novohradu (ďalej len OZ) už piaty rok po sebe zorganizovalo v obci Hradište stretnutie bádateľov, podporovateľov, priaznivcov a priateľov histórie Novohradu. Po prvýkrát sa stretnutie rozdelilo na dve časti. Prvá časť bola určená širšej verejnosti, konala sa 28. novembra 2019 na lučeneckej mestskej radnici. V Lučenci si mohla širšia verejnosť pripomenúť 170 rokov od vypálenia Lučenca ruskými vojakmi v revolučnom auguste 1849, 160 rokov od úmrtia zakladajúceho člena Matice slovenskej Jána Nathaniela Petiana, ale aj 200 rokov od narodenia národovca Augusta Horislava Škultétyho. Zároveň sa v Lučenci konalo vyhodnotenie súťaže História Novohradu, ktorú už tretí rok vyhlásilo OZ pre študentov stredných škôl.

Druhý deň, 30. novembra 2019, v Hradišti už stretnutie predstavovalo skôr internú debatu priateľov histórie Novohradu a jej aktívnych bádateľov. Stretnutie otvoril predseda OZ Michal Šesták príhovorom, v ktorom medzi inými vyzdvihol aj úspech regionálnych bádateľov Tomáša Sitára a Norberta Adamove, ktorí sa zapojili do súťaže SGHS Najlepšie genealogické práce. T. Sitár obsadil so svojou monografiou Magister Pavol a Hontovci z Poiplia prvé miesto a N. Adamove s krátkou monografiou Ordódyovci: kováči z Luboriečky a Dolnej Strehovej obsadil druhé miesto, pričom sa porota o druhej menovanej práci vyjadrila ako o vzorovej genealogickej práci. Po príhovore nasledovala prednáška profesora Romana Holeca na tému „Lučenec a rok 1919“. Po prednáške sa strhla aktívna diskusia účastníkov stretnutia, nasledovaná krátkou prestávkou. Program pokračoval rozsiahlou diskusiou na tému „Ako pomôcť malým obciam s kvalitnou monografiou na zodpovedajúcej odbornej úrovni a pritom nezruinovať ich rozpočet“. Predseda OZ predstavil zámer realizovania projektov „Domy Novohradu“ a ceny pre „starších“ bádateľov histórie Novohradu a Malohontu, ku ktorým prebehla podnetná diskusia.

OZ už štvrtý rok pri príležitosti tohto stretnutia vydáva Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie, skrz ktorý má ambíciu spropagovať históriu Novohradu v regionálnom, ale aj v krajinskom meradle. Ďalej prebudiť záujem o históriu Novohradu medzi jeho obyvateľstvom, motivovať učiteľov z regiónu k prispôsobeniu výkladu miestnym reáliám a prebudiť u študentov záujem o históriu regiónu. Zborník je rozdelený na dva zväzky.

Zväzok A predstavuje hlavnú časť zborníka s kapitolami: Odborné príspevky a Spomienky a iné. Obe kapitoly zachytávajú viaceré zaujímavé témy súvisiace

s Novohradom. Z príspevkov v tejto časti vyberáme: Vladimír Mitaš – Lovinobaňa v dobe bronzovej, Ján

Beljak – Hrad Ozdín, Andrea Moravčíková – Nesplnený..., Jaroslav Hanko – Posledná modrokamenská grófska. Zväzok B je už tematicky venovaný školám, školstvu a učiteľom v Novohrade, pričom vyšiel v dvoch vydaniach. Základné vydanie obsahuje len Odborné príspevky k danej problematike a limitovaná verzia obsahuje aj kapitoly Bonus a Novohrad v dobovej tlači. Z príspevkov v tejto časti vyberáme: Jozef Drenko – Náčrt vývoja školstva v Novohrade do vzniku ČSR, Mária Adamová – 50 rokov učiteľského ústavu v Lučenci 1869 – 1919. Z limitovanej verzie môžeme spomenúť napr. príspevok: Dominika Kamenská – Invázia vojsk Varšavskej zmluvy očami Lučenčanov.

Práce na novom zborníku a ďalšom stretnutí pokračujú aj v tomto roku. Cenu pre „starších“ bádateľov bude OZ predávať vo forme Ceny Emy Goldpergerovej, ktorú rozdelí na dve kategórie: Cena za najlepšiu monografiu za r. 2019 a najlepší príspevok za r. 2019. S veľkou pravdepodobnosťou bude mať stretnutie len komornú atmosféru, no tvorenie zborníka, ktorý predstavuje akési gro celého stretnutia, to vôbec neovplyvní. Stretnutie by sa aj tento rok malo uskutočniť koncom októbra za účasti bádateľov, podporovateľov, priaznivcov a priateľov histórie Novohradu.

Erik Koncz

VEDECKÁ KONFERENCIA JAZYK, UČEBNICE A LITERATÚRA V DEJINÁCH SLOVENSKA (ŠKOLSTVO – KNIŽNÁ KULTÚRA – OSOBNOSTI)

Prešov 20. – 21. február 2020

Štátna vedecká knižnica v Prešove pri príležitosti Medzinárodného dňa materinského jazyka usporiadala vo svojich priestoroch v dňoch 20. a 21. februára 2020 interdisciplinárnu vedeckú konferenciu pod názvom Jazyk, učebnice a literatúra v dejinách Slovenska (školstvo – knižná kultúra – osobnosti). Program rokovania bol rozdelený do dvoch dní, počas ktorých vystúpilo celkovo 25 aktívnych účastníkov konferencie, ktorí prezentovali svoje príspevky v ôsmich tematických blokoch. Podujatie slávnostne otvorila riaditeľka ŠVK v Prešove Mgr. Valéria Závadská.

Prvý deň konferencie otvoril prof. PaedDr. Jaroslav Mazúrek svojím referátom Banskoštiavnická banská akadémia – slávne dedičstvo, v ktorom predstavil dejiny prvej technickej vysokej školy baníckej svojho druhu vo svete aj v Uhorsku. Opísal jej fungovanie, najväčší rozmach akadémie, jej významných absolventov a profesorov až po postupný úpadok a presťahovanie školy do Šoprone v roku 1919. Následne vystúpil PhDr. Vavrínek Žeňuch, ktorý mapoval sieť škôl všetkých konfesií v Užskej stolici, ich personálne a materiálne zabezpečenie. Na základe dvoch dostupných kanonických vizitácií z rokov 1746 a 1747 prezentoval príspevok s názvom Školy a učitelia Užskej stolice (1746 – 1747). Ďalším vystupujúcim bol Mgr. Šimon Kačmár s referátom Jazyková situácia obyvateľstva v Šariši začiatkom 20. storočia. Prostredníctvom sčítania obyvateľstva z roku 1900 prezentoval znalosti dorozumenia sa obyvateľov v úradnom jazyku – maďarčine, v obciach a mestách Šarišskej župy. Analyzoval aj celkovú jazykovú a národnostnú situáciu na vidieku a v mestách šarišského regiónu. Na záver prvého bloku vystúpila Mgr. Kamila Fircáková s témou študentských korporácií na Gréckokatolíckom rusínskom učiteľskom ústave s menšinovým vyučovacím jazykom. Študentské aktivity podporovali a rozvíjali prácu s rusínskym jazykom v literatúre a umení. Autorka ich predstavila v príspevku s názvom Študentské korporácie na Gréckokatolíckom rusínskom učiteľskom ústave v Prešove, ktorý bol spracovaný s primárnym využitím výročných správ škôl.

Druhý blok rokovania otvoril Mgr. Michal Falat referátom Rusínske ľudové školstvo na území východného Slovenska po vzniku Československa. Predmetom výstupu bolo vzdelávanie a vyučovanie v rodnom jazyku, ktoré malo byť zaručené v ústave Československej republiky. Cieľom príspevku bolo zmapovať stav, zmeny

a problémy v oblasti rusínskeho ľudového školstva na území východného Slovenska po vzniku Československa. Ďalší prednášajúci, Mgr. Martin Klempay, tematicky nadviazal na predrečníka v referáte Postavenie učiteľa národného školstva v medzivojnovom období v otázkach sociálneho statusu a postavenia učiteľov národných škôl v okrese Prešov, a to hlavne v obci Chmeľov. Autor porovnával profesiu učiteľa s inými príbuznými povolaniami v medzivojnovom období aj v kontexte dnešného postavenia učiteľov v spoločnosti. V poradí tretí bol príspevok Situácia povojnového školstva v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve (1945 – 1950) od autorov Mgr. Petra Jambora a PaedDr. Martina Pavúka, PhD., ktorí analyzovali gréckokatolícke školy na príklade tzv. ruského gymnázia. Porovnávali počty žiakov a opisovali prípady, kedy štát obmedzoval ich rozvoj a sťažoval im ich fungovanie. Posledný referát v tomto bloku predstavila Mgr. Andrea Sivaničová na tému Sto rokov stavebnej priemyslovky v Prešove. Venovala sa vzniku, vývoju a fungovaniu prvej odbornej stavebnej školy svojho druhu na Slovensku po vzniku ČSR. Časom sa škola postupne transformovala na renomovanú priemyslovku. Priestor v prezentácii dostali aj jej významní učitelia a úspešní absolventi.

Tretí blok prvého rokovacieho dňa prešiel oproti plánovanému programu drobnými zmenami, otvoril ho Mgr. Peter Benka, PhD., príspevkom Vyučovanie jazykov a Matej Bel. Témou referátu bola reflexia jazykovej otázky v Uhorsku, ktorú vnímal aj polyhistor Matej Bel. Prostredníctvom svojich učebníc, poznámok či predhovorov k iným gramatickým prácam

poukazoval aj na potrebu znalosti latinského jazyka. PhDr. Jozef Šelepec vo svojom príspevku Gramatika Alexandra Duchnoviča analyzoval unikátnu prácu pripisovanú rusínskemu národnému buditeľovi, hlavne z pohľadu metodológie a inšpirovania sa predošlými, skôr vydanými gramatikami v rôznych jazykoch. Posledným prezentujúcim v tomto bloku bol prof. PhDr. Peter Káša, CSc., ktorý načrtnol ranú tvorbu P. J. Šafárika pomocou interpretácie jeho diela Dejiny Slovanскеj reči a literatúry. Autor sa zameriaval na kultúrne a spoločenské aspekty, ktoré formovali národný jazyk, literatúru a históriu, v referáte s názvom Pavel Jozef Šafárik – osvietenský vzdelanec a (alebo) národný buditeľ?

V poslednom bloku prvého dňa rokovania vystúpila Mgr. Renata Jedláková s príspevkom Oravci na poli spisovnej slovenčiny a zastúpenie ich diel vo fonde Bibliotéky Čaplovičiany v Dolnom Kubíne. Autorka sa snažila priblížiť život a dielo osobností spätých s oravským regiónom, ktoré sa veľkou mierou pričínili o vývoj slovenského jazyka. Patrí medzi nich napríklad: Anton Bernolák, Martin Hattala, Ctiboh Zoch, Martin Hamuljak a mnohí iní, ktorých diela sa zachovali vo fonde Bibliotéky Čaplovičiany v Dolnom Kubíne. V nasledujúcom referáte s názvom Pedagóg Ján Csink – autor učebníc pre ľudové školy a meštianky Mgr. Mariana Čentéšová, PhD., predstavila životnú cestu učiteľa Jána Csinka, analyzovala tiež jeho učebnice určené pre ľudové školy a meštianky z predmetov prírodopis, nábo-

ženstvo či nemecký jazyk. V poradí tretia vystúpila Mgr. Lucia Němcová, PhD., s príspevkom Prvorepublikové čítanky pre slovenské školy. Rozoberala vonkajšie a vnútorné znaky čítaniek pre slovenské školy, ktoré vyšli v období po vzniku Československa a sú zachované vo fonde ŠVK v Prešove. Predposledný výstup mala Mgr. Jana Gáborová Křoková, ktorá predstavila pohľad na vývin rómskej ľudovej slovesnosti od jej počiatkov, čiže hovoreného slova, až po súčasnú literárnu tvorbu rómskych spisovateľov na rôzne témy v referáte Od orálnej tradície Rómov k modernej rómskej knižnej tvorbe. Na záver prvého rokovacieho dňa bol zaradený príspevok Prezentácia pracoviska DICRK ŠVK v Prešove (Kultúra Rómov v digitálnom svete), ktorý prezentoval Mgr. Roman Čonka a po ktorom vzápätí nasledovala exkurzia v priestoroch DICRK-u, ktorú viedli Mgr. Roman Čonka a Mgr. Jana Gáborová Křoková.

Druhý rokovací deň otvoril Mgr. Svorad Zavarský, PhD., ktorý predstavil učebnicu pravopisu a správnej výslovnosti, ktorú ako prvý vydal učiteľ a kazateľ Ján Gyalogi v roku 1719. Priblížil jej obsah a súvislosti s vývojom ortografie a ortoepie v Európe a na Slovensku v príspevku Jezuitská učebnica *Opusculum orthographicum*: k výučbe ortografie a ortoepie na Slovensku v 18. storočí. Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD., sa vo svojom referáte zamerala na Bajzov „polemický“ koncept jednoty jazyka Slovákov, a to formou poukázania na rôzne pohľady na osobnosť J. I. Bajzu a často čierno-bielo motivované vyjadrenia, ktoré stále v nejakej podobe a forme pretrvávajú v odbornej literatúre, ale najmä v školstve dodnes. Autorka PaedDr. Martina Petříková, PhD., predstavila tému Slovenská čítanka v kontexte literatúry pre deti a mládež v matičných rokoch na príklade vybraných textov s národným aspektom z 1. dielu čítanky. Poukázala na autorov i texty, ktoré boli zaradzované do čítanky E. Černého v 2. polovici 19. storočia.

Druhý blok konferencie otvorila Mgr. Lenka Rišková, PhD., ktorá prezentovala ďalší pohľad na Bohuslava Tablica a jeho tvorbu v otázke podnecovania lásky k vlastnému jazyku ako jednému z hlavných identifikačných znakov národného povedomia v príspevku Téma jazyka v básnickej tvorbe Bohuslava Tablica. Ďalším prednášateľom bol Mgr. Martin Braxatoris, PhD., ktorý zameral svoju pozornosť na Gramatické dielo básnika Pavla Šramku v kultúrno-historickom kontexte a vo svojom príspevku sa venoval Česko-slovenskej gramatike (známej aj ako *Liternica*) z roku 1805. Zaoberal sa jej obsahovým rozborom, ale aj súvislosťami vzniku tohto pravopisného diela pre potreby slovenských škôl v gemersko-malohontskom regióne. Krátkej próze slovenského realizmu sa venoval PhDr. Milan Kendra, PhD., ktorý vo svojom výstupe reflektoval na tému školstva a okruhov vzdelávania v epickej próze M. Kukučina, s názvom *Svet školy v literárnom jazyku M. Kukučina*.

Posledný blok rokovania otvoril doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., ktorý sa zamerával na opätovne objavenú vedeckú prácu významného slovenského jazykovedca 20. storočia Štefana Tóbika, v ktorej sa venoval gemerským nárečiam a dialek-

tológii. Príspevok nesie názov *Završený obraz vedeckého diela Štefana Tóbika*. Na konferencii sa zúčastnili aj zástupcovia Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. PaedDr. Ivan Očenáš, PhD., pri príležitosti 100. výročia narodenia jazykovedca a zakladateľa modernej slovenskej štylistiky Jozefa Mistríka prezentoval jeho život, dielo a odkaz vo forme veľkého množstva jazykových učebníc, príručiek a učebných textov v referáte *Jazykové učebnice a príručky v kontexte personálnej bibliografie jazykovedca Jozefa Mistríka*. S tematikou predstavenia osobnosti nadviazala Ing. Ivana Poláková, PhD., v referáte *Výnimočná žena – Želmíra Tarcalová rod. Gulisová (110. výročie narodenia a 15. výročie úmrtia)*. Autorka prezentovala práce a bohatú publikačnú činnosť Želmíry Tarcalovej, rod. Gulisovej, ktorá obsahovala zostavovanie učebníc pre základné školy, didaktické práce a teóriu vyučovania slovenského jazyka. Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD., tematicky nadviazala na vystupujúcich v tomto bloku a predniesla príspevok *Darina Vasilová – život a dielo*, v ktorom prostredníctvom fotografií prezentovala život, publikačnú činnosť aj osobné skúsenosti či zážitky s vysokoškolskou pedagogičkou a historičkou Darinou Vasilovou. Aj druhý rokovací deň bol ukončený diskusiou k príspevkom po každých dvoch blokoch, ktorej úlohou bolo nastoliť ďalšie možnosti bádania pre každého autora.

Dvojdňovú konferenciu svojim záverečným prejavom uzavrela a prítomným poďakovala Mgr. Lucia Němcová, PhD. Z uvedenej vedeckej konferencie budú referáty uverejnené v tlačenej podobe v zborníku, ktorý ŠVK v Prešove plánuje vydať v roku 2021.

Šimon Kačmár

Codex historico-critica 2020. Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam. Eds. Lucia Šteflová – Lukáš Makky. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 182 s. ISBN 978-80-555-2544-0.

Po prvom a druhom ročníku publikácie *Codex historico-critica* venovaným témam kultúrneho dedičstva a špecifikám regiónov prináša tretí ročník pohľad na zaujímavý fenomén v kultúrnom vývoji našej spoločnosti. Ako už jej podtitul napovedá, pôjde o prieniky medzi históriou, literatúrou, jazykom, umením, ale napríklad aj filozofiou či estetikou.

Okrem autorov z domáceho pracoviska, ktorým je Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, bola ročenka obohatená príspevkom *Rôznorodosť ponímania možnosti zbožštenia – arabská filozofia a kresťanský svet* Moniky Šavelovej z Katedry romanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Tá sa vo svojej štúdii venuje protikladom a prienikom medzi arabskou filozofiou a kresťanským svetom opisom rôznorodosti ponímania možnosti zbožštenia. Vplyv arabskej filozofie na európsku kultúru a kresťanstvo demonštruje veľmi konkrétne. Autorka sa tiež zamerala na recepčný subjekt a „textovú archeológiu“, nezabudla spomenúť ani Jozefa Felixa a jeho „historickú prekladateľskú metódu“, neskôr diferencuje filozofickú hermeneutiku a hermeneutiku ako „techniku interpretácie“. Neustále sa opiera

o Danteho texty, pomocou ktorých sa snaží objasniť najkontroverznejšie témy rozporu filozofie a kresťanstva. Autorka svoju prácu ukončuje veľmi trefne, a to poznamenaním, že „záverom možno len podčiarknuť, že vplyv arabskej kultúry na západný svet tvoril súčasť našich dejín už oddávna a má význam zaoberať sa vzájomnými arabsko-európskymi, alebo ak chceme, kresťansko-islamskými vzťahmi aj v súčasnosti, keď nás často znepokojujú barbarské činy islamských radikálov a máme tendenciu zabúdať na vzťahy, ktoré odjakživa existovali medzi západnou kultúrou a nesmierne bohatou, rozvinutou islamskou kultúrou minulých storočí.“ (s. 26 – 27).

Lukáš Makky sa vo svojej štúdii *Smerom ku kultúrnej križovatke alebo kultúrny vývoj ako konflikt prvkov* zaoberá kultúrnym vývojom ako konfliktom prvkov. Snaží sa odhaliť vnútorné procesy ľudskej kultúry či mechanizmy jej transformácie. Vráťane koncepcií kultúr sa venuje aj topografickému pohľadu na ne, ktorý býva často traktovaný cez dialektiku pojmov centrum a periféria. Ponúka nám zaujímavý pohľad na tieto označenia, ale objasňuje aj pojem kultúrna križovatka: „Napätie v kultúre, ale aj vo vnútornej štruktúre boli v texte zdôrazňované z rôznej pozície, ale pojem, ktorý som hľadal a ktorý možno všetko vysvetľuje je konflikt.“ (s. 40). Ten autor nevníma ako niečo negatívne či deštruktívne, ale aj ako niečo, čo môže viesť k vytvoreniu nových schém a mechanizmov, čím kultúra napreduje.

Činnosti gréckokatolíckeho učiteľského ústavu v Prešove počas posledné-

ho predvojnového roku sa vo svojej štúdií s názvom *Posledný predvojnový rok – sonda do činnosti Gréckokatolíckeho učiteľského ústavu v Prešove* venoval Patrik Derfiňák. Ústav pôsobil na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia najmä z pohľadu rusínskeho obyvateľstva severovýchodného Slovenska ako dôležitá vzdelávacia inštitúcia. V úvode autor opisuje vznik ústavu a finančné problémy, ktoré mu predchádzali, následne charakterizuje jeho činnosť. Za pomoci exkurzu do dobových materiálov nám ponúka obraz činnosti pedagógov a študentov inštitúcie, napríklad že „*Vypuknutie druhej svetovej vojny a všetky udalosti s ňou spojené sa odrazili aj na pôsobení gréckokatolíckeho učiteľského ústavu.*“ (s. 79). Ani lojálny prístup školy k politickej situácii nenaznačoval pokojnú existenciu a jej pozícia sa nakoniec skomplikovala aj počas slovenského štátu. 12. februára 1945 bola poštátnená.

Peter Karpinský prepája vo svojej štúdií *Obraz náboženskej divergencie Zemplína v ľudových piesňach rukopisného spevníka Karola S. Szeredaya Zpjevanky zemplinských slovanů v okolí Mihalovském* jazyk a históriu, keď analyzuje historický vývoj Zemplína, ktorý predstavuje z hľadiska koexistencie viacerých dialektov, ale predovšetkým konfesionálneho zloženia, istý fenomén: „*V období druhej polovice 17. storočia, ako sme už uviedli, vzniká predovšetkým vo východnej časti krajiny náboženská divergencia, ktorá sa prirodzene prenáša aj do každodenného života obyvateľov a našla si miesto aj v rôznych slovesných folklórnych útvaroch.*“ (s. 89). Pomocou

rôznych antagonizmov z rukopisného spevníka Karola S. Szeredaya dokazuje vnútrocirkevné vzťahy a pomery medzi jednotlivými konfesiami. V závere autor poukázal na odôvodnenie výberu témy a jej súvis s ústrednou témou ročenky, teda dynamikou kultúrnych protikladov a ich stretov a prienikov.

Objektom záujmu piateho príspevku publikácie, štúdie *Obraz starého kontinentu – včerajšieho sveta – v Spomienkach Európana Stefana Zweiga* od Gity Geremešovej, bolo dielo rakúskeho prozaika a dramatika Stefana Zweiga, *Svet včerajška*. Ako priamy účastník dvoch svetových vojen opisuje nádeje ľudstva i vlastnej generácie vložené do éry slobody a racionality na pozadí rozpadu rakúskej ríše. Stefan Zweig podľa autorky príspevku „napáchal“ bezmedznými ideálmi humanizmu o to viac, že pochádzal zo vzdelanej a kultivovanej meštianskej rodiny, ktorá sa hlásila k židovstvu a ako píše v spomienkach „*vo vzťahu k umeniu pociťovali všetci Viedenciania rovnaké právo, lebo láska k umeniu sa pokladala vo Viedni za spoločnú povinnosť a nezmerateľný je podiel židovskej buržoázie, jej pomoc a podpora viedenskej kultúre.*“ (s. 103). Okrem humanizmu sa venuje tiež otázkam demokracie a autokratického režimu. Túžba Zweiga po globálnej občianskej spoločnosti ostala však nenaplnená.

Pavol Markovič už v úvode svojej reflexie s názvom *Diferenciačný pohyb kultúry v kontexte slovenskej literatúry národného obrodzenia* zameranej na literatúru obdobia národného obrodzenia (1780 – 1848) uvádza, že sa pokúsi na

značiť jeho spoločný menovateľ aj divergentné znaky, pričom „Spoločným menovateľom národného obrodzenia je práve pokus o skupinovú identifikáciu a vývin (predovšetkým literárnych) foriem jej prejavovania sa navonok, preto je literárno-vedný (nie výhradne literárnohistorický, hoci ten je pri výskume tohto obdobia primárny) pohľad na toto obdobie relevantným príspevkom k jeho poznávaniu.“ (s. 111). Autor sa venuje téme obrodzenia ako pokusu o druhú renesanciu v umení, literatúre a jej prejavoch, klasicizmu a romantizmu, dvoch protichodných fáz tohto obdobia.

Ďalší príspevok je venovaný postoju solennistu Jána Feješa k evanjelickej viere. „Vďaka Solenniám vieme rekonštruovať aj názory na vieru, evanjelickú cirkev, dobové konfesijné otázky jednotlivých členov spolku.“ (s. 121). Feješ síce nebol evanjelickým teológom, ale ako cirkevný inšpektor sa vo veľkej miere podieľal na správe cirkvi. Akýsi rešerš jeho filozofickými, kultúrnymi i sociálnymi prácami nám ponúka Lucia Šteflová v príspevku s názvom *Evanjelická viera verzus filozoficko-kultúrne fenomény prvej polovice 19. storočia v diele solennistu Jána Feješa*, ktorá upriamila svoju pozornosť na svet prvej polovice 19. storočia z pohľadu nezvyčajnej perspektívy Jána Feješa ako zemana, keď svojím kritickým prístupom otvoril niekoľko zaujímavých otázok a problémov svojej doby. Autorka ho označuje za muža mnohých protikladov, nielen názorových, ale i ľudských: „V istom ohľade svojimi názormi však predbehol dobu, v ktorej žil.“ (s. 130).

Autorka článku, s názvom *Žánrová typológia autorskej rozprávky – dynamika protikladov?*, Nina Kollárová, sa zamerala na žáner autorskej rozprávky a jeho typológiu v slovenskej, čiastočne i českej literárnej vede. Uvažuje tiež o potrebnosti typológie všeobecne a vyjadruje názor, že zostaviť jej jednoznačnú typológiu je veľmi problematické. Čitateľovi približuje stanoviská k tejto problematike od rôznych literárnych vedcov, čím ponúka možnosť vytvoriť si vlastný obraz. Túto tému vnímame ako naďalej aktuálnu a vyvíjajúcu sa, „Myslíme si, že práve autorská rozprávka je žánrom mnohotvárnym, poskytujúcim autorom takmer neobmedzené množstvo variácií a modifikácií.“ (s. 139).

Autorky záverečného príspevku s názvom *Úvodné kontaktové prostriedky v e-mailoch ukrajinských a slovenských vysokoškolských študentov adresovaných vyučujúcim*, Stanislava Spáčilová a Oľha Madyar, hodnotili adekvátnosť použitia počiatočných kontaktovej prostriedkov v e-mailoch ukrajinských a slovenských vysokoškolských študentov adresovaných vyučujúcim s ohľadom na komunikačnú sféru, situáciu a adresáta. Keďže spoločne dospeli k záveru, že viaceré prezentované vzorky sú dôkazom nevhodného používania kontaktovej prostriedkov, dočítame sa v závere: „Považujeme preto za dôležité venovať osobitnú pozornosť prezentácii základov akademickej etikety (v rámci výučby, formou rôznych informačných materiálov či prostredníctvom tútorov a učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka) ako súčasti rozvíjania sociokultúrnej kompeten-

cie študentov, a to zvlášť u zahraničných študentov, u ktorých sú isté nedostatky vo výbere výrazových prostriedkov prediktabilné vzhľadom na jazykovú bariéru a odlišný sociokultúrny kontext, z ktorého pochádzajú.“ (s. 168).

Záver ročenky je ešte venovaný anotáciám a recenziám k ďalším zaujímavým publikáciám. *Codex historico-critica 2020* vytvára svojím výberom príspevkov sieť sugestívnych a podnetných štúdií prepájajúcich viaceré úrovne výskumu. Spolu nám tak ponúkajú obraz o dynamickej kultúre plnej protikladov, stretov a prienikov.

Klaudia Sokolová

***Studia Historica Nitriensia*. 2018, roč. 22, č. 2. 275-530 s. ISSN 1338-7219.**

V rámci slovenských vedeckých časopisov zameraných na históriu patrí už dlhodobo *Studia Historica Nitriensia* medzi najkvalitnejšie a z hľadiska obsahovej i autorskej skladby pestré periodiká. Ani druhé číslo jej dvadsiateho druhého ročníka z tohto hľadiska nie je výnimkou. Prináša totiž celý rad zaujímavých príspevkov časovo pokrývajúcich rôzne obdobia od staroveku až po dvadsiate storočie. Tematicky zasa časopis ponúka široké spektrum od analýzy písomných prameňov až po historicko-architektonickú analýzu vybraného objektu. Z množstva príspevkov je možné podrobnejšie spomenúť aspoň niektoré, zaujímavé jednak z pohľadu autora anotácie, jednak dob-

re dokumentujúce obsahovú rôznorodosť periodika.

V príspevku „*Město Řím a jeho památky očima dvou českých pozdně renesančních šlechticů*“, sa Markéta Melounová usiluje porovnať informačnú hodnotu, spôsob spracovania, ale tiež celkovú obsahovú stránku diela dvoch, do istej miery rozdielnych autorov. Konkrétne analyzuje časti cestopisov Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic a Bedřicha z Donína. Okrem viacerých ďalších rozdielov, napríklad vo vzdelaní či pôvode oboch šľachticov, tým základným však bola skutočnosť, že iba druhý z uvedených autorov opísal rímske pamiatky na základe autopsie. „Večné mesto“ navštívil v rokoch 1594 a 1608. Kryštof Harant v Ríme, naopak, nikdy nebol. Obaja autori pritom ponúkali čitateľom opisy aj konkrétnych objektov, pričom svoje cestopisy doplnili tiež početnými ilustráciami. Každý z nich si však pritom zachoval osobitý štýl i formu spracovania. Prinášajú tak pohľad nielen na vtedajšiu úroveň poznania, ale napríklad tiež na aktuálny stav jednotlivých vybraných historických pamiatok v tomto období.

To, že ukončenie druhej svetovej vojny neprinieslo hneď vzápätí jednotu a zmierenie v celej spoločnosti, dokumentuje aj text Filipa Pavčíka „*Spory a konflikty medzi slovenskými spisovateľmi v rokoch 1945 – 1948*“, rozdelený podľa sledovanej problematiky na viacero, do istej miery samostatných častí. Napriek relatívne krátkemu časovému obdobiu, deklarovanému v názve príspevku, autor veľmi zaujímavým spô-

sobom načrtáva podstatne širší časový rámec. Navyše sleduje celý rad problémov. Okrem iného otázky, ako povojnové rozpory medzi slovenskými spisovateľmi súviseli s celkovou zmenou politickej a kultúrnej situácie, prípadne úsilie „očistiť“ túto profesijnú skupinu od osôb spojených s predošlými režimami. Tieto i viaceré ďalšie otázky zamestnávajú členov i vedenie rôznych organizácií. Názorové, ideologické, ale tiež osobné konflikty, ktoré neraz mali staršie korene, boli o to nebezpečnejšie, že prebiehali vo veľmi napätej politickej i spoločenskej atmosfére. Centrálnou osobnosťou autorom sledovaného obdobia po druhej svetovej vojne je Ladislav Novomeský. Na jeho postojoch, aktivitách, no v konečnom dôsledku aj životných osudoch pútavo a zrozumiteľne ukazuje autor príspevku celkovú zložitost' povojnového vývoja v rámci spisovateľskej obce.

Z tematického hľadiska medzi pozoruhodné texty patrí aj štúdia „*Poznámky ku konceptualizácii v enviromentálnych dejinách na Slovensku*“. Autori Pavel Hronček a Peter Chrastina ponúkli pri analýze vzťahu človeka a prírody okrem náčrtu vývoja enviromentálnych dejín, aj definície i celkovej charakteristiky tejto disciplíny, v neposlednom rade aj možnosť vnímať ju ako súčasť historickej vedy. Napriek tomu, že názory historikov sú v tomto smere do istej miery iné ako pohľad prírodovedcov, autori sa v rámci štúdie pokúsili naznačiť nielen rozdiely, ale tiež možnosti spojenia oboch prístupov pri skúmaní ľudských dejín. Napriek tomu, že predložená štú-

dia je iba rámcovou sondou do rýchlo sa rozvíjajúcej oblasti enviromentálnych dejín, nepochybne prispeje k ďalšiemu dialógu medzi odborníkmi z rôznych oblastí. Súčasne ide o inšpiratívny materiál, ktorý je na jednej strane pre čitateľa pomerne náročný, na strane druhej však nútiaci ho zamyslieť sa nad množstvom otázok z trochu iného ako tradičného uhla pohľadu.

To, aké možnosti ponúka úspešne realizovaný interdisciplinárny postup, dokumentuje štúdia „*Kaštieľ v Nitrianskej Blatnici – výsledky historického a architektonicko-historického výskumu*“ od Tomáša Januru a Miroslava Matejku. V rámci nej okrem vyvrátenia niektorých starších, často iba tradovaných a reálne nepodložených údajov prináša predovšetkým množstvo nových, zaujímavých poznatkov. Tie, či už ako výsledok architektonického alebo historického výskumu, prispievajú tak nielen k lepšiemu poznaniu dejín vybraného objektu, ale tiež jeho stavebného vývoja, postupných premien a zaradenia do širšieho kontextu vývoja obce či konkrétneho šľachtického rodu, ktorému patril. Uvedená štúdia tak predstavuje úspešné spojenie úsilia dvoch bádateľov, pričom výsledkom je ucelený pohľad na vznik a vývoj kaštieľa v Nitrianskej Blatnici od poslednej tretiny 16. storočia až do druhej polovice 20. storočia.

Záver časopisu tvoria tradičné recenzie či kronika, ponúkajúca informácie o uskutočnených podujatiach. *Studia Historica Nitriensia* patrí svojím tradične kvalitným obsahom medzi popredné slovenské periodiká, čo

v konečnom dôsledku potvrdzuje i toto konkrétne číslo. Zostáva iba veriť, že aj v nasledujúcich rokoch redakcia udrží doterajšiu vysokú úroveň a celkovú pestrosť príspevkov.

Patrik Derfiňák

***Studia Bibliographica Posoniensia* 2019. Ed. Miriam Ambrúžová Porie-zová. Bratislava : Univerzitná kniž-nica v Bratislave, 2019. 160 s. ISBN 978-80-89303-75-5. ISSN 1337-0723.**

Aj v roku 2019 vyšiel zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* venovaný špecifickej a zaujímavej problematike – paratextom ako súčasťou typografického média (Paratexty ako pramene výskumu). Cieleny výskum tohto druhu dokumentov v našom (slovenskom) prostredí stojí stále na okraji pozornosti bádateľov, pričom možno poznamenať, že ich hodnota ako relevantných informačných zdrojov (úvody, predslovy, sprievodné texty) umožňuje zaujímavé výskumy a výstupy nielen v oblasti dejín knižnej kultúry, literárnej histórie, biografistiky, ale i v interdisciplinárnych kontextoch.

Redakcia doň zaradila rubriku štúdie (9 príspevkov), projekty (2) a recenzie (5). Aj ona sa stretla s problematikou prepisu a uvádzania historických mien a (prípadnej) potreby ich zjednotenia. Preto vo vzťahu k uvádzaniu historických mien uverejnila formy uvedené v Slovenskom biografickom lexikóne, ak sa tam nachádzajú. Plne

však rešpektovala i názor a želanie autorov štúdií (s.10).

Johannes Regiomontanus: *Tabula primimobilis. A Source Publication of the Dedication to King Matthia sBased on Four Manuscripts*, je rozsahom kratší, ale obsahom o to zaujímavejší príspevok Pétra Eklera (s. 11 – 20). Predmetom výskumu sa stalo vytvorenie zdrojového textu dedikácie panovníkovi Matejovi Korvínovi na základe analýzy, textovej kritiky a komparácie štyroch rukopisov (variantov) v diele Johanna Regiomontana. Autor na koniec príspevku vhodne zaradil pertraktované texty v latinčine. Ivan Lábaj spracoval problematiku Pohľad na Sambucov vzťah k cisárovi Maximiliánovi II. prostredníctvom dochovanej korešpondencie), čomu sa doteraz väčšia pozornosť nevenovala. Pramenná báza (korešpondencia, príležitostná tvorba, dedikačné listy) je zvládnutá na dobrej filologickej úrovni a umožňuje pohľad na osobnosť humanistu Jána Sambuca (1531 – 1584) nielen po profesijnej stránke, približuje jeho rozhľad a tvorbu, ale odráža aj jeho súkromný život, postoje a vzájomné vzťahy (s. 21 – 39). Pohľad na problematiku v českých krajinách a tlače 16. storočia (titulný list a názov, rub titulného listu, vstupné paratexty, dedikácie, predslov, doslov, záver, registre, obsah; marginálne poznámky a vysvetlivky; modlitby, piesne a básne na záver) podal Jan Pišna v štúdií *Století paratextů: O peritextech v bohemikálních tiscích 16. století* (s. 40 – 62). Vidno, že bádateľ je zorientovaný v problematike a pozná relevantnú pramennú bázu a stav spracovania, čo mu

umožňuje formulovať konštatovania, závery a poukazovať na možnosti ďalšieho výskumu.

Stanislava Knapčoková sa v príspevku *Text a ilustrácia* (knižná grafika 16. a 17. storočia) výberovo venuje územne slovacikálnym tlačiam, a to vo vzťahu textu a knižnej

grafiky (ilustrácia, emblematica, portréty, mapová grafika a veduty) – námet, podoba, význam atď., čím podčiarkla relevantnosť tejto zložky pri analýze a interpretácii jednotlivých diel (s. 63 – 78). Niekoľko poznámok k nomina offerentium v dvoch gratulačných tlačiach vydaných na univerzitách v 17. a 18. storočí je názov príspevku *Lenky Fišerovej* (s. 79 – 83). Ide o ukážky s prepojením na jezuitov – pedagógov Trnavskej univerzity Tomáša Mirnyka (*Stillae ex ungula Pegasi deciduae, Graecii, 1687*) a Juraja Praya (*De institutione ac venatu falconum, Tyrnaviae, 1749*), so snahou poukázať na ich význam pri výskume vzájomných vzťahov medzi autorom a osobami uvedenými v tlači, resp. iných – literárnych a genealogických súvislostí.

Katarína Karabová sa zamerala na problematiku *Captatio benevolentiae* v autorských predhovoroch barokových literátov (s. 84 – 98). Autorka prehľadovo poukazuje na *captatio benevolentiae* od antiky (dôraz) až po barok. Práve v kontexte tohto obdobia sa zameriava na niekoľkých jednotlivcov – autorov (napr. J. Severini, J. Papánek, M. Rigler, A. Vanoši, F. Babai) vo vybraných dieľach z prostredia Trnavskej univerzity. V závere vo všeobecnosti zhrnula pod-

statu, podobu a východiská paratextov, predhovorov. Beáta Ricziová a Oľga Vanečková sa venovali jednotlivine z oblasti zdravotníckej osvetovej literatúry S. A. D. Tissot: *Avis au peuplesur sa santé – J. Procopius: Správa pro Lid obecný* (1788): Paratexty v preklade diela (s. 99 – 114) s cieľom poukázať na pôvodné dielo švajčiarskeho lekára Tissota, publikované vo francúzskom jazyku (1761) a so snahou prezentovať jeho preklad s dôrazom na úvod prekladateľa (z roku 1788), ktorý lekár Jan Procopius adresoval čitateľovi (*Předmluva k laskawým čtenářům*).

Lenka Rišková sa v príspevku „*Ti muži, kteříž literárnímu umění napomáhají...*“: z venovaní básnickej zbierky Bohuslava *Tablica Poezye* (1806 – 1812) zamerala na predstavenie dedikačných textov (príhovory) mecénom. Poukazuje na súvislosti a špecifiká. Úlohu v jej štúdiu zohráva aj hodnotenie jazyka a literárnej stránky (s. 115 – 124). Zaujímavá je svojou témou a poňatím vydavateľsko-propagačných stratégií štúdia Ivany Zolcerovej *Paratexty* ako pracovný nástroj: Karl Weiß Schratenthal a jeho vydavateľská činnosť, v ktorej autorka venuje pozornosť jeho prepojeniu na dve autorky – Katharinu Koch a Johannu Ambrosius. Poukazuje na grafickú a obsahovú analýzu paratextov v jednotlivých, vybraných vydaniach básnických zbierok oboch autoriek a komparuje ich (s. 125 – 137).

Rubrika projekty umožnila prezentovať dva výstupy. Prvým je projekt *Zanedbané súvislosti* a príležitosť k novým otázkam, ktorého autorkou je Ti-

motea Vráblová, pričom ide o výskum príležitostných žánrov v slovenskej literatúre v období 16. – 18. storočia (v rámci APVV – 17 – 0161); druhý *Spoznávanie slovenskej kultúrnej histórie prostredníctvom latinských diel*, ktorého autorkou je Erika Juríková, s dôrazom na projekty Katedry klasickej filológie na FF Trnavskej univerzity v oblasti výskumu novolatinskej spisby v období 17. a 18. storočia (v rámci KEGA č. 016TTU-4/2017 s názvom *Kultúrne a historické pozadie vzniku latinských diel slovenskej proveniencie v období baroka*).

Uvedený nekonferenčný zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* priniesol čitateľom aj v roku 2019 viacero nových a zaujímavých poznatkov a informácií k poznaniu stanovenej a takej špecifickej problematiky. Veríme, že aj v roku 2020 sa univerzitnej knižnici podarí vydať rovnako hodnotný a zaujímavý výstup založený na interdisciplinárnych súvislostiach s medzinárodným autorským kolektívom.

Marcela Domenová

JANURA, Tomáš – HAVIAROVÁ, Michaela. *Vidiecke šľachtické sídla v Spišskej stolici*. Bratislava : Spoločnosť Kolomana Sokola, 2019. 192 s. ISBN 978-80-89756-16-2.

Ubehlo už 12 rokov od vydania prvého dielu edície *Vidiecke šľachtické sídla*, ktorý sa venoval stavbám na území Liptovskej stolice. Postupne boli spracované

aj ďalšie stolice, menovite Oravská, Turčianska a Zvolenská. Nateraz poslednou, piatou časťou série je dielo ponúkajúce prehľad šľachtických sídel na vidieku v Spišskej stolici. Prebal a formát knihy korešponduje s doposiaľ vydanými dielmi série, kde sa okrem názvu a mien autorov nachádza erb stolice.

Hneď na začiatku, ešte pred úvodom, sa nachádza obsah, ktorý zároveň plní aj funkciu miestneho registra. V úvode autori vymedzujú priestor Spišskej stolice, v krátkosti popisujú dôvody vzniku týchto stavieb a spomínajú tri šľachtické rody, ktorých stavebná činnosť bola najvýraznejšia – Csáky, Görgey a Mariássy.

Dôležitou súčasťou tejto publikácie je historický exkurz do vývoja Spišskej stolice a stručný prierez spišskou historiografiou. Historický a stavebný vývoj v priereze 15. – 19. storočia autori popisujú v ďalších kapitolách.

Hlavnou časťou diela sú popisy 82 šľachtických sídel, z toho 29 kaštieľov a 53 kúrií. Názov objektu zvolili autora podľa posledného majiteľa. Sú radené abecedne podľa lokality, v ktorej sa nachádzajú. Jednotlivé heslá majú rovnakú podobu, tzn. meno posledného majiteľa, od koho budovu získal a ak boli známe, aj ďalšie doplňujúce informácie o osobe majiteľa. Ďalej nasleduje architektonický popis objektu, dátacia vzniku a všetky známe stavebné úpravy. Opis niektorých sídel dopĺňa aj pôdorys a v ňom zaznačené stavebné etapy daného objektu. Ten však nebol dostupný pre každý objekt, preto autori dielo obohatili inými obrazovými prílohami

– množstvom historických fotografií, výrezov z vojenských mapovaní, príp. katastrálnych máp. Ku každému obrazu dokumentácia zvyšuje hodnotu diela, no zároveň ho robí príťažlivejším aj pre neodbornú verejnosť.

V závere sa nachádza rozsiahle resumé v anglickom jazyku a vhodne zvolené prílohy – slovenský a maďarský prepis priezvisk rodov a originálny zápis názvu rodu v prameňoch, slovenský prepis mien a ich maďarská podoba. Samozrejmosťou je zoznam použitej literatúry, periodík a prameňov a skratiek. Pre neodbornú verejnosť je veľkou pomôckou slovníček odborných výrazov, ktoré autori použili hlavne v architektonických popisoch objektov, a tiež výberový menný register. Pre odbornú verejnosť a čitateľov, ktorí by chceli zistiť o jednotlivých objektoch viac, je veľmi vzácny a nápomocný bohatý poznámkový aparát s odkazmi na literatúru či archívne dokumenty.

Mária Kaletová

KOURA, Jan. Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960 – 1974. Praha: EPOCH, 2019. 328 s. ISBN 978-80-7557-199-1.

Moderné dejiny Cypru patria vo svete k pomerne žiadanej téme, ktorej sa aj kvôli jej pretrvávajúcej aktuálnosti venujú viacerí bádatelia z rozličných vedných odborov. Tento trend začal stále výraznejšie narastať aj u bádateľov, ktorí sa venujú histórii. V priesto-

re Českej republiky a Slovenska patria moderné dejiny Cypru na okraj záujmu historickej vedy. Preto každá práca s touto tematikou prináša bežnému čitateľovi isté penzum nových skutočností z tejto oblasti histórie, keďže dostupná literatúra k dejinám Cypru v našom priestore riešila túto tému prakticky každá vždy z iného uhla pohľadu.

Cestu k moderným dejinám Cypru si našiel i český historik Jan Koura, pôsobiaci v Ústave svetových dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity. Ten sa vo svojom výskume zameriava na výskum studenej vojny a transatlantických vzťahov v 20. storočí, resp. politiky Československa voči krajinám tretieho sveta počas studenej vojny. Oblasť východného Stredomoria, konkrétne medzinárodným vzťahom v kontexte tohto geopolitického priestoru, sa autor venoval vo svojich publikáciách už skôr, a to na príklade vzťahov Grécka a Turecka, a súčasne vplyvu Spojených štátov amerických na tento priestor.

Monografia *Rozdělený ostrov* je členená do 13 kapitol, v ktorých autor sleduje medzinárodnopolitické súvislosti cyperskej otázky a dejín Cypru predovšetkým v rokoch 1960 – 1974. Koura stručne približuje čitateľovi staršie dejiny ostrova, pričom sa v tomto kontexte pochopiteľne výraznejšie venoval britskej správe Cypru od záveru 19. storočia až po rok 1960. Predstavuje vývoj na ostrove v 50. rokoch 20. storočia, pričom sa primárne venuje zahraničnej politike nielen v súvislosti s rokovaniami súvisiacimi so vznikom Cyperskej republiky, ale v ďalších kapi-

tolách aj v súvislosti so samotným trvaním republiky v 60. rokoch 20. storočia. Autor prezentuje obe krízové situácie na Cypre v prvom desaťročí trvania republiky, a to ako z rokov 1963 – 1964, tak aj z roku 1967, pričom, podobne ako mnoho iných zahraničných autorov, označuje prvú krízu z roku 1964 za najväčší konflikt studenej vojny od kairskej krízy.

Koura v monografii sleduje vývoj politiky v súvislosti s cyperským prezidentom Makariom a charakterizuje postavenie Grécka a Turecka, okrajovo tiež Veľkej Británie, počas sledovaného obdobia monografie. Popisuje dôvody a dôsledky tureckej invázie v roku 1974 na ostrov, ktoré zároveň zakomponoval do veľmocenskej politiky studenej vojny medzi USA a ZSSR. Práve veľmocenská politika USA a ZSSR vo vzťahu k Cypru predstavuje v monografii jednu z hlavných línií problematiky, ktorej sa autor venuje.

Aj napriek tomu, že autor v práci vychádzal predovšetkým zo západných archívnych prameňov, edícií dokumentov a literatúry, venoval sa okrem postavenia a postojom USA k Cypru tiež otázkam československej a sovietskej politiky voči tomuto ostrovu. Tieto informácie a analýzy čerpal prioritne z Archívu ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, pričom ich vhodným spôsobom komparoval s doposiaľ zistenými tvrdeniami zahraničných autorov. V tejto súvislosti sa venoval predovšetkým československo-cyperskému obchodu, konkrétne predajom československých a sovietskych zbraní na Cyprus a vzťahom

cyperskej komunistckej strany AKEL s KSČ. Na základe svojho výskumu prezentoval Koura názor, že aj napriek veľmocenskému postaveniu USA a ZSSR v studenej vojne zasahovali do vývoja cyperskej otázky okrajovo aj menšie štáty ako napríklad Československá socialistická republika.

Ako to v úvode práce sám autor načrtol, monografia *Rozdělený ostrov* s podtitulom *Studená válka a kyperská otázka* v letech 1960 – 1974 sa snaží interpretovať medzinárodné aspekty cyperskej otázky v nových interpretačných posunoch studenej vojny. Okrem zoznamu skratiek, ktoré autor v texte pomerne často používa, monografia obsahuje chronologický prehľad cyperských historických udalostí od staroveku až po rok 2017 a menný register. Doplnená je o fotografický materiál, zakomponovaný v texte. Kniha je venovaná všetkým záujemcom o históriu studenej vojny, medzinárodné vzťahy, cyperskú otázku, medzinárodnopolitické dejiny Cypru v 20. storočí či československo-cyperské vzťahy v 20. storočí.

Erik Ondria

Historica Carpatica 49/2018. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Zostavili Dárius Gašaj, Martin Jarinkovič. Košice : Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2018. 166 s. ISBN 978-80-89093-52-6.

Zborníky, ročenky a časopisy vydávané inštitúciami pôsobiacimi v re-

giónoch patria medzi dôležité, i keď zatiaľ nie vždy plne docenované zdroje nových informácií. Dôvodov pre tento stav je viacero. Medzi tie najčastejšie uvádzané patria nižší počet výtlačkov, ich celkovo horšia dostupnosť či nezaradenie týchto materiálov do niektorej z viac či menej preferovaných databáz. Práve posledný z uvedených faktorov v súčasnom období často dokáže demotivovať mnohých prípadných prispievateľov či čitateľov, ktorí sa pri hľadaní potrebných nových informácií orientujú práve podľa spomínaných databáz. Napriek tomu odborný a edukačný, no v neposlednom rade tiež popularizačný význam týchto publikácií je predovšetkým z dlhodobého hľadiska viac ako zaujímavý. Osobitne je to zreteľné v prípade už tradičných, dlhodobo vydávaných titulov, ktorých zostavovatelia a redaktori navyše pri výbere publikovaných textov uplatňujú dôsledné recenzné konanie.

Medzi takéto periodiká v priestore východného Slovenska patrí aj zborník *Historica Carpatica*, ktorého v poradí už 49 číslo vydalo v roku 2018 východoslovenské múzeum v Košiciach. Podobne ako predošlé, i toto číslo si zachovalo tradičnú už osvedčenú štruktúru, keď popri vedeckých štúdiách a materiáloch tu zaradili zostavovatelia tiež rubriky rozhľady, správy a anotácie. Tematicky i z časového hľadiska pestrá skladba príspevkov má ambíciu a nepochybne i reálne možnosti osloviť široký okruh čitateľov. Vzhľadom na počet i rôznorodosť príspevkov nie je možné a ani účelné venovať každému

z nich podrobnejšiu pozornosť. I preto sa obmedzíme na priblíženie aspoň niektorých, z nášho osobného hľadiska najzaujímavejších textov. Spomedzi zaradených vedeckých štúdií možno spomenúť napríklad text dr. V. Kárpátyho „*Návšteva prezidenta T. G. Masaryka v Košiciach v roku 1921*“. Autor predovšetkým na základe záznamov dobovej tlače mapuje návštevu prvého československého prezidenta, ako súčasť väčšej okružnej cesty uskutočnenej po väčšine republiky. Sústredenie na jedno väčšie mesto, navyše v okrajovej, národnostne i konfesionalne zmiešanej časti krajiny má svoje opodstatnenie. O to viac, že prezident T. G. Masaryk tu namiesto pôvodne plánovanej iba niekoľko hodinovej zastávky strávil podstatne viac času. Opis dôkladnej prípravy slávnostného privítania i programu, ktorý hlava štátu so svojim početným sprievodom postupne absolvovala, je nepochybne zaujímavý. Čo by však iste bolo zaujímavé, je porovnanie publikovaných článkov a celkového pohľadu redaktorov novín *Slovenský východ*, ktorý v predloženej texte jednoznačne dominuje s pohľadom iných, možno aj menej provládne orientovaných či menšinových periodík.

Spomedzi textov zaradených do samostatného bloku s názvom materiály, možno považovať z hľadiska spracovanej témy za zaujímavý a prínosný príspevok dr. G. Szeghyho „*Najstaršia produkcia hodnoverného miesta Leles v archíve mesta Košice*“. Po krátkom opise samotnej inštitúcie nachádzajúcej sa v obci Leles i význame podobných

miest v Uhorsku, prezentoval autor celkovo 25 listín, ktoré sa z produkcie tohto hodnoverného miesta zachovali z obdobia do roku 1526 v jednotlivých oddeleniach Archívu mesta Košice. Z pohľadu samotných Košíc a jeho obyvateľov predstavoval Leles napríklad pri porovnaní s bližšie ležiacim Jasovom iba menej významnú lokalitu, predovšetkým z hľadiska vydávania a potvrdzovania majetkoprávných písomností. V rámci príspevku je zaujímavá okrem samotného počtu zachovaných a zachytených listín aj snaha o ich stručný diplomatický rozbor, pričom autor ich rozdelil štandardne na privilégia, patenty a relácie. Sústredil sa pritom skôr na formálnu, nie obsahovú stránku zachovaných listín.

Trojica autorov K. Švaňa, A. Karabinoš a M. Vizdal v príspevku „*Stručný prehľad nálezov keramiky doby rímskej z Ražnian, pol. Farské*“, predstavuje niektoré z výsledkov archeologického výskumu, realizovaného na jednej zo zaujímavých lokalít nachádzajúcich sa v regióne strednej Torysy. Pozornosť venujú najmä súboru nálezov keramiky z doby rímskej, resp. zo začiatku obdobia sťahovania národov, ktoré dopĺňajú možnosti poznávania celkovo komplikovaného vývoja tohto regiónu v sledovanom úseku dejín. I keď zborník tradične vychádza v solídnej grafickej úprave a štandardnej kvalite, pre vylepšenie celkového dojmu čitateľa by sa žiadala dôslednejšia celková jazyková korektúra, ktorá by odstránila drobné štylistické nedostatky a preklepy, ktoré sa objavujú v jednotlivých textoch. I na-

priek tomu však tradične predstavuje dôležitý príspevok k poznávaniu regionálnych dejín dnešného východného Slovenska.

Patrik Derfiňák

Štúdie o činnosti hodnoverných miest na Slovensku. Ed. Ján Valo. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. 85 s. ISBN 978-80-223-4045-8.

Vývoj a pôsobenie inštitúcie hodnoverných miest na území Slovenska boli predmetom skúmania najmä u slovenských medievalistov a badateľná je aj tradícia vo výskume. Napriek tomu poznanie dejín týchto ustanovizní nemožno zatiaľ považovať za dostačujúce ani uspokojivé, vzhľadom na samotný význam, ale aj rozsiahlu diplomatickú činnosť vykonávanú týmito inštitúciami v období stredoveku a v novoveku. Je určite oprávnené konštatovať, že si takýto výskum vyžaduje veľkú dávku dostatočnej erudície a minucióznej práce pri čítaní a prekladoch a neraz i pri dobrej vôli jednotlivca môže takáto úloha prekračovať jeho možnosti. V záujme komplexnejšieho pohľadu na činnosť hodnoverných miest je vhodnejšie, ak sa pri výskume sily spoja, pričom výsledkom môže byť cenný zborník štúdií, ako je to aj v prípade diela s názvom *Štúdie o činnosti hodnoverných miest na Slovensku*, ktoré zostavil archivár a vysokoškolský pedagóg Mgr. Ján Valo, PhD. Edičný výstup je zároveň výsledkom spolupráce archivárov a členov Katedry archívnictva a pomocných

vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave z roku 2016.

Samotný zborník je výstupom riešenia grantového projektu a napriek trochu širokému ohraničeniu témy v samotnom názve je v skutočnosti zameraný predovšetkým na výskum činnosti hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule (ďalej HMBK) v 16. a 17. storočí.

Prvá štúdia doc. PhDr. Frederika Federmayera, PhD., s názvom Etyeky z Malého Légu – Etyeky de Kis Légh (rodová genealógia vo svetle prameňov z archívov hodnoverných miest) (s. 6 – 20) je zameraná na opísanie dejín menej známeho šľachtického rodu zo Žitného ostrova, pričom autor vo veľkej miere pri výskume využil protokoly hodnoverných miest Bratislavskej, Gyórskej a Ostrihomskej kapituly, ale aj viaceré ďalšie pramene. V štúdií je vysvetlený pôvod rodu a objasnená je tiež verejná a politická činnosť jeho najvýznamnejších predstaviteľov. Súčasťou štúdie je opis rodového erbu a genealogické vzťahy.

Nasledujúce štúdie sú venované predovšetkým autentickým protokolom HMBK v 16. a 17. storočí, najmä fyzickému popisu a obsahovému rozboru. Mgr. Róbert Gregor Maretta v štúdií s názvom Autentické protokoly hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule z pohľadu novovekej paleografie (úvod do problematiky) (s. 21 – 31) najskôr podrobne opísal doterajší stav bádania v oblasti dejín hodnoverných miest na Slovensku i konkrétne v prí-

pade Bratislavskej kapituly a vymedzil jeho hlavné medzery. Autor sa tiež zamerával na opis stavu bádania v oblasti novovekej paleografie na Slovensku. Následne je v štúdií opísaný fyzický stav zachovania, resp. početnosť a spôsob uloženia autentických protokolov HMBK, a to najmä tých, ktorým autor venoval väčšiu pozornosť, teda tých z rokov 1525 – 1555. V závere autor stručne opísal výsledky paleografického výskumu, ktoré mu zo štúdia sledovaných protokolov vyplynuli, a to najmä z pohľadu písárskych rúk, typu písma a spôsobov skracovania slov.

Mgr. Anna Maslíková nadviazala na predošlú štúdiu príspevkom s názvom Notári hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly v 17. storočí. Paleografický rozbor notárskych rúk v protokoloch hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly (prvá polovica 17. storočia) (s. 32 – 52). Pomerne rozsiahly úvod venovala autorka genéze hodnoverných miest na území Slovenska od počiatkov až do obdobia novoveku a naznačená je aj samotná náplň práce hodnoverného miesta vo všeobecnosti, opísané sú úlohy jej predstaviteľov a priebeh aktu zlistinnenia. Následne je podrobne opísané usporiadanie protokolov, ktorými sa autorka zaoberala, aj dobové archívne pomôcky, ktoré sa v rámci fondu zachovali. Napokon je pozornosť venovaná samotným notárom (menoslov) a ich písárskemu štýlu v priebehu prvej polovice 17. storočia. Súčasťou štúdie je obrazová príloha – fotografie vybraných strán protokolov.

Aspektu klasifikácie listín zaznamenaných v protokoloch HMBK sa venovala PhDr. Zuzana Nemcová, CSc., v štúdií s názvom Klasifikácia listín a spôsoby datovania v autentických protokoloch hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly v 16. a 17. storočí (s. 53 – 65). V úvode autorka v krátkosti zosumarizovala doterajšie poznatky o klasifikácii listín vydávaných hodnovernými miestami, následne prezentovala druhy listín charakteristické pre činnosť HMBK v 16. a 17. storočí. Zaujímavé sú aj autorkine zistenia v súvislosti s formami datovania v ranom novoveku, najmä prechodu na nový kalendár, ktorý bol oneskorený v porovnaní so stoličnou či mestskou kancelárskou praxou. Súčasťou je tiež obrazová príloha.

Predposledná štúdia doc. PhDr. Juraja Roháča, CSc., s názvom Protokol – liber memorabilium rerum – hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly (s. 66 – 74) predstavuje jeden z protokolov z rokov 1675 – 1745, ktorý bol na rozdiel od ostatných akousi kronikou zaznamenávajúcou útržky z každodenného života kapituly a jej okolitého prostredia. J. Roháč rozčlenil tieto zápisky podľa obsahu do niekoľkých kategórií, z ktorých zaujímavé sú napríklad informácie o zariadení kapitulskeho Kostola sv. Martina, o spôsobe voľby kanonikov, o hudobníkoch kostola, o historických udalostiach (stavovské povstania, turecký vpád, uväznenie Daniela Krmana, príchod Márie Terézie a i.), ale aj o najrôznejších kuriozitách, deliktach, prírodných úkazoch a pod.

Sériu štúdií v zborníku uzatvára príspevok Mgr. Jána Vala, PhD., s názvom Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly z pohľadu historickej geografie (s. 75 – 84), v ktorom autor poukázal na možnosti využitia niektorých typov listín (reambulačné, štatučné a introdukčné) z produkcie HMBK pri historicko-geografickom výskume a poukázal aj na málo známy fakt o využívaní takýchto listín pri príprave prvého vojenského mapovania z konca 18. storočia, ale aj pri zhotovovaní komasačných máp v 19. storočí.

Anotovaný zborník prináša pomerne kompaktný pohľad na problematiku výskumu protokolov HMBK v ranom novoveku. Načrtnuté sú hlavné výzvy spojené s výskumom dejín hodnoverných miest a ich činnosti a na príklade Bratislavskej kapituly jednotliví autori tiež prezentovali možnosti genealogického, paleografického, historicko-geografického a podobne zameraného výskumu. Zaradené vedecké štúdie majú predpoklad podnecovať k ďalšiemu rozvoju výskumu v tejto oblasti.

Mariana Čentéšová

Liber – verbum – monumentumque II. (konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách). Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2019. 176 s. ISBN 978-80-89614-63-9.

Zborník *Liber – verbum – monumentumque II.* vydala v roku 2019 Štátna vedecká knižnica v Prešove

v rámci edície *Acta pro memoria* a dôraz sa v ňom kladie na výskum gréckokatolíckej cirkvi. Podľa slov zostavovateľky Marcely Domenovej (*Piolectori*, s. 5 – 6) boli do zborníka dominantne zaradené príspevky, ktoré zazneli na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou v ŠVK v Prešove (*Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska*, 26. 9. 2018), usporiadanej pri príležitosti jubilea vzniku Gréckokatolíckej eparchie (1818), dnes už Gréckokatolíckej archieparchie (2008) v Prešove. Jednotlivé príspevky boli rozdelené do rubrik – Štúdie (spolu 12), *Kronika/Správy* (3), v ktorých bol ponechaný priestor na prezentovanie výstav v Prešove a v Bratislave a napokon *Recenzie/Anotácie* (13), kde boli zhodnotenú knižné tituly s dôrazom na tie, ktoré boli vydané v Prešove.

Viacero príspevkov v prvej rubrike sa viaže na cirkevné dejiny od obdobia novoveku po 20. storočie s ťažiskom na Slovensko, ale aj cudzinu (Ukrajina, Maďarsko). Referáty sú radené chronologicko-tematickým spôsobom. Možno z nich spomenúť *Ortodoxní, uniati, gréckokatolíci a reformovaná cirkev na území dnešného východného Slovenska v 17. storočí od historičky Annamárie Kónyovej* (s. 9 – 14), *Farnosť Kamienka vo svetle kanonickej vizitácie z roku 1880 od archivárky Márie Kaletovej* (s. 15 – 21), v ktorom adekvátne analyzovala dostupný dokument. Výpovednú hodnotu má štúdia *Schematismus* ako prameň k dejinám Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva od Kamily Fircákovovej (s. 35 – 51), v rámci ktorej na záver ako prílohu uverejnila súpis ročníkov

schematizmov (r. 1821 – 2014) a aj ich dostupnosť v knižniciach na Slovensku, čím uľahčí výskum ďalším bádateľom. Otázka americkej emigrácie gréckokatolíckeho obyvateľstva Šarišského archidiaconátu v období biskupa Jána Vályiho (1883 – 1911) s dôrazom na záver 19. storočia sa stala predmetom výskumu Petra Jambora (s. 52 – 62). Výskum realizoval v Arcibiskupskom gréckokatolíckom archíve v Prešove a možno ho považovať za prínosný.

K zahraničným autorom sa radia tri štúdie. Všetky majú súvis s našimi dejinami a sú po obsahovej stránke relevantné, pričom pramennú bázu tvoria aj slovacikálne pramene. Gréckokatolícka cirkev v bývalej Turnianskej župe na príklade obcí Hačava, Chorváty a Barakony bola spracovaná etnografkou Monikou Bodnár (s. 22 – 34). Зв'язки апостольського адміністратора Пряшівської греко-католицької єпархії Діонізія Няраді з духовенством та культурно-освітніми установами Підкарпатської Русі (1922 – 1926) spracoval historik a vysokoškolský pedagóg Ihor Lichtej. V štúdiu poukázal na aktivity Dionýza Nyáradího s duchovenstvom a kultúrno-vzdelávacími inštitúciami na Podkarpatskej Rusi v 20. rokoch 20. storočia (s. 63 – 76). Túto skupinu príspevkov uzatvára štúdia Viktorie Serhijenko *Грабське в пошуках „божеського і людського закону“ (Історія одного конфлікту між греко-католиками і православними в міжвоєнній Словаччині)*, ktorá na príklade obce Hrabské opisala konflikt medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou (s. 77 – 94).

S gréckokatolíckou cirkvou, ale skôr z pohľadu výskumu jednotlivín, rukopisov, tlačí, modlitebných kníh ako pamiatok knižnej kultúry sa spájajú štúdie ako Religiózný rozmer každodennosti na príklade edukačných cyrilských rukopisných prameňov z východného Slovenska v 18. storočí od slavistu Petra Žeňucha (s. 95 – 109), Modlitebné knihy v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove od Lucie Němcovej, kam zahrnula modlitebné knihy aj mimo stanovenej konfesie (s. 110 – 120). „Cathalogus Librorum“ Gregora Tarkoviča z roku 1841 od Marcely Domenovej a Gabrielly Oľšavskej (s. 121 – 129), t. j. zoznam kníh 1. eparchu, ktoré sa mali následne dostať do eparchiálnej knižnice. Štúdia ThDr. Ivan Kizák – zostavovateľ zborníka pod názvom „Sbornik cerkvných piznopinij vo cerkvach parochialných szoversajemöch“ ako odpoveď na maďa-

rizačné tlaky vtedajšej doby od Michala Glevaňáka predstavuje nielen autora, ale aj obsah zaujímavej tlače z roku 1916, ktorá vyšla v Prešove (s. 130 – 140). Rubriku uzatvára atypickejší príspevok Jozef Tóth – významná literárna a duchovná osobnosť od Marty Germuškovej (s. 141 – 147).

Zborník Liber – verbum – monumentumque II. s podnázvom Konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách možno považovať za prínosný. Príspevky z viacerých vedných odborov, ktoré spája jedna téma – konfesia, priniesli dominantne nové poznatky, respektíve posunuli časť starších výskumov. Predpokladáme aj pokračovanie v 3. zväzku, v ktorom by sa mala pozornosť venovať tentoraz rímskokatolíckej cirkvi.

Lucia Marcinková

Autori čísla:

dr. Róbert BARTA, egyetemi docens
Mgr. Ioana Dana BLAJEC
doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.
Mgr. Mária KALETOVÁ
prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.
Mgr. Cosmin PATCA
PhDr. Vavrinec ŽEŇUCH

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.
doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.
doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.
PhDr. Peter KOVAL, PhD.
prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.
prof. univ. dr. Sorin SIPOS
prof. univ. dr. Ion ZAINEA

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusi uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1/2020, roč. 20

Jazyková úprava:

autori, Mgr. Veronika DRÁBOVÁ

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2020

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11